

ISSN 2414-9594

Міністерство освіти і науки України
Запорізький національний університет

Заснований
у 1998 р.
Зареєстровано з новою назвою
у 2021 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 24763-14703Р від 25 березня 2021 р.

Адреса редакції:
вул. Жуковського, 66б, корп. 2, ауд. 237, 424
Запоріжжя, Україна, 69096

МОВА. ЛІТЕРАТУРА. ФОЛЬКЛОР

Телефон
для довідок:
+38 066 53 57 687

№ 2, 2024

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 6 від 24.12.2024 р.)

На підставі Наказу Міністерства освіти і науки України № 886 від 02.07.2020 р. (додаток 4) журнал включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі філологічних наук (035 – Філологія).

До 25 березня 2021 р. журнал виходив під назвою «Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки».

У зв'язку зі зміною назви журналу було внесено відповідні зміни до Переліку наукових фахових видань України на підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 735 від 29.06.2021 р. (додаток 3).

Журнал індексується в міжнародних наукометричних базах даних Index Copernicus (Польща), ERIH PLUS (Норвегія) та NSD (Норвегія)

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Головний редактор – Громик Юрій Васильович – кандидат філологічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Брацкі А.	– д-р габ. гуманіт. наук, проф. (Республіка Польща)
Горбач Н.В.	– к. філол. наук, доц. (Україна)
Гребенюк Т.В.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Жуйкова М.В.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Зацний Ю.А.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Кобченко Н.В.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Козлова Т.О.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Косович О.В.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Кузьменко А.О.	– к. філол. наук, доц. (Україна)
Меркулова О.В.	– к. філол. наук, ст. викл. (Україна)
Міняйло Р.В.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Павленко І.Я.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Панасенко Н.	– д-р філол. наук, проф. (Словацька Республіка)
Сташко Г.І.	– к. філол. н., доц. (Україна)
Степанов Є.М.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Таценко Н.В.	– д-р філол. наук, доц. (Україна)
Торкут Н.М.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Христіанінова Р.О.	– д-р філол. наук, проф. (Україна)
Чижмарова М.	– доктор філософії (PhD), проф. (Словацька Республіка)

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. МОВОЗНАВСТВО

Зубець Н. О., Гушан А. М. <i>АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕТНОКОНЦЕПТУ «УКРАЇНА» В ПОВІСТІ М. ОТТОВА «І БЛАГОСЛОВЕН БУДЕ»</i>	5
Куліш В. С. <i>СЕМІОТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО АНГЛІЙСЬКОМОВНОГО МЕДІАДИСКУРСУ</i>	12
Меркулова О. В., Приходько І. М. <i>НАЙМЕНУВАННЯ ТУЛУБА ТА ЙОГО ЧАСТИН В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (ХІ-ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)</i>	18
Полєжаєв Ю. Г. <i>ПОЛІАСПЕКТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ АВСТРАЛІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВАРІАНТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ</i>	27
Приходько А. М., Павленко Л. В. <i>ЕВФОНІЧНА СВОЄРІДНІСТЬ ТЕКСТІВ АНГЛІЙСЬКИХ І НІМЕЦЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ГІМНІВ</i>	39
Приходько Г. І. <i>СПЕЦИФІКА КОНЦЕПТУ CRIME В АНГЛІЙСЬКОМОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ</i>	47
Ричагівська Ю. Є., Волос Н. П. <i>ХІАЗМ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ СТУСА</i>	53
Черник М. В. <i>ПРАГМАТИКА АНГЛІЙСЬКОМОВНОГО ДИТЯЧОГО НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ДИСКУРСУ</i>	59
Щербій Н. О., Корпало О. Р., Мицан Д. М. <i>КАТЕГОРІЯ ОСОБИ ГІБРИДНИХ ФОРМ ДІСЛОВА У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ</i>	65

РОЗДІЛ II. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Овсяницька Г. В. <i>«ЩАСТИ ТОБІ, ПОДОРОЖНІЙ, КОЛИ ТИ ЙТИМЕШ НАЗАД»: ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ МОДУС ВИБОРУ В ПОЕЗІЯХ І. МИСЯКА</i>	75
Одрехівська І. М. <i>ДЕКОЛОНІАЛЬНІСТЬ, УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА І ПЕРЕКЛАД</i>	81

РОЗДІЛ III. ФОЛЬКЛОРИСТИКА

Мушкетик Л. Г. <i>ОБРАЗИ ТУРКІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ: БИТВИ З КОЗАКАМИ</i>	89
--	----

CONTENTS

SECTION I. LINGUISTICS

Zubets' N. O., Hushan A. M. <i>IMPLEMENTATION OF THE ETHNOCONCEPT "UKRAINE" IN THE STORY BY M. OTTOV "AND WILL BE BLESSED"</i>	6
Kulich V. S. <i>SEMIOTIC FEATURES OF MODERN ENGLISH MEDIA DISCOURSE</i>	13
Merkulova O. V., Prykhodko I. M. <i>NAMES OF OF THE BODY AND ITS PARTS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE (XI-FIRST THIRD OF XXTH CENTURY)</i>	18
Polyezhayev Yu. G. <i>MULTI-ASPECT STUDY OF PHRASEOLOGY IN AUSTRALIAN NATIONAL VARIETY OF ENGLISH</i>	27
Prykhodko A. M., Pavlenko L. V. <i>EUPHONIC ORIGINALITY OF THE ENGLISH AND GERMAN NATIONAL ANTHEMS TEXTS</i>	39
Prihodko G. I. <i>THE SPECIFIC FEATURES OF THE CONCEPT "CRIME" IN THE ENGLISH-SPEAKING WORLDVIEW</i>	47
Rychahivska Yu. Ye., Volos N. P. <i>CHIASMUS IN THE POETIC SPEECH OF VASYL STUS</i>	53
Chernyk M. V. <i>PRAGMATICS OF ENGLISH CHILDREN'S POPULAR SCIENCE DISCOURSE</i>	59
Shcherbii N. O., Korpalo O. R., Mytsan D. M. <i>THE CATEGORY OF PERSON OF HYBRID VERB FORMS IN SLAVIC LANGUAGES</i>	65

SECTION II. LITERARY STUDIES

Ovsianytska H. V. <i>"GOOD LUCK TO YOU, WANDERER, WHEN YOU WILL FOLLOW YOUR WAY BACK": EXISTENTIAL MODUS OF CHOICE IN I. MYSIAK'S POETRIES</i>	75
Odrekhivska I. M. <i>DECOLONIALITY, UKRAINIAN LITERATURE AND TRANSLATION</i>	81

SECTION III. FOLKLORE

Mushketyk L. H. <i>IMAGES OF TURKS IN UKRAINIAN FOLKLORE: BATTLES WITH THE COSSACKS</i>	89
---	----

РОЗДІЛ I. МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'373.611:39]:82.09-31

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2024-2-1>

АКТУАЛІЗАЦІЯ ЕТНОКОНЦЕПТУ «УКРАЇНА» В ПОВІСТІ М. ОТТОВА «І БЛАГОСЛОВЕН БУДЕ»

Зубець Н. О.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0003-0498-9736
zubetsno@gmail.com*

Гушан А. М.

*студентка магістратури філологічного факультету
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
gushananna1011@gmail.com*

Ключові слова: *етноконцепт,
художній макроконцепт,
мовна картина світу, ядро
і периферія концепту,
мікроконцепт.*

У статті йдеться про інтенсивний розвиток когнітивної лінгвістики, основною одиницею якої є концепт. На основі аналізу праць провідних українських лінгвоконцептологів сформульовано робоче визначення етноконцепту як семантичної категорії, яка є логічною структурою, що вербалізує індивідуальні й національні уявлення, асоціації, охоплює значення і смисли концептуальної картини світу окремих мовців і спільнот; указано на ознаки етноконцепту, як-от: всеохопність, логічність, змінність, динамічність структури та тісний зв'язок з іншими концептами; розглянуто один із базових конструктів – концепт «Україна» на прикладі художнього тексту, який дає змогу читачеві заглибитися в мовний топос твору, розглянути універсальні й унікальні закономірності вживання мовних одиниць. Джерелом фактичного матеріалу слугувала повість рівненського письменника М. Оттова «І благословен буде», присвячена війнам УПА (Української повстанської армії) як представникам української лінгвокультури, які боролися за визволення України від німецько-фашистських і комуністсько-радянських окупантів на теренах Рівненської і Тернопільської областей упродовж 40-х і на початку 50-х років минулого століття. Встановлено, що цей просторовий художній макроконцепт представлено як феномен мовної картини світу воїнів-українців. Мовні репрезентанти концептуального змісту простежено на прикладі 250 фіксацій упорядкованих знань про конкретний об'єкт, виокремлених у творі шляхом встановлення значень лексем-маркерів і взаємодії понять «відданість», «віра», «зрада», «смерть», «біль», «любов», «слава», асоціативних зв'язків і уявлень про світ через образи. Концепт «Україна» представлений у повісті географічним, політичним, релігійним складниками. Ядерна концептоназва-етнонім «Україна» доповнена мікроконцептами «Батьківщина» і «мала батьківщина», «держава», «простір».

IMPLEMENTATION OF THE ETHNOCONCEPT “UKRAINE” IN THE STORY BY M. OTTOV “AND WILL BE BLESSED”

Zubets’ N. O.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0003-0498-9736
zubetsno@gmail.com*

Hushan A. M.

*Master’s Student
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
gushananna1011@gmail.com*

Key words: *ethnoconcept, artistic macroconcept, language picture of the world, core and periphery of the concept.*

The article describes the intensive development of cognitive linguistics, the main unit of which is the concept. Based on the analysis of the works of leading Ukrainian linguistic conceptualists, a working definition of the ethnoconcept as a semantic category was formulated. It is defined as a logical structure that verbalizes individual and national ideas, associations, and encompasses the meanings and senses of the conceptual picture of individual speakers’ and communities’ world. In the article such features of the ethnoconcept are pointed out, as comprehensiveness, logic, changeability, dynamic structure and close connection with other concepts. One of the basic constructs – the concept “Ukraine” is reviewed on the example of a literary text, which allows the reader to delve into the linguistic topos of the work, to consider the universal and unique patterns of language units’ usage.

The source of the factual material is the novel by Rivne writer M. Otto “And Will Be Blessed”, dedicated to the soldiers of the UPA (Ukrainian Insurgent Army) as representatives of Ukrainian linguistic culture, who fought for the liberation of Ukraine from the German-fascist and Communist-Soviet occupiers in Rivne and Ternopil regions during the 1940s and early 1950s years of the last century.

It has been established that this spatial artistic macro-concept is represented as a phenomenon of the language picture of the world of Ukrainian soldiers. Linguistic representatives of the conceptual content are traced on the example of 250 fixations of ordered knowledge about a specific object, which are highlighted in the work by establishing the values of lexeme-markers and the interaction of such concepts, as “devotion”, “faith”, “betrayal”, “death”, “pain”, “love”, “glory”, associative ties and ideas about the world through images. The concept “Ukraine” is represented in the novel by geographical, political, and religious components. The core conceptual name-ethnonym “Ukraine” is complemented by the micro-concepts “Motherland” and “small homeland”, “state”, “space”.

Антропоцентричний підхід посідає центральне місце в сучасному мовознавстві, стимулюючи інтенсивний розвиток когнітивної лінгвістики, яка фокусується на вивченні ментальних процесів, що супроводжують сприйняття, осмислення та пізнання реальності, аналізуючи форми й типи

ментальних репрезентацій. Упорядкування інформації, накопичення досвіду відбувається в концепті – «мінімальній структурній одиниці знання» [Мартинюк, 2011, с. 38].

Науковці Л. Голубовська, В. Жайворонок, В. Іващенко, В. Кононенко, Л. Лисиченко, А. При-

ходько, В. Ужченко, О. Селіванова, Н. Шарманова, праці яких є базовими для лінгвоконцептології та її підрозділів (етно-, художня концептологія), поки що не сформулювали загальної типології та остаточного визначення ключового поняття, однак визнають, що внутрішня форма слова та втілена в ній екстралінгвістична дійсність містять унікальне світобачення українського народу і знаходять відображення в національно орієнтованій одиниці, що інтегрує семантику слова та досвід певного етносу, – етноконцепті. Цей конструкт виокремлюють за критерієм належності концепту суб'єктові концептуалізації [В. Іващенко, 2004; О. Селіванова, 2008], він є сполучною ланкою між мовою та етносом і має всеохоплювальну, логічну, змінну, динамічну структуру та тісний зв'язок з іншими концептами.

З-поміж етнокультурних, національно і культурно маркованих різновидів чільне місце посідає концепт «Україна». Розглянувши його як фрагмент когнітивного освоєння Всесвіту, Н. Шарманова стверджує: «Концепт *Україна* позначений найвищим ступенем етноцентричності і становить національний духовний макроконцепт» [Шарманова, 2008, с. 60]. Про це свідчать дослідження означеного концепту на прикладі текстів фольклорних (Ю. Собора, Т. П'ятковська), публіцистичних (І. Брага, А. Задорожна, Л. Хавалджи), художніх (Е. Боєва, В. Калашник, А. Варинська, І. Хоменська).

Актуальність нашого дослідження вбачаємо у прискіпливій увазі до процесів, що відбуваються в семантиці художнього тексту через вербальні знаки-коди – етноконцепти, які сформує у творі письменник, щоб представити своїх героїв найширшому загалу.

Об'єктом дослідження виступає просторовий макроконцепт як феномен мовної картини світу воїнів-українців на прикладі повісті «І благословен буде» рівненського письменника Миколи Оттова [Оттов, 2007]. Семантичну структуру тексту твору формують концепти «Україна», «Земля» і «Бог», які його інтерпретують, створюють підтекстові смисли [Зубець, Гушан, 2024]. Стрижнем художнього цілого, який яскраво й точно відображає специфіку колективної свідомості, постає як багатовимірне та складне утворення, є концепт «Україна».

Мета розвідки полягає у встановленні поняттєво-ціннісного змісту й будови етнокультурної константи – концепту «Україна» в мовній свідомості таких представників української лінгвокультури, як воїни УПА, члени їхніх родин і земляки, актуалізованого в названому творі; визначенні особливостей його вербалізації.

У нашому дослідженні концепт витлумачуємо як семантичну категорію, яка є логічною струк-

турою, що вербалізує індивідуальні й національні уявлення, асоціації, охоплює значення і смисли концептуальної картини світу окремих мовців і спільнот. Мовні репрезентанти концептуального змісту простежено на прикладі 250 фіксацій упорядкованих знань про конкретний об'єкт, виокремлених у творі шляхом встановлення значень лексем-маркерів і взаємодії понять «відданість», «віра», «зрада», «смерть», «біль», «любов», «слава», асоціативних зв'язків і уявлень про світ через образи. Концепт «Україна» представлений у повісті географічним, політичним, релігійним складниками.

Становлення національної самобутності, формування морального досвіду, цінностей добре простежується у творах про історичне минуле України, визначні постаті, зокрема й ті, що тривалий час замовчувалися, приховувалися, як-от діяльність політичної сили ОУН-УПА, яка відіграла помітну роль в українській історії середини ХХ століття, борючись за створення самостійної соборної Української держави, проте до якої в суспільстві ще й зараз існує неоднозначне ставлення. Художня література дає змогу читачеві заглибитися в мовний топос твору, розглянути універсальні й унікальні закономірності вживання мовних одиниць.

Український прозаїк, публіцист, член Національної спілки письменників України, лауреат кількох літературно-мистецьких премій і конкурсів Микола Оттов (народився 1946 р.) у своїй публіцистиці, новелах, оповіданнях, повістях, романах пише переважно на тему боротьби ОУН-УПА за визволення України від німецько-фашистських і комуністсько-радянських окупантів на теренах Рівненської і Тернопільської областей упродовж 40-х і на початку 50-х років минулого століття. Сюжет для свого трагіко-ліричного твору «І благословен буде» письменник узяв із життя, зустрічаючись з учасниками та свідками тих подій, слухаючи їхні розповіді, у яких згадувалися топонімічні назви: Полісся, Бучач, Дубно, Ужинецький і Майданський ліси, Красна гора, Обгів, Грядки. Т. Врублевська зауважує: «У художній прозі концепти-власні географічні назви відображають авторське осмислення дійсності, своєрідність соціально-історичного, культурного, інтелектуального досвіду соціуму, мову регіону, указують на просторово-часові координати літературного твору» [Врублевська, 2018, с. 65].

У присвяті до роману «І благословен буде» М. Оттова зазначається: «Воякам УПА присвячується...», а тому варто зважати на політичний контекст і опис ментальної дійсності, яку вербалізує етноконцепт «Україна». У творі ядерну концептоназву-етнонім «Україна» сприймаємо в таких мікроконцептах, як «Батьківщина» і «мала батьківщина», «державна», «простір».

Мікроконцепт «Батьківщина» розгортається в етнонімі «Україна». Україна – це не лише географічна чи політична одиниця, а й духовна цінність, яка потребує захисту та відданості, символізуючи моральний обов'язок і прагнення до героїзму на благо рідної землі. Це підтверджує висловлювання одного з оунівців: «...не жалкував, давно був готовий, ні хвилини не сумнівався у вибраному шляху. Бажав одного, як гідніше віддати життя за **неньку-Україну**. Твердість духу не покидала хлопця» [Оттов, 2007, с. 22]. У цьому висловлюванні прикладка *ненька* вказує на тісний зв'язок між особистістю та національною спільнотою, де країна виступає як символ матері, заради якої людина готова здійснити самопожертву. Образ України як матері є поширеним у фольклорі, літературі й культурному світогляді українців, де він є нагадуванням про вічний обов'язок перед Батьківщиною.

Один із персонажів повісті – Григорій Вовк – на рівні етносвідомості палко захищав рідну землю, натякаючи на тісний зв'язок з етнічним корінням та історико-культурною спадщиною: «*Необачне слово, сказане кимось, в якому проглядалася крихітна неповага до **України**, сприймав як особисту, мало не кровну образу*» [Оттов, 2007, с. 8]. В етноконцепті «Україна» поєднується особистісне та колективне значення з елементами національної гордості й емоційної прив'язаності. Для Вовка Україна є втіленням національної ідентичності, яка є не лише частиною суспільного буття, а й глибоко вкоріненою у внутрішній світ людини цінністю, яка визначає її реакції та сприйняття навколишнього. Для вісімнадцятирічного Федя Україною була рідна домівка, родина, господарство: «*Ми знаємо, за що боремося: відібрана земля наша, викорчувана, як непотрібне бадилля, та викинута в неволю рідня*» [Оттов, 2007, с. 7].

Етнонім «Україна» містить індивідуальний рівень визначення картини світу: «*Миттєво відходив, якщо його перепрошували: “Грицю, присягаюся, що люблю **Україну** не менше, як ти!”*» [Оттов, 2007, с. 8]. Україна в цьому контексті постає як об'єкт любові й поваги, що пов'язує індивідів, утверджуючи почуття взаєморозуміння та лояльності. Перепрошування, підкріплене клятвою в любові до України, має для хлопця особливе значення, оскільки демонструє глибину національної прив'язаності й готовність рідних і односельців розділити його цінності. Цей акт не тільки символізує відданість Батьківщині, але й слугує своєрідним мостом для відновлення гармонії у взаєминах. Отже, етнонім «Україна» є сакральним об'єктом, довіра до якого дає змогу налагодити порушену комунікацію і відновити емоційну рівновагу між людьми.

Міркування вояка «*За одне вдячний Ксені, що навчила по-справжньому любити **Україну** і в ОУН дорогу вказала*» [Оттов, 2007, с. 11] репрезентує глибоко усвідомлене, ідеологічне й особистісне почуття відданості, що передбачає боротьбу за національну свободу та ідеали. У цьому контексті Україна сприймається як духовний та ціннісний орієнтир, навколо якого формуються особистісні переконання й готовність до активної участі в національному русі. Абревіатура *ОУН* у реченні підсилює концепт «Україна», надаючи йому виміру патріотизму й організованої національної боротьби. Любов до рідної землі розуміється не як почуття, а як усвідомлена готовність до активної дії стосовно захисту ідеалів нації. Україна стає значущим особистісним і громадянським обов'язком, де любов і відданість проявляються через політичну та національну активність, яка потребує дисципліни, стійкості й готовності до самопожертви заради спільного блага.

Україна сприймається не тільки як держава, але і як культурний та історичний символ, що постійно перебуває під загрозою в умовах зовнішнього втручання. Образ Соборної України відображає сумний досвід невдачі в досягненні незалежності, який залишив глибокий слід у національній пам'яті.

Цінною є характеристика етноконцепту «Україна» як такого, що відображає місце історичних трагедій, які несуть у собі глибоку культурну пам'ять про страждання і втрати: «*Від нашестя татар земля **України** західної не бачила таких поборів, такого глуму над працюючим людом, такого вселенського страху*» [Оттов, 2007, с. 57]. Образ України підкреслює тяглість боротьби української нації за виживання та гідність. Україна ж є місцем випробувань, носієм колективного досвіду спротиву.

Національна самоідентичність проявляється в символічному значенні мікроконцепту «держава». Письменник відсилає до політичних контекстів, зокрема часів Богдана Хмельницького: «*Зверніть увагу, друзі! У той страшний час ніхто не допоміг **Україні***» [Оттов, 2007, с. 12]. Лексема «Україна» символізує вразливу націю, яка, залишившись без зовнішньої підтримки, опинилася у становищі, що потребує власної стійкості та здатності до самозахисту.

Географічне положення України в центрі Європи посилює символічне значення країни як стратегічно важливої частини європейського простору, що підкреслює її зв'язок з європейською культурною та політичною спільнотою ще з часів козацтва: «*В центрі Європи постала могутня, вільна держава **Україна**, з найсильнішим військом на континенті*» [Оттов, 2007, с. 13].

Як бачимо, етноконцепт «Україна» відображає колективний досвід боротьби за свободу й ідентичність, ставши основою для формування національної свідомості, що базується на ідеї героїчного спротиву й самопожертви: «*Своєю жорстокістю ляхи довели люд України до того, він мав одну надію на порятунок – безкомпромісну війну з поневолювачами*» [Оттов, 2007, с. 12]. Відсутність компромісу підкреслює гостроту ситуації та вимушений характер боротьби, у якій не залишалося іншого вибору, окрім збройного опору. Жорстокість поневолювачів посилює образ України як жертви агресії, одночасно пробуджуючи почуття національної солідарності та відданості боротьбі за незалежність: «*Що було, то було, а нам треба відвойовувати і більше нікому не віддавати, не тільки Москві, а будь-якому ворогові, – звернувся до повстанців Роман. До цього нас закликає дух козаків, що полягли за Україну...*» [Оттов, 2007, с. 15].

Етноконцепт «Україна» відтворює культурно-політичний відтінок, який мав певне вираження в історії: «*Нам би військо Богданове й України вільну, яка при нім була – нізащо не віддали б москалям!*» [Оттов, 2007, с. 15]. Україна уособлює прагнення до відновлення історичної свободи, пов'язаної з героїчною епохою Богдана Хмельницького, коли український народ мав військо та ідеальний образ держави.

Етноконцепт «Україна» набуває особливого символічного значення, поєднуючи історичний спадок і сучасне прагнення до незалежності, що підкреслює непорушність зв'язку між нацією, її героїчним минулим і прагненням до свободи. Символом національної тяглості та духовного спадку, який залишається важливим навіть для тих, хто не бачив або не пережив такої України особисто, але сприймає її як частину власного культурного надбання, постає держава в міркуваннях школяра Романа, майбутнього оунівця: «*Колись раніше намагався розпитати вчительку про життя тої України, якої він не бачив*» [Оттов, 2007, с. 46–47]. У цій фразі підкреслюється важливість передання національного досвіду й історичних знань через спілкування з попередніми поколіннями, зокрема з такими носіями культури, як учителька. Це символізує процес пізнання своєї культури, що є необхідним для формування глибокої національної свідомості.

Етноконцепт набуває особливого значення в історичному контексті початку Другої світової війни, коли ОУН оголосила про створення незалежної України, сподіваючись на підтримку вільного розвитку нації, хоч ця спроба зіткнулася з великими перешкодами та зовнішніми загрозами: «*На початку війни ОУН проголосила незалежну Соборну Україну, що вийшло, ми знаємо*» [Оттов,

2007, с. 76]. У фразі «*що вийшло, ми знаємо*» звучить критичне розуміння того, що початкові плани зіткнулися з реаліями окупаційної політики й репресій, які призвели до невдачі цих спроб і трагічних наслідків.

У свідомості мовця Україна – велика, ця вказівка містить не параметри, а статус або значення її для народу: «*Ми тоді не повірили, бо вдома казали: “Поляки брешуть, хочуть посварити нас з братами, аби не тягнулися до великої України”*» [Оттов, 2007, с. 47]. Етноконцепт «Україна» є символом національної ідентичності та єдності, що втілює прагнення до об'єднання розділених частин народу в єдиній культурній та історичній спадщині. Символічне навантаження лексеми відображає стійкість народного уявлення про Україну як про цілу та неподільну спільноту, незважаючи на вплив зовнішніх сил, які намагаються розділити чи послабити ці зв'язки. Таке розуміння підкреслює важливість національної єдності та патріотизму в українському етнокультурному контексті, де ідея великої України є важливим компонентом колективної пам'яті та національного світогляду.

Ядро концепту «Україна» ототожнюється не тільки з фізичною територією, а й з культурно-емоційним простором, де наслідки війни відчутні в житті суспільства, змінюючи його на глибинному рівні: «*Багатьох батьків війна чотирнадцятого року позбавила життя, пустила безліч сиріт по Україні*» [Оттов, 2007, с. 49]. Етноконцепт «Україна» є втіленням спільного простору, який пов'язує всі куточки країни, де війна залишила свій слід, поширюючи горе і втрати серед населення. Поява численних сиріт указує на масштабність наслідків війни, які вплинули на кожен регіон, кожна громаду. Письменник демонструє уявлення про Україну як про єдину спільноту, де особисті трагедії набувають загальнонаціонального значення, формуючи колективну травму та спільне горе.

В етноконцепті «Україна» закодоване символічне значення «нація». Спілкування між членами підпілля має яскраво виражений патріотичний характер: «*До цього нас закликає дух повстанця України...*» [Оттов, 2007, с. 15]. Україна трансформується в певний ідеал, який уособлює національну стійкість і героїчний дух. Заклик до духу повстанця апелює до морального обов'язку нащадків продовжувати справу боротьби за суверенність і самовизначення. Це акцент на сакральному значенні України як символу національного єднання та важливості збереження колективної пам'яті про ті зусилля, які були докладені для захисту самовизначення й незалежності країни.

У повісті часто вживаним є вербальне гасло «*Слава Україні!*». Короткий, але потужний

вислів функціонує як символ національної єдності, гордості та патріотизму. Він уособлює колективну ідентичність українців, підкреслює належність до національної спільноти та виражає повагу до історичного спадку й державної суверенності. У повісті фраза розгортає не тільки історико-культурний період, але й презентує народний рух і боротьбу за свободу, виражаючи національну самосвідомість.

Вираз виконує об'єднувальну функцію, закріплюючи відчуття спільного сенсу й мети, заради яких здійснюються найвищі жертви: «*Лицар розумів товариша, той хотів вимовити останнє: “Слава Україні!”*» [Оттов, 2007, с. 26]. Ці передсмертні слова героя перетворюються на вираз національного духу, що зберігає й передає наступним поколінням цінності та ідеали національної ідентичності.

У світогляді воїнів УПА Україна є об'єктом тривалих сподівань і боротьби, ідеалом, який об'єднує минулі та майбутні покоління в прагненні досягти свободи та незалежності: *Вірю, прийдуть часи, і Україна стане вільною* [Оттов, 2007, с. 115].

Україна сприймається як спільне надбання і рідна земля, що потребує захисту та визволення від зовнішніх загроз: «*Але особисто мені боротьба за визволення нашої України не здається даремною*» [Оттов, 2007, с. 115]. Боротьба в цьому контексті має не лише практичну, але й етичну цінність, адже визволення України сприймається як моральний обов'язок.

Отже, інтерпретацію етноконцепту «Україна» в романі «І благословен буде» передано крізь низку мікроконцептів, як-от: «Батьківщина», «державна», «простір», які підсилюють національну свідомість та єдність. Образ *неньки-України* демонструє глибинний зв'язок між індивідом і нацією, підкреслюючи моральний обов'язок захищати рідну землю і здатність до самопожертви на її благо. Цей концепт стає основою для відтворення української культурної ідентичності, яка є важливою для підтримки історичної тяглості нації, формує основу для національного самоусвідомлення, що будується на ідеалах боротьби, самопожертви та відданості історичній і культурній спадщині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Варинська А. Репрезентація мегаконцепту «Україна» у творчості Миколи Хвильового. *Науковий вісник ХДУ. Сер. Лінгвістика* : зб. наук. праць. Вип. IV. Херсон : Видавництво ХДУ, 2006. С. 134–137.
2. Врублевська Т. В. Концепт «Поділля» у мові творів М. Стельмаха : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01, Прикарпат. нац. ун-т імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2018. 21 с.
3. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: деякі аспекти досліджень. *Мовознавство*. 2001. № 5. С. 48–64.
4. Зубець Н., Гушан А. Етноконцепт «Земля» в романі М. Оттова «І благословен буде». *Література й історія* : матеріали Всеукраїнської наукової конференції (14–15 листопада 2024 р.). Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2024. С. 138–143.
5. Іващенко В. Л. Типологічна диференціація концептуальних структур як одиниць ментального простору. *Мовознавство*. 2004. № 1. С. 54–61.
6. Мартинюк А. П. Словник основних термінів комунікативно-дискурсивної лінгвістики. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
7. Мех Н. О. Інтерпретація концептів *слово, мова* в українській культурній традиції : монографія. Переяслав-Хмельницький, 2008. 211 с.
8. Оттов М. І благословен буде. Рівне : ПП ДМ, 2007. 197 с.
9. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя, 2008. 332 с.
10. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава – Київ, 2008. 712 с.
11. Хоменська І. В. Вербалізація концепту УКРАЇНА в українському художньому дискурсі : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2016. 20 с.
12. Шарманова Н. М. Етноконцепт «Україна» як фрагмент когнітивного освоєння світу. *Філологічні студії. Науковий вісник КДПУ* : зб. наук. праць / ред. Ж. В. Колоїз, А. В. Козлов, Л. В. Кондрашова та ін. Кривий Ріг, 2008. Вип. 2. С. 57–62.

REFERENCES

1. Varynska, A. (2006). Rerezentatsiya mehakontseptu "Ukrayina" u tvorchosti Mykola Khvylovoho [Representation of the mega-concept "Ukraine" in the works by Mykola Khvylovy]. *Naukovyy visnyk KHDU. Ser. Linhvistyka: Zb. nauk. prats. Issue IV. Kherson: Vydavnytstvo KHDU*. P. 134–137.
2. Vrublevska, T.V. (2018). Kontsept "Podillya" u movi tvoriv M. Stelmakha [The concept "Podillia" in the language of the works by M. Stelmach] *Extended abstract of candidate's thesis*. Prykarp. nats. un-t imeni Vasylya Stefanyka. Ivano-Frankivsk. 21 p.

3. Zhayvoronok, V.V. (2001). Ukrayinska etnolinhvistyka: deyaki aspekty doslidzhen [Ukrainian ethnolinguistics: some aspects of research]. *Movoznavstvo*. No. 5. P. 48–64.
4. Zubets, N., Hushan, A. (2024). Etnokontsept “Zemlya” v romani M. Ottova “I blahosloven bude” [The ethnoconcept “Land” in the novel by M. Otto “And Will Be Blessed”]. *Literatura y istoriya: materialy Vseukrayinskoyi naukovoyi konferentsiyi (14–15 lystopada 2024 r.)*. Zaporizhzhya: Zaporizkyy natsionalnyy universytet. P. 138–143.
5. Ivashchenko, V.L. (2004). Typolohichna dyferentsiatsiya kontseptualnykh struktur yak odynyts mentalnoho prostoru [Typological differentiation of conceptual structures as units of mental space]. *Movoznavstvo*. No. 1. P. 54–61.
6. Martynyuk, A.P. (2011). *Slovyk osnovnykh terminiv komunikatyvno-dyskursyvnoyi linhvistyky* [Dictionary of the main terms of communicative and discursive linguistics]. Kharkiv: KHNU imeni V.N. Karazina. 196 p.
7. Mekh, N.O. (2008). *Interpretatsiia kontseptiv slovo, mova v ukrayinskii kulturnii tradytsii: monohrafiia* [Interpretation of the concepts of word, language in the Ukrainian cultural tradition: monograph]. Pereiaslav-Khmelnyskyi, 211 p.
8. Ottov, M. (2007). *I blahosloven bude* [And Will Be Blessed]. Rivne: PP DM. 197 p.
9. Prykhodko, A.M. (2008). *Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvniy paradyhmi linhvistyky* [Concepts and conceptual systems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics]. Zaporizhzhya. 332 p.
10. Selivanova, O.O. (2008). *Suchasna linhvistyka: napryamy ta problem* [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava – Kyiv. 712 p.
11. Khomenska, I.V. (2016). *Verbalizatsiya kontseptu UKRAYINA v ukrayinskomu khudozhnomu dyskursi* [Verbalization of the concept UKRAINE in the Ukrainian artistic discourse]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Nats. ped. un-t im. M.P. Drahomanova. Kyiv. 20 p.
12. Sharmanova, N.M. (2008). *Etnokontsept “Ukrayina” yak frahment kohnityvnoho osvoyennya svitu* [Ethnoconcept “Ukraine” as a fragment of cognitive development of the world]. *Filolohichni studiyi. Naukovyy visnyk KDPU: zb. nauk. prats / red. Zh.V. Koloyiz, A.V. Kozlov, L.V. Kondrashova ta in. Kryvyy Rih*. Issue 2. P. 57–62.

СЕМІОТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО АНГЛІЙСЬКОМОВНОГО МЕДІАДИСКУРСУ

Куліш В. С.

кандидат філологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри германської філології

Сумський державний університет

вул. Харківська, 116, Суми, Україна

orcid.org/0000-0002-8283-7431

v.kulish@gf.sumdu.edu.ua

Ключові слова: медіадискурс, семіотика, медіасеміотика, креолізовані тексти, знакова система.

Статтю присвячено дослідженню лінгвосеміотичних особливостей англійськомовного медіадискурсу, що постає як складна багаторівнева знакова система, яка інтегрує лінгвальні й екстралінгвальні компоненти. Дослідження зосереджується на аналізі мультимедійності, гіпертекстуальності, інтерактивності та трансмедійності, які є ключовими характеристиками сучасного інформаційного простору. Особливу увагу приділено ролі медіанараторів у створенні соціально значущих образів, їхній здатності впливати на аудиторію через інтеграцію вербальних і невербальних елементів. Виокремлено значення креолізованих текстів, які, поєднуючи вербальні та графічні компоненти, формують єдине візуально-смісловне й функціональне ціле, спрямоване на максимальний прагматичний ефект.

Наукова новизна роботи полягає у застосуванні семіотичного підходу для аналізу медіатекстів на трьох рівнях: синтаксичному, семантичному та прагматичному. Використання типології знаків за Ч. Пірсом (ікони, індекси, символи) дає змогу виявити механізми формування значень у медіадискурсі. Особлива увага приділяється медіасеміотиці як методу розкриття прихованих смислів, соціокультурного контексту, а також вивченню взаємозв'язків між текстами, зображеннями й іншими медіаелементами. Аналізується вплив креолізованих текстів, що функціонують у цифрових середовищах (Instagram, Facebook, YouTube), зокрема їхня здатність підсилювати когнітивний та емоційний вплив на реципієнта, забезпечуючи ефективність комунікації.

Результати дослідження підтверджують, що сучасний медіадискурс є багатофункціональною системою, яка сприяє не лише передаванню інформації, але й створенню суспільних цінностей і нових форм комунікативної взаємодії. Особливу роль у цьому процесі відіграє інтеграція мовних і візуальних компонентів, які забезпечують синергетичний ефект. Подальші дослідження пропонується зосередити на вивченні специфічних семіотичних структур текстів різних медіаплатформ, дослідженні їх багатозаровості, прихованих конотацій, а також їх впливу на формування суспільної думки.

SEMIOTIC FEATURES OF MODERN ENGLISH MEDIA DISCOURSE

Kulish V. S.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Germanic Philology*

Sumy State University

Kharkivska str., 116, Sumy, Ukraine

orcid.org/0000-0002-8283-7431

v.kulish@gf.sumdu.edu.ua

Key words: *media discourse, semiotics, media semiotics, creolized texts, sign system.*

The article is devoted to the study of linguistic and semiotic features of English media discourse, which appears as a complex multilevel sign system that integrates linguistic and extralinguistic components. The study focuses on analysing multimedia, hypertextuality, interactivity and transmedia, which are the key characteristics of the modern information space. Particular attention is paid to the role of media narrators in creating socially significant images and their ability to influence the audience through the integration of verbal and non-verbal elements. The importance of creolized texts is highlighted, which, by combining verbal and graphic components, form a single visual, semantic and functional whole to maximise the pragmatic effect.

The work's scientific novelty lies in applying a semiotic approach to analysing media texts at three levels: syntactic, semantic and pragmatic. Using C. Peirce's typology of signs (icons, indexes, symbols) allows us to identify the mechanisms of meaning formation in media discourse. Particular attention is paid to media semiotics as a method of revealing hidden meanings and socio-cultural context, as well as studying the relationships between texts, images and other media elements. The article analyses the impact of creolized texts operating in digital environments (Instagram, Facebook, YouTube), particularly their ability to enhance the cognitive and emotional effects on the recipient, ensuring communication effectiveness.

The results of the study confirm that modern media discourse is a multifunctional system that contributes not only to the transmission of information but also to the creation of social values and new forms of communication interaction. A special role in this process is played by integrating linguistic and visual components that provide a synergistic effect. Further research is proposed to focus on the specific semiotic structures of texts on various media platforms, the study of their multilayered nature, hidden connotations, and their impact on the formation of public opinion.

Постановка проблеми. Розвиток інформаційних технологій тісно пов'язаний із розвитком медіадискурсу. На сьогодні актуальним є дослідження та аналіз його з огляду на різні характеристики й особливості. З погляду зору лінгвoseміотики медіадискурс розглядається як складна багаторівнева знакова система, що інтегрує лінгвальні й екстралінгвальні компоненти. Такий підхід дає змогу дослідити процес формування значення, тоді як дискурс-аналіз шукає відповідь на питання, скільки інформації можна отримати про відправника й одержувача через визначений дискурс.

Репрезентація повідомлення в медіадискурсі відбувається на векторі медіанаратив – медіанара-

тор – реципієнт. Особистості медіанараторів, які є реперезентаторами важливих соціальних проблем суспільства, так само важливі, як і їхні здібності. Це пояснюється тим, що медіанаратори, які впливають на кожен аспект життя, є особистостями, сформованими поєднанням цих двох характеристик. Медіанаратори представляють себе цільовій групі не такими, якими вони є, а такими, якими вони хочуть, щоб їх бачили. У зв'язку із цим такі фактори, як соціальне сприйняття, враження, яке справляє на цільову групу, і бажання створити позитивну ідентичність у суспільстві, можна розглядати як найбільш фундаментальні цілі наратора.

Задля впливу та переконання медіанаратори використовують різні методи. На сьогодні місце

комунікаційних стратегій у дослідженнях медіакомунікацій є визначальним, а семіотика як наука про знаки також використовується в дослідженнях медіакомунікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує на інтерес науковців до проблем семіотики (Данессі М., Селіванова О. О., Пірс Ч., Почепцов Г. Г., Філіппова Н. М.), медіадискурсу та газетного дискурсу (Анохіна Т. О., Мирошниченко І. Г., Серажим К. С., Макарук Л. Л.).

Семіотика – це наука про структуру та функціонування знакових систем і аналізу об'єктів у кожній з них. Семіотика виникла на перетині декількох наук: логіки, психології, лінгвістики, літературознавства, психології. Семіотика вивчає світ з позиції елементарної одиниці, яка називається «знак» [Філіппова, 2023].

Семіотика – наука про знак, текст і механізми генерування значень, тривалий час розвивалася в універсалістському культурному ключі – у ролі основоположної філософії інтерпретативної діяльності, яка парадигмально перепрограмувала низку дисциплін вужчої, а то й прикладної спрямованості – літературознавство, театрознавство, кінокритику, аналіз комунікативного дискурсу. Своєрідним поп-культурним відлунням семіологічної моди став перехід окремих понять семіотичного аналізу в поверхнево активний прошарок публіцистичних клішованих формул: зокрема, українські журналісти з готовністю підхопили ідеї «символічної мови» і «знаковості» («знакова подія», «знакові опозиціонери» тощо) [Почепцов, 2002].

Семіотика, як самостійна академічна дисципліна, вивчає одну з найважливіших характеристик людського інтелекту – здатність створювати й використовувати знаки (слова, символи тощо) для мислення, спілкування, рефлексії, передання та збереження знань. Аналіз медіадискурсу передбачає міждисциплінарний підхід до дослідження, тому ми звертаємося до медіасеміотики, яка використовується для розуміння загальної структури медіадискурсів і показує їх загальне функціонування.

Медіасеміотика, як галузь семіотики, досліджує знакові системи та процеси комунікації в медіа, аналізуючи, як символи, тексти, образи та інші медіаелементи створюють, передають і впливають на значення в культурному, соціальному та політичному контекстах. Медіасеміотика в загальному розумінні є цінним методом зосередження уваги на прихованих смислах у медіатекстах. Ролан Барт уперше застосував семіотичні методи та поняття до вивчення медіа у своїй книзі «Міфології» 1957 року. Барт розглядав медіакультуру як «позашлюбну форму масової культури», у якій панує повторення попередніх текстів,

особливо міфологічних. Становлення медіасеміотики, пов'язане саме з міфологією з погляду розвитку конотативних значень у медіатекстах [Barthes, 1967]. Такий взаємозв'язок стає прозорим із використанням фотографії в газеті, яка не просто фіксує факт чи подію безпосередньо, а передбачає процес подвійної обробки: на першому етапі – фіксація реальності (лінгвістичне значення), на другому – інтерпретація реальності (соціальне значення) [Danesi, 2002].

Метою статті є дослідження лінгвосеміотичних особливостей сучасного англійськомовного медіадискурсу. Зазначена мета передбачає вирішення таких **завдань**: 1) узагальнити та класифікувати підходи до вивчення семіотики й лінгвосеміотики в сучасній філологічній парадигмі; 2) дослідити та класифікувати основні поняття медіадискурсу; 3) виокремити й дослідити лінгвосеміотичні характеристики сучасного англійськомовного медіадискурсу.

Об'єктом дослідження є сучасний англійськомовний медіадискурс. **Предмет** дослідження становить його лінгвосеміотичні способи репрезентації на матеріалі англійськомовних медіанаративів психологічного, мотиваційного спрямування, що сприяють особистісному й соціальному розвитку.

Вклад основного матеріалу. Медіадискурс сьогодні має надзвичайно велике семантичне навантаження, оскільки набуває таких ознак, як мультимедійність, гіпертекстуальність, інтерактивність, трансмедійність. Аналіз семіотичних особливостей у галузі медіакультури відкриває широкі можливості, оскільки завдяки аналізу внутрішньої структури тексту можна виявити латентні, амбівалентні, різноманітні змісти, які притаманні саме медіадискурсу. Такий підхід дає можливість зрозуміти позиції тих, хто створює, і тих, хто сприймає матеріали медіа; зазирнути у внутрішню структуру, логіку, ідею послання.

Завдяки інтернету та соціальним мережам (Instagram, Facebook, Spotify, YouTube) стає можливим легко отримати доступ до всіх видів інформації, що допомагає реципієнтам приймати рішення та формувати думки в рамках тієї інформації, з якою вони стикаються. Отже, процес створення повідомлення розвивається не лише безпосередньо від медіанаратора до слухача, так і в зворотному порядку, коли реципієнти стають не лише шукачами інформації, але й продуцентами інформації – впливають і спрямовують ідеї інших людей.

Аналіз з позиції медіасеміотики передбачає розшифрування символів і знаків, смислових структур медіакультури з огляду на соціальний, політичний й загальний культурний контекст. Через декодування медіатекстів можуть бути розкриті глибинні прихо-

вані змісти й авторські інтенції. Процес пізнання змістів і форм медіа відбувається на декількох рівнях: синтаксичному, семантичному та прагматичному [Зражевська, 2021].

Семантичний рівень, що охоплює сукупність операцій, які слугують для представлення смислу тексту природною мовою та у вигляді запису формалізованою (смысловую) мовою. При цьому моделюється процес розуміння тексту людиною. Адекватне моделювання (повнота і точність перекладу з природної мови на семантичну) залежить від можливостей семантичної мови, розробки правил перекладу, точності співвіднесення одиниць природної мови з одиницями семантичної.

На відміну від семантики синтаксичний підхід (або синтактика) спрямований на дослідження знакових систем з погляду їх синтаксису, безвідносно до яких би то не було інтерпретацій чи проблем, пов'язаних із сприйняттям знакових систем як засобів спілкування та повідомлення.

Третій, прагматичний, підхід (або прагматика) пов'язаний із дослідженням відношення отриманих свідчень безпосередньо до адресата. При цьому враховуються такі характеристики свідчень, як важливість, корисність, цінність, актуальність, що є значущими на шляху формування «суспільства знань».

Згідно з основним постулатом семіотики усе, що відсилає до чогось іншого, крім самого себе, є знаком. Семіотика, метою якої є аналіз значення, вивчає знакові системи [Çanakınar, 2024]. У цьому сенсі все, що нас оточує, є знаком, який потребує інтерпретації. Розроблена семіотична теорія показала, що стратегія також може бути використана в семіотичному аналізі.

Мовний знак є двобічною матеріально-ідеальною одиницею системно організованого мовного коду, яка довільно, символічно й конвенційно фіксує в чуттєвій сприйнятій формі певний зміст і слугує засобом збереження, отримання, обробки й передачі інформації [Селіванова, 2008].

Першою знаковою класифікацією була типологія американського логіка Ч. Пірса [Peirce, 1998], який виокремив 10 типів знаків, серед яких головними були такі: ікони, що мали структурну та якісну подібність із позначеним (наприклад, скульптура, живопис, кінохроніка тощо); індекси (від лат. *indico* – «указую»), зміст яких відповідає формі за суміжністю причини й наслідку (наприклад, підвищена температура тіла людини – індекс її хвороби, дим у лісі – індекс вогню багаття чи пожежі, жести на позначення певних станів, дій тощо); символи-знаки умовного, довільного зв'язку з позначеним. Ч. Пірс підкреслював, що виокремлення наведених типів має відносний характер, оскільки у знакові можуть суміщатися риси кількох типів, тому для встановлення типу

знака застосовується принцип переваги рис одного з типів. Іконічні та індексальні знаки нерідко називають природними, а символи – умовними, конвенційними [Селіванова, 2008].

Визнання будь-якого тексту композицією знаків [Kull, 2002] знімає протиріччя між «семіотикою знака» і «семіотикою тексту» [Lotman, 2002]. Повідомлення, що міститься в тексті, подається вербально (вербальний текст) або образно. Взаємодіючи між собою, вербальні та іконічні тексти забезпечують цілісність і зв'язність семіотичного тексту, його комунікативний ефект, оскільки комбінації різнорівневих повідомлень доповнюють і пояснюють одне одного. На сьогодні особливої популярності набувають креолізовані тексти. Сутність креолізованих текстів активно осмислюють лінгвісти. Власне термін креолізований походить від поняття креолізована мова, яке О. Селіванова описує як мову, сформовану внаслідок взаємодії мови-джерела й іншої (місцевої) мови без піджинації [Селіванова, 2006]. Також креолізований текст визначають як ілюстрований текст, у якому вербально виражена інформація сполучається із зображенням; вербальні й зображувальні компоненти утворюють візуальне, структурне, змістове й функціональне ціле, яке забезпечує комплексний, прагматичний вплив на адресата [Загнітко, 2006].

Як бачимо, у загальному випадку креолізовані тексти можна розглядати як складні семіотичні утворення, в основі яких лежить, з одного боку, знакова система природної людської мови (включно з усною, письмовою, друкованою формою її реалізації, кожна з яких характеризується своїми специфічними особливостями), а з іншого – будь-яка інша знакова система (малюнок, фотографія, музика, танці, запахи тощо). При цьому статусу креолізованого може набувати, наприклад, вербальний текст, супроводжуваний жестами, мімікою і навіть запахами (останні використовуються в деяких видах реклами). Креолізовані тексти можуть бути двох різних типів. У першій групі вербальні та іконічні компоненти переходять на реляційний рівень, де вербальна частина є відносно автономною, а візуальні елементи тексту є не обов'язковими і можуть бути вилучені без суттєвого впливу на розуміння змісту усного повідомлення.

Як зазначає Л. Макарук, аналіз періодичних видань свідчить про те, що мову ЗМІ не можна вивчати, досліджуючи лише лінгвістичні особливості. Варто проводити комплексне дослідження, оскільки в медійному дискурсі використовується достатня кількість візуальних елементів: фотографії, зображення, інші графічні одиниці, – що викликає потребу у з'ясуванні їх структури, семантики, кореляції з вербальною частиною.

Л. Макарук зазначає, що «феномен креолізації дає змогу розглядати складники медіадискурсу як дві різні, однак альтернативні семіотичні системи. Отже, якщо до структури повідомлення, окрім традиційних вербальних одиниць, входять піктограми та ідеограми, то це зумовлює потребу в розгляді усіх його елементів як синтезу вербальних та паралінгвальних компонентів» [Макарук, 2012]. За дослідженням К. Серажим, у медіатексті є зашифровані коди, виражені знаками, які поділяються на знаки-індекси, знаки-образи та знаки-символи [Серажим, 2003].

Медіатексти, як семіотичні одиниці, реалізуються на різних медіаплатформах (Instagram, Facebook, Spotify, YouTube), уособлюють поєднання вербального та невербального компонентів і реалізуються завдяки інкорпорації композиції знаків. Креолізований текст є особливим лінгвізуальним поєднанням вербальних і невербальних елементів, що утворюють одне візуальне, структурне, смислове та функціональне ціле.

Перспективою подальших досліджень вважаємо аналіз медіатекстів на синтаксичному, семантичному та прагматичному рівнях.

ЛІТЕРАТУРА

1. Загнітко А. Лінгвістика тексту: теорія і практикум : наук.-навч. посіб. / А. Загнітко. Донецьк : ДонНУ, 2006. 289 с.
2. Зражевська Н. Теорія медіа та суспільства / Н. Зражевська. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2021. 192 с.
3. Макарук Л. Л. Специфіка сучасного англомовного мас-медійного дискурсу / Л. Л. Макарук // Волинський національний університет імені Лесі Українки. 2012. № 23. С. 81–83.
4. Мірошніченко І. Г. Стислий текст в українському масмедійному дискурсі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І. Г. Мірошніченко. Дніпро, 2020. 275 с.
5. Почепцов Г. Г. Семіотика / Г. Г. Почепцов. Київ : Ваклер, 2002. 432 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми / О. О. Селіванова. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
7. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінол. енцикл. / О. О. Селіванова. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
8. Серажим К. С. Дискурс як соціолінгвальний феномен сучасного комунікативного простору (методологічний, прагматико-семантичний і жанрово-лінгвістичний аспекти: на матеріалі політичного різновиду українського масовоінформаційного дискурсу) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук / К. С. Серажим ; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут журналістики. Київ, 2003. 32 с.
9. Філіппова Н. М. Знак – інформація – мова: семіотика та комунікація : навч. посіб. для самот. роботи студентів спеціальності 035 «Філологія». Вид. 2-ге, доп. і перероб. / Н. М. Філіппова. Миколаїв : НУК, 2023. 188 с.
10. Anokhina T. Newspapers Subcorpus (Subcorpus of the Modern European Media) in the Structure of the Multilingual Corpus / T. Anokhina // *Філологічні трактати*. Суми : СумДУ, 2023. Т. 15, № 1. С. 7–15.
11. Barthes Roland. Elements of Semiology / Roland Barthes; translated from French by Annette Lavres and Colin Smith. New York : Hill and Wang, 1967. 111 p.
12. Çanakırınar Betül, Kalelioğlu Murat and Günay Veli Doğan. Political discourse and semiotics / Betül Çanakırınar, Murat Kalelioğlu, Veli Doğan Günay // *Chinese Semiotic Studies*. 2024. Vol. 20, № 2. P. 255–272. DOI: <https://doi.org/10.1515/css-2024-2014>.
13. Danesi Marcel. Understanding Media Semiotics / Marcel Danesi. London : Arnold, 2002. 288 p.
14. Kull K. A sign is not alive – a text is / K. Kull // *Sign Systems Studies*. 2002. Vol. 30, № 1. P. 327–336. DOI: <https://doi.org/10.12697/SSS.2002.30.1.21>.
15. Lotman M. Umwelt and semiosphere / M. Lotman // *Sign Systems Studies*. 2002. Vol. 30, № 1. P. 33–40.
16. Pierce C.S. The Essential Pierce. Selected Philosophical Writings (1893–1913) / C.S. Pierce; edited by Pierce Edition Project. Bloomington : Indiana University Press, 1998. Vol. 2. P. 300–324.

REFERENCES

1. Zahnitko, A. (2006). *Lingvistyka tekstu: teoriia i praktykum* [Linguistics of text: Theory and practical work]. Donetsk: DonNU. 289 p.
2. Zrazhevskya, N. (2021). *Teoriia medii ta suspilstva* [Theory of media and society]. Kyiv: Kyivskiy universytet imeni Borysa Hrinchenka. 192 p.
3. Makaruk, L.L. (2012). *Spetsyfika suchasnoho anhlomovnoho masmediinoho dyskursu* [Specificity of modern English-language mass-media discourse]. Volynskiy natsionalnyi universytet imeni Lesi Ukrainky, 23, 81–83.

4. Miroshnychenko, I.H. (2020). Styslyi tekst v ukrainskomu masmediinomu dyskursi [Concise text in Ukrainian mass-media discourse]. *Candidate's thesis*. Dnipro. 275 p.
5. Pocheptsov, H.H. (2002). Semiotyka [Semiotics]. Kyiv: Vakler. 432 p.
6. Selivanova, O.O. (2008). Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Modern linguistics: Directions and problems]. Poltava: Dovkillia-K. 712 p.
7. Selivanova, O.O. (2006). Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia [Modern linguistics: Terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K. 716 p.
8. Serazhim, K.S. (2003). Dyskurs yak sotsiolinhvalnyi fenomen suchasnoho komunikatyvnoho prostoru [Discourse as a sociolinguistic phenomenon of modern communicative space]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: Kyivskyi natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. 32 p.
9. Filippova, N.M. (2023). Znak – informatsiia – mova: semiotyka ta komunikatsiia [Sign – information – language: Semiotics and communication] (2nd ed.). Mykolaiv: NUK. 188 p.
10. Anokhina, T. (2023). Newspapers subcorpus (subcorpus of the modern European media) in the structure of the multilingual corpus. *Filolohichni traktaty*, 15 (1), 7–15.
11. Barthes, R. (1967). *Elements of Semiology* (A. Lavres & C. Smith, Trans.). New York: Hill and Wang. 111 p.
12. Çanakpınar, B., Kalelioğlu, M., & Günay, V. D. (2024). Political discourse and semiotics. *Chinese Semiotic Studies*, 20 (2), 255–272. <https://doi.org/10.1515/css-2024-2014>.
13. Danesi, M. (2002). *Understanding media semiotics*. London: Arnold. 288 p.
14. Kull, K. (2002). A sign is not alive – a text is. *Sign Systems Studies*, 30 (1), p. 327–336. <https://doi.org/10.12697/SSS.2002.30.1.21>.
15. Lotman, M. (2002). Umwelt and semiosphere. *Sign Systems Studies*, 30 (1), 33–40.
16. Pierce, C.S. (1998). *The Essential Pierce. Selected Philosophical Writings (1893–1913)* (Vol. 2, p. 300–324, Pierce Edition Project, Ed.). Bloomington: Indiana University Press.

НАЙМЕНУВАННЯ ТУЛУБА ТА ЙОГО ЧАСТИН В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ (ХІ-ПЕРША ТРЕТИНА ХХ СТ.)

Меркулова О. В.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Запорізький національний університет
вул. Університетська, 66А, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0003-1554-102
gorytsvit1977@gmail.com*

Приходько І. М.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри германської філології
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
вул. Наукового містечка, 59, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-5106-2218
prykhodkoilona2018@gmail.com*

Ключові слова: семантика, соматична лексика, сомонім, тулуб, праслов'янська мова, давня руськоукраїнська мова, середньоукраїнська мова, нова українська мова.

У статті здійснено опис семантики, етимології та словотвірної структури найменувань тулуба та його частин в історії української мови (до кінця першої третини ХХ століття). З'ясовано, що найменування цієї підгрупи належать до сомонімічної лексики й об'єднують найменування голови та її частин (лоб, ніс та його частини, рот, вухо та його частини), тулуба й шії (тулуб, живіт, пупок, промежина, зад і задня частина, плечі, спина, пах, груди) та кінцівок. Вибір хронологічних меж для дослідження – від праслов'янського періоду до першої третини ХХ століття – зумовлений насамперед тим, що до кінця згаданого періоду лексикографічна палітра української лінгвістики мала передусім національномовне опертя. Обстежений матеріал від праслов'янської мови до кінця 30-х років ХХ століття дає підстави говорити про те, що основні підгрупи найменувань тулуба та його частин почали формуватися саме в дописемний період (*tělo, *plъtь; *rojasъ; *červo, *puzo; *rоръ; *dura, *gоzъ/*gоza 'задня частина тіла нижче спини', *zadъ; *grōda, *lono, *rъrsъ /*rъrsi 'груди'; *xvostъ' та ін.). Частина праслов'янських сомонімів окремих груп не формувала (*bokъ, *čerslo 'поперек, пояс, стегна', *gubadlo 'рухомий орган'). У подальшому ці групи, зберігаючи давні назви (тіло, плоть, бік, пояс, чересла, хвіст, перси, груди тощо), поповнювалися новими лексемами (тулуб, поперек, поперечник, крижі, крижно, здух(о)вина 'підребер'я', пах, живіт, куприк, підхвістя, груднына, надчерев'я, причерев'я, середчерев'я, підчерев'я, зарамення, межирам'я, надрам'я, передпліччя, міжребрина, підребер'я / підребрів'я). Інколи в проаналізованих джерелах трапляються запозичення з інших – слов'янських (польські лексеми барк 'частина руки від плеча до ліктя' та межикрочча 'промежина') та неслов'янських (імовірно, угорське гелево 'товстий живіт') мов.

NAMES OF OF THE BODY AND ITS PARTS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE (XI-FIRST THIRD OF XXTH CENTURY)

Merkulova O. V.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Language
Zaporizhzhia National University
Universytetska str., 66A, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1554-102
gorytsvit1977@gmail.com*

Prykhodko I. M.

*Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of German Philology
Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
Naukovogo mistechka str., 59, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5106-2218
prykhodkoilona2018@gmail.com*

Key words: *semantics, somatic vocabulary, somonym, a trunk, Proto-Slavic language, old Russian-Ukrainian language, Middle Ukrainian language, New Ukrainian language.*

The article deals with the description of the semantics, etymology and word-building structure of the naming of the trunk and its parts in the history of Ukrainian language (up to the first third of the XXth century). It was found out, that denominations of this sub-group belong to the somonymous vocabulary and include the naming of head and its parts (a forehead, a nose and its parts, a mouth, an ear and its parts), of the trunk and the neck (a trunk, a belly, a navel, a perineum, an ass and the back part, shoulders, a back, a groin, breast) and limbs. The choice of the chronological limits for the investigation – beginning with the Proto-Slavic period and up to the first third of the XXth century – was first of all caused by the fact, that up to the end of the mentioned period the lexicographic palette of the Ukrainian linguistics was mainly based on the national-language. The material under investigation beginning with the Proto-Slavic language and up to the end of the 30th years of the XXth century gives us conditions to speak about the fact, that the main sub-groups of denominations of the trunk and its parts started their formation within the preliterate period (*tělo, *rľьtь; *rojasь; *červo, *puzo; *popъ; *dupa, *gъzь/*gъza ‘the back part of the body below the back’, *zadъ; *grъda, *lono, *pъrsь/*pъrsi ‘груди’; *xvostъ and other). Part of the proto-slavic somonyms didn’t form separate groups (*bokъ, *čerslo ‘lower back, waist, hips’, *gybadlo ‘moving organ’). In the future, these groups, preserving the ancient names (тіло, плоть, бік, пояс, чересла, хвіст, перси, груди etc.), were replenished with the new lexemes (тулуб, попереk, поперечник, крижі, крижно, здух(о)вина ‘підберев’я’, пах, живіт, куприк, підхвістя, груднына, надчерев’я, причерев’я, середчерев’я, підчерев’я, зарамення, межирам’я, надрам’я, передпліччя, міжребрина, підбереря / підберів’я). Sometimes in the analysed texts, there occur the borrowings from other Slavonic (Polish lexemes барк ‘a part of the hand from the shoulder to the elbow’ and межикрочча ‘perineum’) and Non-Slavonic (probably Hungarian гелево ‘товстий живіт’) languages.

Постановка проблеми в загальному вигляді та обґрунтування її актуальності. Інтерес науковців до історико-лексикологічних досліджень є предметом постійної уваги лінгвістів, і особливе місце з-по-

між об’єктів мовознавчих студій у цій царині посідають назви частин тіла як людини, так і тварини.

За класифікацією соматичної лексики, яку свого часу запропонував О.Кочеваткін і котру ми

використовуємо як базову (див. наші попередні статті [Приходько 2016, с. 203–212; Приходько 2019, с. 88–91; Приходько 2020, с. 115–123; Приходько 2020, с. 206–217; Меркулова, Приходько 2022, с. 32–40; Меркулова, Приходько 2022, с. 110–119; Меркулова, Приходько 2022, с. 28–32]), назви тулуба та його частин належать до сомонімічних найменувань, а терміном «сомонім» об'єднані назви, що є загальносистемними й позначають частини та ділянки тіла людини [див. Кочеваткин 2001, с. 6–7]. Відповідно, послідовне вживання термінолексми «сомонім» як узагальнювальної назви для позначення всієї системи соматичної лексики [див. Рябчикова 2008, с. 3; Персидская 2018, с. 14 і далі] є, на нашу думку, некоректним.

Слідом за О.Кочеваткіним [див. Кочеваткин 2001, с. 6–7], до назв цієї великої групи зараховуємо: найменування голови та її частин (лоб, ніс та його частини, рот, вухо та його частини), тулуба й шиї (тулуб, живіт, пупок, промежина, зад і задня частина, плечі, спина, пах, груди) та кінцівок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі підгрупи сомонімічної лексики (назви кінцівок, голови, шиї та її частин) ми вже розглядали в попередніх публікаціях [Меркулова, Приходько 2022, с. 32–40; Меркулова, Приходько 2022, с. 110–119; Меркулова, Приходько 2022, с. 28–32]. Однак дотепер лишається поза увагою комплексне дослідження назв самого тулуба та його частин в українській мові від праслов'янської доби до першої третини ХХ століття.

Вибір хронологічних меж для дослідження – від праслов'янського періоду до першої третини ХХ століття – зумовлений насамперед тим, що до кінця згаданого періоду лексикографічна палітра української лінгвістики мала передусім національномовне опертя, коли «з-поміж наукових термінів перевага надавалася українським відповідникам і до більшості іншомовних слів добирали українські слова» [див. Приходько 2021, с. 31; Кочан 2011, с. 161].

Метою пропонованої статті є докладний лексико-семантичний та словотвірний аналіз найменувань тулуба людини і тварини та його частин в історії української мови (до кінця першої третини ХХ століття). Реалізація поставленої мети передбачає опис семантики, етимології та словотвірної структури досліджуваної групи лексики.

Розглядана група соматизмів **у праслов'янську добу** репрезентована чи не найбільшою кількістю утворень із-поміж усього масиву реконструйованих назв частин тіла.

На позначення тулуба та його частин давні слов'яни використовували такі утворення: етимологічно «темне» праслов'янське **tělo* (ЕСУМ V 579) науковці зіставляють із лтс. *tēls, tēle* 'образ,

тінь, статуя', *teluot* 'надавати форми' (Skok III 468–469); **plъty* (ЕСУМ IV 454) 'тіло, шкіра', споріднене з лит. *plutà* 'кірка, кора', лтс. *pluta* 'тіло, плоть, шкіра', *plutas* (мн.) 'гола (ніжна) шкіра, шкіра з голови'; **br'uxo, *br'uxъ* (ЕССЯ III 33–34) 'живіт', спор. з д.-ірл. *brū* 'живіт' та і.-є. *bhreui* 'набухати'; **pojasъ* (ЕСУМ IV 549), похідне від **pojasati* 'оперізувати; оперезати'; **puzo* (IV 629) 'живіт', пов'язане, мабуть, із і.-є. **rōu-, pū-* 'дути, надуватися' [Куркина, 1971, с. 70]; **čelnъ* (ЕССЯ IV 44) 'частина тіла' від іє. основи **kei-* з синкретичною семою 'колотити, бити; рости' та суфіксального компонента **-пъ**.

На позначення **живота** у давніх слов'ян виступали поодинокі іменники, а саме: **červo* (ЕССЯ IV 82) 'черевна порожнина, живіт' дослідники лише на типологічному рівні виокремлюють суфіксальний елемент **-v-**, що продовжує іє. основу **(s)ker-* 'різати', 'шкіра' (див. ЕССЯ IV 83); імовірно, суфіксальне утворення **xъzъ* (VIII 153) 'живіт, пузо', пов'язане, на думку укладачів ЕССЯ, із чергуванням голосних із **хузати*, що, у свою чергу, виводиться з іє. **khūg(h)-* 'дути, надувати' [див. VIII 164].

Кілька лексем давні слов'яни використовували для називання **плеча**, а саме: **pletje* (**plet'e*) (ЕСУМ IV 441–442) 'плече', споріднене з ірл. *leithe* (< **pletjā*); **ramo, *ramę* (ЕСУМ V 22) 'плече', спор. з і.-є. **arā-mo* 'рука, суглоб'; **bъrkъ* (ЕССЯ III 128) 'плече, плечовий пояс; велике, махове перо на крилах і на хвості', можливо, пов'язане з **bъrkati* 'літати' (125–126).

Для найменування **задньої** частини тіла давні слов'яни використовували іменники **dupa* (ЕССЯ V 157) 'зад', пор. іє. *dheip(b)- / dhoip(b)-* 'глибокий; улоговина' та **gozъ/*goza/*guzъ* (VII 91) 'зад' – експресивне утворення, що продовжує іє. **gongъ-, *gougъ-* 'круглий' (див. докладніше: Там само, 92); **zadъ* (ЕСУМ II 222) від приименника **za-* та суфікса **-дъ**. Пор. також конфіксальне **obzadъje* (XXXI 174) 'задня частина' (**ob zadъ*).

Для позначення **грудей** у давній Славії використовувалися такі утворення: **grōda / *gruda / *grōdъ / *grudъ* (ЕССЯ VII 146), **grōdъ* (VII 148) 'груди', у якому автори ЕССЯ вичленовують суфіксальний **-d-** та залишки назального інфікса **-n-** (див. докладніше: Там само 147); **lono* (XVI 32–35) 'груди, пазуха' від **log-sno*; **pъrsъ, *pъrsi* 'груди' (ЕСУМ IV 353) 'груди', спор. з лит. *pīršys* 'груди в коня'.

Для називання **хвоста** давні слов'яни послуговувалися іменниками **xobotъ* (VIII 46) 'хвіст' та **xvostъ* (VIII 133) 'хвіст'.

Інші назви: **ēdro / *ēdra* (VI 43–44) 'відвисла частина тіла; груди, пазуха', пор. іє. **oid-ro* 'гнійний опух, нарив'; **gъrbina* (VII 199) від **gъrbъ* 'спина'; **popъ* (ЕСУМ IV 634–635) 'кругла загли-

бина або випуклість на животі людини чи тварини’, пор. і.-є. **p(h)omr-/*pemp-* ‘набухати’.

Кілька назв частин тіла окремих семантичних груп не утворювали, наприклад: **bokъ* (II 170) ‘бік тіла’, етимологічно неясне; **čerslo* (IV 74) ‘поперек, пояс, стегна, пах, статеві органи; пере-нісся’ від іє. **kert-slo-m* < іє. **kert-* ‘різати’, але далі автори ЕССЯ у поясненні значення соматичного не йдуть, наводячи припущення інших дослідників про вивідність розгляданого слова від **čersъ* ‘через’ [Verneker I 148, цит. за ЕССЯ IV 74]; **gybadlo* (VII 216) ‘рухомий орган’ від **gybati*.

Найменування власне тулуба репрезентовані в писемних джерелах XI-першої третини XX століть здебільшого успадкованими з праслов’янської мови лексемами. Це передусім засвідчуваний із давньоруськоукраїнського періоду іменник **тіло**, наприклад: *крѣлокъ тѣльмъ* (к. XII-п. XIII Усп.сб. 18а/58), *тѣло* (XV ССУМ II 45, поч. XVII МагТимч II 407, 1759–1775 ЛО 22) та пізніший варіант *тіло* (1928 СПТ 140) ‘тіло людини чи тварини; корпус’, яке вже з першої половини XIX століття почало набувати інших конотацій, наприклад: *тіло* – *тѣло, плоть, вещество* (1840 Б-Н 352). Сему речовинності мають синоніми *плоть* і *туша*, причому в першому з наведених іменників речовинне значення могло розвинути пізніше, а саме: *плоть* (1156–1163 СДЯ VI 435) ‘тіло’, *плоть* – *тѣло, мясо* (1840 Б-Н 284); *туша, тушка* – *мясо цѣлой убитой скотины, туловище* (1840 Б-Н 359), мабуть, від іє. **teus-* ‘пустий, порожній’ (Черных II 274; огляд думок див. також ЕСУМ V 688). У термінологічних словниках натрапляємо на демінутив *тільце* (1928 СПТ 140).

За нашими даними, із першої половини XIX століття для називання тулуба починає використовуватися субстантив *тулубъ* (1840 Б-Н 358) ‘туловище’, *толуб* – *тулуб* (1898 Ум-Сп IV 128).

На позначення передньої або бокової (лівої чи правої) частини тулуба виступали праслов’янські субстантиви *бокъ* (1489 Тимч I 141) ‘бік’, *бокъ, букъ* (XVI СУМ XVI – п.п. XVII II 14) ‘бік’; *здуха, здуховина (издуховина – подребринна, бокъ* (1840 Б-Н 153), *здуховина* (1920 РУМедГалин 81), науковці вважають, що в основі цих утворень – слово колишньої -ū-основи **vъzduxu* (род. відм. **vъzduxve*) > **vъzduxva* [Білоусенко, Німчук, 2003, с. 131]; запозиченням із польської мови є рідковживане в однині похідне *барк* – частина тіла, що міститься вище плечей (1928 МРУС III 78) від *bark* ‘частина руки від плеча до ліктя; верхня частина хребта’ (ЕСУМ I 144), пор. фразеологізовану множинну форму: *сказав Улас і при тих словах кинувся на Івана, неначе звір, одним скоком і вхопив його за барки* (1888/1906 Н.-Лев X 59).

Упродовж майже всіх періодів розвитку української мови обстежені джерела засвідчу-

ють відомий іще з дописемної доби девербатив **пояс**, а саме: *и обнаживъ тѣло свое до пояса* (XII ЖФП 366/87), *нехай хорій сяде(т) по поясъ* (1759–1775 ЛО 55). На початку XX століття фіксуються синоніми до згаданої лексеми, наприклад: *поперк* (1918 ІвШум II 346); *поясница – крижі, поперек, глузди, крижевки* (1920 РУМедГалин 100). Щодо слова *крижі* (Там само, 1928 МРУС III 117), то утворилося воно на основі подібності до того, що названо мотивувальним словом (поперек за будовою схожий до хреста, див. докладніше п.п. 3.2.4 дисертації); пор. також суфіксальні варіанти: *крижевки* (1920 РУМедГалин 100) та *крижно* (1886 Ж I 379); іменник *поперек*, очевидно, відприслівникового походження. Деад’єктивом можемо вважати й синонім до іменника *поперек* – *поперечник* (1928 СПТ 103) від *поперечний*.

Для називання **поперека** в XI–XIII ст. використовували також давній іменник *чресла*, наприклад: *тѣнькъ въ чресла* (к. XII-п. XIII Усп.сб. 18а/58).

На позначення **хвоста** з давньокиївського періоду пам’ятки послідовно засвідчують праслов’янський субстантив *хвостъ* і його пізніші варіанти й похідні, а саме: *Перуна же повелѣ прива-зати къ коневи хвосту* (к. XII/бл. 1425 ЛП 44/102), *хвистъ, хвистикъ* (1840 Б-Н 375) ‘хвост’, *хвіст* (1928 СПТ 150), пор. субститутивну форму: *Нехай присяде фіст на лаві, не ворухит ся з хати* (1898 Гнатюк 40). Ділянку тіла, розташовану під хвостом, називав конфіксальний іменник *підхві-стя* (1928 СПТ 100).

Досить широкий спектр назв використовувався для іменування **грудей**. Передусім це успадковані з дописемного періоду субстантиви *перси (перс)* та *груді (грудь)*. Перший із названих іменників *перси* послідовно засвідчується і в давньоруськоукраїнських пам’ятках, і в подальші періоди розвитку української мови здебільшого у формі множини, а саме: *и снемъше доску с печи. и възложиша на персии ему* (к. XII/бл. 1425 ЛП 89зв/234–235) ‘грудну клітину’, *и снаста другу дѣску с печи и сѣдоста и вдавиша и рамяно. ако персемъ троскотати* (235), *На катаргъ, когда катаргъ впаде в нѣ(р)сы* (1759–1775 ЛО 29) ‘груди’, *перса, перси, перс* (Гр III 146).

Праслов’янська лексема *груді (грудь)* досить пізно (проаналізовані джерела XI–XIII століть його не фіксують) засвідчується у формі множини, за нашими даними, лише із середньоукраїнського періоду, наприклад: *А его служебника Андреика также з ручницы груді перепороли* (1561 ЛЗК 269). Однак і в новій українській мові простежуємо хитання в числі згаданого іменника, а саме: *Так нехай ёму груді забъе (каже побите)! Щоб ёму груді збило!* (1864 Номис 3721/192), *груді*

(1893 Ум-Сп I 167, Гр I 332), *грудь, груди* (1928 СПТ 27). З часом у вживанні цього субстантива закріплюється форма множини, пор. субстантивно-ад'єктивні терміносполуки: *Грудь – грудина, груди; г. впалая – западисті груди; открытая г. – відлонені груди* (1920 РУМедГалин 34).

Сему збірності мав іменник *груднина*, пор. : *Косынку нарошно згубыла, / Грудныну такь собі одкрыла, / Що всякого бь зь ума звела* (к.ХVIII Енеїда-1842 V 17).

У значенні 'груди' зрідка міг уживатися десубстантив *пазуха*, який від початку мав локативну семантику, але згодом у цій лексемі міг виформуватися соматичний змістовий компонент: **раздиха* (ЕСУМ IV 255) 'простір між грудьми й одежею, яка до них прилягає' > *пазоуха* (XII–XIII СДЯ VI 341) 'груди'. Утім, як свідчать мовні факти наступних періодів розвитку української мови, за словом *пазуха* закріпилося локативне значення.

Обстежені джерела фіксують у такій же, подвійній (соматичній та локативній), семантиці й праслов'янський субстантив *лоно* (XII СДЯ IV 428), *лоно, лонє* (XVII СУМ XVI – п.п.XVII XVI 100) 'груди, пазуха'. Проте згодом він став уживатися як локатив. Сюди ж – і девербатив *сьсьць* (XI Ср III 422) 'груди; сосок', у якому згодом лишилася тільки значення 'зовнішня частина молочної залози ссавців і людини, що має форму заокругленого виступу'; а також семантичне утворення *кобилка* (1928 СПТ 26) 'гребінь груднини'.

Локативний відтінок у значенні мають похідні гнізда *пах-*, що позначають пазуху, тобто впадину між плечовим суглобом і грудною кліткою, а саме: *пах, паха, пахівка, паховина* (1886 Ж II 605–606), *пахва* (Там само; 1896 Ум-Сп III 67, Гр III 102), *пахвина* (Там само; 1920 РУМедГалин 81).

Ділянку тіла під грудьми позначав конфіксальний іменник *підгруддя* (1920 РУМедГалин 81).

Частину тіла людини і тварини, у якій розташовані органи шлунково-кишкового тракту, тобто *живіт*, називає постійно засвідчований у писемних джерелах XI – п.п.XX століть давній субстантив *чрево* (1073 Ср III 1536), *черево* (сер. XVI МагТимч II 478), *И взявши голову мижы ногы, нижь вь черево и засадив* (к.ХVIII Енеїда-1842 23), *черево* (1840 Б-Н 388, 1918 ІвШум I 32, 1920 РУМедГалин 44). Могли в термінологічні словники початку ХХ століття потрапляти й демінутиви, наприклад, *черевце* (1920 РУМедГалин 14, 1928 СПТ 11).

Вочевидь, пізнішим є власне іменник *живіт*, котрий як назва зовнішньої частини тіла засвідчується в пам'ятках із XVI століття, а саме: *животъ* (СУМ 16–п.п.17 XVI 157), *Служи(т) ва(н)на, в коей сидя, потѣть и смароване живота розними олѣйкама моцными* (1759–1775 ЛО 40), *живить* (1840 Б-Н 137) 'животъ, брюхо', *живіт* (Гр I 481,

1920 РУМедГалин 44, 1928 СПТ 34); пор. суфіксальні похідні із семантикою демінутивності або пейоративності: *Нехай вам Бог здоровья прибавить в ручки, в ніжки и в животок тришки* (1864 Номис 4571 226), *животина* (Гр I 482). Інші найменування: *телево* (1920 РУМедГалин 44) 'товстий живіт', можливо, від угор. *gelyva* 'воло' (ЕСУМ I 492) тощо.

Успадковані з праслов'янської мови найменування *брюхо* та *пузо* в проаналізованих пам'ятках рідко фіксувалися з XVI століття й уживалися головню в розмовному мовленні, наприклад: *брюхо, брухо* (XVI СУМ XVI – п.п.XVII II 82) 'живіт', *брухо* (Гр I 102); *пузо* (1840 Б-Н 306, 1893 Ум-Сп I 50, Гр III 498) 'великий живіт', пор. також демінутив *пузце* (Гр III 498). Сему локативності ('місце, у якому розташовані внутрішні органи') має відомий із праслов'янського періоду субстантив *лоно* (сер. XVIII МагТимч I 408) 'живіт'. Праслов'янізмом є також іменник *калюх* та його варіант *келюх* (1886 Ж I 336) 'живіт'.

Успадкованими з праслов'янського періоду є також іменники *дойка* (1857–1859 ГоловМагСл 519), *дійка* (Гр I 390) 'сосок у корови' та *вим'я* (1928 СПТ 19).

Ділянки тіла, розташовані в безпосередній близькості від живота, називають такі здебільшого конфіксальні деривати: *надчерев'я* (1920 РУМедГалин 75, 1928 МРУС III 77), *причерев'я, середчерев'я* (1920 РУМедГалин 81), *підчерев'я* (1928 СПТ 99).

З ХІІІ століття регулярно фіксується давня лексема на позначення ділянки живота, а саме: *поупъ* (1284 СДЯ IX 299), *пупъ* – *середина живота у млекопитаюущихъ* (1840 Б-Н 306), *пуп* (1918 ІвШум II 384); у складі терміносполук – *пуп бубонцевої перетинки, пуп шкурочий* (1928 СПТ 112). Демінутиви: *пупокъ* (1759–1775 ЛО 40), *пупецъ* (1928 СПТ 112).

Для іменування *плеча та його частин* у всі періоди розвитку української мови фіксуються давньослов'янські утворення, наприклад: *плеще* (XI СДЯ VI 427), *плече* (1896 Ум-Сп III 43, Гр III 195, 1917 РУСТПГ III 26, 1928 СПТ 98), пор. також множинну форму *плечі* (1920 РУМедГалин 94); *рамо, рамье* (кін.XVI МагТимч II 266), *боль <...> вь костцъ ноги, ал(ь)бо вь раменю* (1759–1775 ЛО 69), *рамено, рам'я, рамо* (1920 РУМедГалин 94), *[біль] може доходити і до рамени по стороні запаленя* (1923 Дрималик 142), пор. також модифікат *раменце* (1920 РУМедГалин 94).

Частину тіла, розташовану біля плечей, називають головню конфіксальні деривати, а саме: *зарамення* (1920 РУМедГалин 48, 1928 МРУС III 50) 'частина спини біля плечей'; *межирам'я* (1920 РУМедГалин 69, 1926 Саб 172) 'міжпліччя'; *надрамено, плечко, прирамок* (1920 РУМедГа-

лин 76), *надрам'я* (94); *передрам'я*, *передра-
мення*, *підрам'я*, *підраменок* (101), *передпліччя*
(1928 СПТ 105).

Для називання задньої частини тіла людини чи тварини, розташованої нижче спини (хвоста), використовувалися передусім давні найменування, до яких могли приєднувалися суфікси: *задъ* (XVI СУМ XVI – п.п. XVII X 28) ‘сідниці’, *зад* (Гр II 32); *Дупа*, *задниця* (1902 ВерхрУгроРус 237), *гузиця* (1902 ВерхрУгроРус 237, 1918 ІвШум I 117), *Гузка* (*у птиць*) – *куприк* (1918 ІвШум 86, 1928 СПТ 150).

Інші найменування не сформували окремих лексико-семантичних груп: *спина* (1918 ІвШум II 444); *межреберье* – *міжребрина* (1920 РУМедГалин 69), *подреберье* – *підребрів'я* (96); *лобковина* (1920 РУМедГалин 81) ‘м'язи та жирові тканини й шкіра, що покривають лобкову кістку’; *Промежность* – *перемежжа*, *проміжжа*, *межник* (1920 РУМедГалин 105), *межина* (1920 РУМедГалин 105, 1925 Компендіум 4). Вочевидь, запозиченим із польських діалектів є субстантив *межикрочча* (там само 105) від *międzykrocze* ‘промежина’ (1901 SGP 480); *Підре-*

берря – з боків за лопатками, по лінії кінців ребер (1925 Компендіум 4).

Висновки. Обстежений матеріал від праслов'янської мови до кінця 30-х років XX століття дає підстави говорити про те, що основні підгрупи найменувань тулуба та його частин почали формуватися саме в дописемний період (**tělo*, **plъtь*, **pojaśь*, **červo*, **ruzo*, **dupa*, **gъzь*/**gъza*, **zadъ*, **grōda*, **lono*, **rъrsь* / **rъrsi* ‘груди’, **xvostъ*, **pъrъ*, **bokъ*, **čerslo* та ін.). У подальшому ці групи, зберігаючи давні назви (*тіло*, *плоть*, *бік*, *пояс*, *чересла*, *хвіст*, *перси*, *груди* та ін.), поповнювалися новими лексемами (*туша*, *поперек*, *поперечник*, *крижі*, *здух(о)вина* ‘підребер'я’, *пах*, *живіт*, *куприк*, *крижно*, *поперечник*, *підхвістя*, *груднына*, *надчерев'я*, *причерев'я*, *середчерев'я*, *підчерев'я*, *зарамення*, *межирам'я*, *надрам'я*, *передпліччя*, *міжребрина*, *підребер'я* / *підребрів'я*). Інколи в проаналізованих джерелах трапляються запозичення з інших – слов'янських (польські лексеми *барк* ‘частина руки від плеча до ліктя’ та *межикрочча* ‘промежина’) та неслов'янських (*телево* ‘товстий живіт’, можливо, від угор. *gelyva* ‘воло’) мов.

ЛІТЕРАТУРА

1. Білоусенко П. І., Німчук В. В. Нариси з історії українського словотворення (суфікс **-ина**). Запоріжжя–Ялта–Київ : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2003. 252 с.
2. Кочан І.М. Українські термінологічні словники 20-х років XX століття з позицій сьогодення. *Термінологічний вісник*. 2011. № 1. С. 161.
3. Куркина Л. В. К реконструкции этимологических связей основ с дифтонгом на -й. *Этимология*. 1971. Москва : Изд-во «Наука», 1973. С. 58–79.
4. Кочеваткин А. М. Соматическая лексика эрзянского языка : Учебное пособие. Саранск : Типография «Красный октябрь», 2001. 208 с.
5. Меркулова О. В., Приходько І. М. Назви кінцівок та їх частин в українській мові (XI – перша половина XX століть). *Мова. Література. Фольклор*. 2022. № 2. С. 32–40.
6. Меркулова О. В., Приходько І. М. Найменування голови та її частин в українській мові (XI – перша третина XX ст.). *Львівський філологічний часопис*. 2022. Вип. 12. С. 110–119.
7. Меркулова О. В., Приходько І. М. Найменування шиї та її частин в українській мові. *Актуальні проблеми функціонування мови і літератури в сучасному полікультурному суспільстві* : мат-ли VI Міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя – Мелітополь, 13–14 жовтня 2022 р.). Мелітополь : Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2022. С. 28–32.
8. Персидская А. С. Соматическая лексика селькупского языка: структурно-семантический и лингвокультурологический анализ : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Томск, 2018. 243 с.
9. Приходько І. М. Соматичні найменування в історії лексичної системи української мови : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Запоріжжя-Харків, 2020. 220 с.
10. Приходько І. Спланхнонімічна лексика української мови XI – першої половини XX століть. *Актуальні питання гуманітарних наук: міжсвізівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 34. Том 4. С. 115–123.
11. Приходько І. М. Найменування на позначення скелета й кісток в українській мові XI – першої половини XX століття. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2020. №1. С. 206–217.
12. Приходько І. М. Сенсонімічні назви в українській мові. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Філологія*. 2019. № 40. Т 1. С. 88–91.
13. Приходько І. М. Соматична лексика: межі поняття та спроба класифікації. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2016. №1. С. 203–212.

14. Рябчикова З. С. Соматическая лексика хантыйского языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.02. Санкт-Петербург, 2008. 24 с.

REFERENCES

1. Bilousenko P. I., Nimchuk V. V. (2003) *Narysy z istoriyi ukrayins'koho slovotvorennya (sufiks -yna)* [Essays on the history of Ukrainian word-formation (suffix -yna)]. Zaporizhzhya–Yalta–Kyiv : TOV «LIPS» LTD. 252 p.
2. Kurkina L. V. (1973) *K rekonstruktsii etimologicheskikh svyazey osnov s diftongom na –ü* [On the reconstruction of etymological connections of stems with a diphthong ending with -ü]. *Etimologiya*. 1971 [Etymology. 1971]. Moskva : Izd-vo «Nauka», 1973. Pp. 58–79.
3. Kochan I. M. (2011). *Ukrayins'ki terminologichni slovnyky 20-kh rokiv XX stolittya z pozytsiy s'ohodennya* [Ukrainian terminological dictionaries of the 20s of XX century from today's point of view]. *Terminology bulletin*. [Terminologichnyy visnyk] Nr. 1. Pp. 156–162. [in Ukrainian].
4. Kochevatkin A. M. (2001) *Somaticheskaja leksika erzijskogo yazyka* [Somatic vocabulary of the Erzya language] : Textbook. Saransk: Red October Printing House. 208 p. [In Russian].
5. Merkulova O. V., Pryhod'ko I. M. (2022) *Naymenuvannya golovy ta yiyi chastyn v ukrayins'koy movi (XI – persha tretyna XX st.)* [Names of the head and its parts in the Ukrainian language (XI-first third of XX centuries)]. *Lvivskiy filologichnyy chasopys* [Lviv Philological Journal]. Vyp.12. Pp. 110–119. [In Ukrainian].
6. Merkulova O. V., Pryhod'ko I. M. (2022) *Naymenuvannya shyyi ta yiyi chastyn v ukrayins'koy movi*. [Naming the neck and its parts in the Ukrainian language]. *Aktual'ni problemy funktsionuvannya movy i literatury v suchasnomu polikul'turnomu suspil'stvi : mat-ly VI Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (Zaporizhzhya – Melitopol', 13–14 zhovtnya 2022 r.)* [Current problems of the functioning of language and literature in a modern multicultural society: materials of the VI International Scientific and Practical Conference (Zaporizhzhya – Melitopol, October 13–14, 2022)]. Melitopol' : Vydavnytstvo MDPU im. B. Khmel'nyts'koho. Pp. 28–32. [In Ukrainian].
7. Merkulova O. V., Pryhod'ko I. M. (2022) *Nazvy kintsivok ta yikh chastyn v ukrayins'koy movi (XIX – persha tretyna XX st.)* [Names of limbs and their parts in the Ukrainian language (XI-first third of XX centuries)]. *Mova. Literatura. Folklor* [Language. Literature. Folklore]. № 2. Pp. 32–40. [In Ukrainian].
8. Persidskaya A. S. (2018) *Somaticheskaya leksika sel'kupskogo yazyka: strukturno-semanticheskyy i linegvokul'turologicheskyy analiz* [Somatic vocabulary of the Selkup language: structural-semantic and linguoculturological analysis] : diss. ... kand. filol. nauk : 10.02.02. Tomsk. 243 p. [In Russian].
9. Pryhod'ko I. M. (2020) *Somatychni naymenuvannya v istoriyi leksychnoyi systemy ukrayins'koy movy* [Somatic names in the history of the lexical system of the Ukrainian language] : diss. ... kand. filol. nauk : 10.02.01. Zaporizhzhia-Kharkiv. 220 p. [In Ukrainian].
10. Pryhod'ko I. M. (2020) *Splanhnonimichna leksyka ukrayinskoy movy XI – pershoi polovyny XX stolit* [Splanchnonymic vocabulary in the Ukrainian language of the 11th – first half of the 20th centuries]. *Aktualni pytannya gumanitarnykh nauk: mizhvuzivskyy zbirnyk naukovykh prats molodykh vchenykh Drogobitskogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Ivana Franka* [Current issues of the humanities: interuniversity collection of scientific works of young scientists of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University]. Drogobych : Vidavnichiy dym «Gelvetika». Vyp. 34. Tom 4. Pp. 115–123. [In Ukrainian].
11. Pryhod'ko I. M. (2019) *Sensonimichni nazvy v ukrayins'koy movi* [Sensonymic names in the Ukrainian language]. *Naukoviy visnyk Mizhnarodnogo gumanitarnogo universytetu. Filologiya* [Scientific Bulletin of the International Humanitarian University. Philology]. № 40. T 1. Pp. 88–91. [In Ukrainian].
12. Pryhod'ko I. M. (2020) *Naymenuvannya na poznachennya skeleta y kistok v ukrayins'koy movi XI – pershoi polovyny XX stolittya* [Names to denote the skeleton and bones in the Ukrainian language of the 11th – first half of the 20th century]. *Visnyk Zaporizkogo natsionalnogo universytetu. Filologichni nauky* [Bulletin of Zaporizhzhia National University. Philological sciences]. № 1. Pp. 206–217. [In Ukrainian].
13. Pryhod'ko I. M. (2016) *Somatychna leksyka: mezhi poniattia ta sproba klasyfikatsii* [Somatic vocabulary: the limits of the concept and an attempt of classification]. *Visnyk Zaporizkoho natsionalnogo universytetu. Filologichni nauky*. [Bulletin of Zaporizhzhia National University. Philological sciences]. № 1. P. 203–212. [In Ukrainian].
14. Ryabchikova Z. S. (2008). *Somaticheskaya leksika khantyjskogo yazyka* [Somatic vocabulary of the Khanty language] : avtoref. diss. ... kand. filol. nauk : 10.02.02. Sankt-Peterburg. 24 p. [In Russian].

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Б-Н** Білецький-Носенко П. Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1966. 423 с.
- ВерхрУгроРус** Верхратський І. Знадоби для пізнання угроруских говорів (Конєць). Словарець. *Записки Наукового товариства імени Шевченка*. 1902. Вип. 45 (ч. 1). С. 225–280.
- Гнатюк 1902** Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесности. *Записки Наукового Товариства імени Шевченка*. 1902. Кн. VI. Т. L. С. 1–67.
- ГоловМатСл** Головацкій Я. Ф. Матеріали для словаря малорусского нарѣчія. *Дзєндзелівський Й. О., Ганудель З., Головацкій Я. Ф. Словник української мови. Науковий збірник Музею української культури у Свиднику*. Т. 10. Пряшів, 1982. С. 311–612.
- Гр** Словарь української мови / збр. ред. журн. «Киевская старина». Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.
- Дрималик** Дрималик С. Порадник лікарський у всіх недугах людей. Скрантон, 1923. 288 с.
- Енеїда-1842** *Виргилієва Енеїда, на малоросійській языкъ переложєнная И. Котляревскимъ*. Харковъ, 1842. Ч. I–VI.
- ЕСУМ** Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука : у 7 т. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
- Ж** Желехівський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словник. Львів : Друкарня товариства ім. Т. Шевченка, 1886. Т. 1–2. 1117 с.
- ЖФП** Житиє прѣдбнаго оца нашего Феодосіа игоумєна печерьскаго. *Успенский сборник XII–XIII вв.* / под ред. С. И. Коткова. Москва : Наука, 1971. С. 71–135.
- ІвШум** Іваницький С., Шумлянський Ф. Російсько-український словник. Київ : ТОВ «Видавництво «Обереги»», 1918. 524 с.
- Компендіум** Компендіум з анатомії тварин. Для студентів Української Господарської Академії в Ч.С.Р. Уложив В. Королів-Старий. Подєбради. 1925. 21 с.
- ЛЗК** Луцька замкова книга 1560–1561 рр. / підгот. до вид. В. М. Мойсієнко та В. В. Поліщук. Луцьк, 2013. 736 с.
- ЛІ** Ипатъевская лѣтопись. Изданіє второе. *Полное собраніє русскихъ лѣтописей. Изданное по Высочайшему повелѣнію Императорскою Археографическою Коммисією. Томъ второй*. Санкт-Петербургъ : Типографія М. А. Александрова 1908.
- ЛО** Лѣкарства описана(нь)ніє, которимы бє(з) мє(ди)ка в дому всѣжъ поратоватисѣ моглєть. *Лікарські та господарські порадики XVIII ст.* / підгот до вид. В. А. Передрієнко. Київ : Наукова думка, 1984. С. 17–91.
- МатТимч** Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / підгот. до вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса : у 2-х книгах. Київ-Нью-Йорк : Преса України. Кн. 1–2.
- МРУС** Кисільов В. Ф. Медичний українсько-російський словник. Київ : НАН України, 2008. Вип. III. 172 с.
- Н.-Лєв.** Нечуй-Левицький І. С. Нечуй-Левицький. Зібрання творів у десяти томах. Київ : Наукова думка, 1965–1968.
- Номис** Українські приказки, прислів'я и таке инше. Збірники О. В. Марковича и других. Спорудив М. Номис. Санкт-Петербург, 1864. 304 с.
- РУМедГалин** Російсько-український медичний словник : матеріали до української медичної термінології / ред. комісія: проф. О. В. Корчак-Чепурківський (голова) та ін. ; упоряд. д-р мед. М. А. Галин; Київський губернiальний відділ охорони народного здоров'я, Підрозділ медичної та санітарної просвіти. Київ, 1920. 144 с.
- РУСТПГ** Дубняк К. Російсько-український словничок термінів природознавства і географії. Кобеляк, 1917. 40 с.
- Саб** Сабалдир Г. Практичний російсько-український словник. Київ : Час, 1926. 436 с.
- СДЯ** Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва : Русский язык, 1988–2008. Т. 1–7.
- СПТ** Полонський Х. Словник природничої термінології. (Проект). Київ : Держ. вид-во України, 1928. 262 с.
- Ср** Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. Санкт-Петербург, 1843–1912. Т. 1–3.
- ССУМ** Словник староукраїнської мови XIV–XV ст.: В 2-х т. Київ : Наукова думка, 1977–1978.
- СУМ XVI–п.п.XVII** Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994–2006. Вип. 1–17.

- Ум-Сп** Словарь російсько-український / уклад. М. Уманець і А. Спілка. Львів : НАН України, 1893–1898. Т. I–IV.
- УспСб** Успенский сборник XII–XIII вв. / изд. подгот. О.А. Князевская, В.Г. Демьянов, М.В. Ляпон. Под. ред. С.И. Коткова. Москва : Наука, 1971.
- Черных** Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка : в 2 т. Москва : Русский язык. Медиа, 2006–2007.
- ЭССЯ** Этимологический словарь славянских языков: праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. Вып. 1–40. Москва : Наука, 1974–2012.
- Berneker** Berneker E. Slavisches etymologisches Wörterbuch / 1: A – L. Heidelberg : Winter, 1908–1913. 760 S. URL : <https://bildsuche.digitale-sammlungen.de/index.html?c=viewer&l=ru&bandnummer=bsb00090019&pimage=0&v=2p&nav=>
- SGP** Słownik gwar polskich / ułożył Jan Karłowicz. T. 1–6. Krarow : Drukarnia C.K. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1900–1911.

УДК 81.111:81'37:81'27
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2024-2-4>

ПОЛІАСПЕКТНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЇ АВСТРАЛІЙСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ВАРІАНТА АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Полєжаєв Ю. Г.

*кандидат наук з соціальних комунікацій, доцент,
доцент кафедри іноземної філології та перекладу
Національний університет «Запорізька політехніка»
вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-9160-6945
yuriy.brikrio@gmail.com*

Ключові слова:

*австралійський національний
варіант англійської мови,
знак культури, структурно-
семантичний і комунікативно-
прагматичний аспекти,
полідискурсивність,
фразеологія.*

Статтю присвячено принципам аналізу й опису фразеології національної мови в комунікативно-прагматичному аспекті. На прикладі фразеології австралійського національного варіанту англійської мови продемонстровано структурно-семантичні особливості та комунікативну ефективність фразеологічних одиниць. Переконливо доведено, що розкриття функційного потенціалу фразеологізмів неможливо без комплексного дослідження з урахуванням системного, лінгвокультурологічного, когнітивного, комунікативного та прагматичного аспектів. У статті обґрунтовано принципи, визначено методи й запропоновано алгоритм аналізу фразеологізмів. Запропонований підхід до вивчення фразеологізмів солідаризується з традиційним поглядом на фразеологічні одиниці як усталені багатокomпонентні сполучення, відтворювані в мовленні в готовому вигляді. Отримані дані вкотре підтверджують, що фразеологізми – це мовні й культурні знаки, у формі та змісті яких прозоро втілено концепти культури, особливості світобачення і світовідчуття мовців. Фразеологічні одиниці побутують у різних сферах спілкування, а їх культурна забарвленість яскраво виявляється в інституційному та буттєвому дискурсах. У комплексі з іншими знаками фразеологізми залучаються до процесів моделювання концептуальної картини світу та комунікативної поведінки мовців. Полідискурсивна природа фразеології та її комунікативно-прагматична ефективність впливають із культурної значущості фразеології: у значеннях фразеологізмів імпліковано культурні сенси, які надають забарвленості різним типам дискурсів. Залежно від комунікативно-прагматичних настанов учасників спілкування фразеологічні одиниці беруть участь у формуванні висловлювання задля реалізації низки комунікативних завдань. Загальнотеоретичне значення дослідження полягає в тому, що розкриття знакового втілення культури мовців актуальне не лише для фразеології, а й для дослідження інших одиниць мови, а також інших семіотичних систем. Дисциплінарне значення дослідження вбачаємо в тому, що воно розкриває важливість фразеологізмів як форми актуалізації культурно-мовної та комунікативної компетенції учасників спілкування.

MULTI-ASPECT STUDY OF PHRASEOLOGY IN AUSTRALIAN NATIONAL VARIETY OF ENGLISH

Polyezhayev Yu. G.

*Candidate of Sciences in Social Communications, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Foreign Philology and Translation
National University "Zaporizhzhia Polytechnic"
Universytetska str., 64, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-9160-6945
yuriy.brikrio@gmail.com*

Key words: *Australian national variety of English, cultural sign, structural-semantic and communicative-pragmatic aspects, poly-discursivity, phraseology.*

The article focuses on the principles for examining and describing phraseology of a national language from a communicative-pragmatic perspective. The example of the Australian national variety of English illustrates the structural and semantic characteristics of these expressions, as well as their effectiveness in communication. It is clear that without a multifaceted study of phraseology, which considers systemic, lingvocultural, cognitive, and communicative-pragmatic aspects, its functional potential cannot be fully revealed. The article substantiates the principles, defines methods and proposes an analytical framework for a comprehensive study of phraseology. The elaborated approach is consistent with the established understanding of phraseologisms as set multi-component expressions, used as ready-made units. This analysis highlights how set expressions in Australian English play a crucial role in conveying meaning, enhancing the richness of discourse, and fostering more dynamic and culturally resonant interactions. By examining the unique features of Australian English phraseology, the study demonstrates that such expressions function not only as linguistic tools but also as vehicles for cultural and social identity. Phraseologisms are used in various spheres of communication, and their cultural markedness is evident in both institutional and everyday discourse. Along with other linguistic signs, phraseologisms play role in shaping speakers' conceptual worldview and speech behaviour. The poly-discursive nature and communicative-pragmatic effectiveness stem from the cultural significance of phraseologisms: cultural senses implied in their meanings provide markedness to different types of communication. Depending on communicative-pragmatic intentions of speakers, phraseological units contribute to utterances production and resolution of communicative tasks. The general theoretical value of this research lies in the fact that in that the symbolic embodiment of culture is applicable not only for phraseology, but also for other language units and semiotic systems. We see the disciplinary significance of this study in that it highlights the importance of phraseology for enhancing speakers' cultural, linguistic, and communicative competence.

Постановка проблеми. Дослідження лексико-фразеологічного складу мови має давні традиції в мовознавстві. Глибоко і всебічно розглянуто теоретичні питання фразеології, пов'язані з визначенням і класифікацією фразеологізмів (структурно-семантичний аспект), їх походженням (історичний аспект), культурною референцією (семіотичний аспект), кореляцією з мисленням і досвідом мовців (когнітивний аспект), а також спроможністю фразеологізмів втілювати самосвідомість і цінності носіїв культури, виступати

константами культури (лінгвокультурологічний, етнолінгвістичний та компаративний аспекти). Попри значну увагу з боку класичного мовознавства та новітніх міждисциплінарних напрямків лінгвістики (див. [Полежаєв, 2021]), методи вивчення фразеології потребують уточнення, а результати – систематизації та узагальнення. Важливою і не вирішеною залишається проблема комплексного підходу до усталених одиниць, розробки такої методологічної основи, яка б інтегрувала мову, культуру та комунікацію. Такий підхід

уможливило виявлення й опис не тільки культурного, а й комунікативно-прагматичного потенціалу фразеологізмів.

Мета статті полягає у розробці принципів комплексного аналізу й опису фразеології національної мови. **Завдання:** на прикладі фразеології австралійського національного варіанта англійської мови розкрити засоби експресивізації спілкування, продемонструвати роль фразеології у презентації культурно і комунікативно значущої інформації.

Матеріал (150 фразеологізмів – ФО) відібрано **методом** суцільної вибірки з авторитетних словників ([Ramson, 1997; Hughes, 1992] ін.) і проаналізовано за допомогою структурного, контекстуального, концептуального та функціонального методів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Загальновідомо, що ФО не тільки втілюють культурно значущі ідеї та цінності, але також виконують важливу роль у спілкуванні. Як одиниці мови, фразеологізми віддзеркалюють етнічний погляд на світ, вербалізують концептуальний зміст у процесах актуалізації етнічної картини світу. Як одиниці культури, вони являють собою засоби семіотизації культурного досвіду носіїв мови. Ці властивості ФО забезпечують їх комунікативну потужність.

Фразеологізми побутують у різних сферах спілкування, а їх культурна забарвленість яскраво виявляється в інституційному та буттєвому дискурсах. У єдності з іншими знаками ФО залучаються до процесів «моделювання життєвого світу людини» [Андрейчук, 2011, с. 142]. *Напр., fair go an equitable opportunity; a reasonable chance; an equitable contest побутує в юридичній, політичній, діловій, спортивній сферах комунікації: “Fair go” is an expression we hear a lot in Australia. Activists use it to demand social justice, companies use it to promise customers a good deal, and politicians invoke it to persuade us that they understand the plight of ordinary people. Most ... academics who write about the fair go associate the phrase with Australia’s famed egalitarian traditions, including equality of economic opportunity, universal political rights and the provision of a safety net via minimum wages and welfare programs. ... the phrase was mainly used to describe spirited efforts in competitive sports such as horse racing, boxing and sprinting* [Howard, Petter, 2024]. Уживання зазначеної ФО знаходимо також у педагогічному, медичному, мас-медійному та інших типах інституційного дискурсу, а також у повсякденному спілкуванні: *...principles of fair go, fair say, fair share and fair content ... support student participation in learning and school life* [Johnson, O’Brien, 2002, p. 4]; *Medicare represents a fair go*

for all Australians [Albanese, 2024]; *Don’t judge me too soon, mate, I want a fair go!*; *If ya do ya job well, you’ll get a fair go* [Rowe, 2005, p. 65].

Полідискурсивність виразу *fair go* та його реєстрація в національних історичних словниках засвідчують належність до нормованого шару лексики, тобто «сукупності найстійкіших, традиційних реалізацій елементів мовної структури, відібраних і закріплених практикою... [де і] відбувається відбір можливостей, закладених у системі» [Васильєва, 2004, с. 108–109]. Проте саме в узусі, мовленні конкретної спільноти, фразеологія набуває культурної забарвленості. Зазначений вираз актуалізує один із ключових концептів австралійської англійськомовної картини світу FAIR JUSTICE / СОЦІАЛЬНА РІВНІСТЬ. Це засвідчують контексти, які містять оцінні судження носіїв австралійської культури: *...a “fair go” is the thing almost all Australians put at the top of their list when it comes to values, We are a nation of a fair go. It’s in our DNA (Prime Minister Malcolm Turnbull, 8 May 2017)* [Tomlinson, Spiller, 2018, p. 159]. Традиційні уявлення про австралійське суспільство пов’язані з розумінням соціального устрою, який забезпечує усім громадянам однакові можливості для наполегливої праці, а також і права на успіх, здоровий спосіб життя, освіту, житло тощо. За допомогою вживання фразеологізму *fair go* акцентовано увагу на ідеї соціальної рівності.

Вищенаведені факти підтверджують полідискурсивний характер фразеологізмів, їх комунікативно-прагматичну ефективність, яка впливає з культурної значущості фразеології, її ролі як єдиної ланки між мовою та культурою. У значеннях фразеологізмів закодовано культурні сенси, які і надають забарвленості різним типам дискурсів.

Залежно від комунікативно-прагматичних настанов учасників спілкування, ФО беруть участь у формуванні висловлювання задля реалізації низки комунікативних завдань: повідомлення (див. приклади вище), спонукання, запитання: *You’ve got the pricker properly, eh? You’ll knock him into next week, will ya?* [Niland, 1955, p. 102] (*to have / get the pricker* “to be angry”).

Звідси випливає, що автор висловлювання / адресант робить усвідомлений вибір мовних засобів, зокрема фразеологізмів, відповідно до власних інтенцій, поглядів та оцінок. На вибір ФО та їх уживання впливають як лінгвістичні, так і екстралінгвістичні чинники. Тому дослідження фразеології не може бути повним без урахування комунікативно-прагматичного аспекту, адже вивчення мовних одиниць і мови загалом повинно здійснюватися лише у зв’язку з людиною, її світобаченням і світовідчуттям, творчою активністю, інтелектуальним та емоційним життям.

Згідно із синтезувальною теорією В. фон Гумбольдта, природна мова – не мертвий продукт (*Erzeugtes*), а творчий процес (*Erzeugung*), постійно відновлювана діяльність (*Energie*), метою якої є вираження думки та взаєморозуміння [Humboldt 2003, p. 314]. Це наскрізно антропоцентричне положення, яке ґрунтується на єдності раціонального та чуттєвого в мові, а також єдності матеріального та духовного світів людини, дає нам змогу говорити про творчу природу людського спілкування.

Отже, комунікативний аспект вивчення фразеологізмів розкриває такі їх властивості, які виявляються в процесах спілкування. Врахування ж прагматичного аспекту дає можливість фокусувати увагу на екстралінгвальних чинниках, зокрема на суб'єктах і умовах спілкування, а також на ефективності фразеологізмів у реалізації інтенцій мовців. На наше переконання, комунікативно-прагматичний підхід до фразеології забезпечує глибше розуміння креативної ролі людини в процесах застосування мови.

Здійснення комунікації підкоряється намірам мовців, тому вибір мовних засобів здійснюється цілеспрямовано: задля реалізації комунікативних завдань адресанта й ефективності впливу на адресата через збільшення персуазивності, експресивності, емоційності висловлювання, його оцінного навантаження, неординарності вираження змісту. Виходячи із цього, комунікативно-прагматичний аналіз фразеології доцільно починати з виражальних засобів, задіяних у формуванні ФО, обґрунтування їх риторичної ролі, виразності, образності, експресивності. Адже саме виражальні засоби забезпечують «нетривіальність позначення», посилення «якоїсь структурної або семантичної риси мовної одиниці» і разом із цим фокусування уваги комунікантів «на певних елементах повідомлення» [Селіванова, 2011, с. 694].

Потрібно встановити структурно-семантичні особливості та системні зв'язки у фразеології, арсенал засобів кодування, своєрідний *feature / gene pool* [Mufwene, 2001, p. 45–46] – сукупність доступних учасникам «комунікації мовних одиниць та моделей їх оформлення» [Беспала, Козлова, 2018, с. 37], з якого адресант робить інтуїтивний або усвідомлений вибір засобів кодування певного змісту.

Спираємося на рівневий принцип диференціації виражальних засобів [Селіванова, 2011, с. 694]. За допомогою структурного й описового методів аналізуємо мовні ресурси поза контекстним вживанням, тобто ті, за допомогою яких сформовано ФО. Вони охоплюють фонетичні, словотвірні, лексичні, граматичні (морфологічні й синтаксичні), а також семантичні засоби. Аналіз же текстових фрагментів, у яких уживаються ФО,

дає змогу виявити їх комунікативно-прагматичний потенціал.

Експресивність ФО може підсилюватися за допомогою таких фонетичних засобів:

- частоти конкретних приголосних чи голосних та їх синтагматики (*to be on the wrong tram* “to be pursuing an unproductive course” з переважанням сонорних, [n], [ŋ] [r], [m], які творяться майже одним голосом);

- асонансу (*to spit chips* “to feel extreme thirst”);

- алітерації (*stiff and swagless* “without money or possessions”, *boil the billy* “make a hot drink”);

- звуконаслідування (*when the whips are cracking* “when the action starts”);

- рими і ритміко-синтаксичної організації ФО (*root (someone's) boot* “an expression of exasperation”);

- відтворення регіональних особливостей вимови (*no feedin' at Eden, nothing doin' at Alaruen* “a situation that is not good”).

Комбінування кореневих приголосних у структурі складників ФО має звуко символічні властивості і створює синестезичні ефекти. Встановлюється недовільний зв'язок між формою виразу (сполученнями фонем) і неакустичною ознакою позначуваних дій, що посилює асоціації з певними сенсами. Невипадковість фоносемантизму і виразності фонокінем засвідчують результати досліджень мов різних ареалів і сімей. Розглянемо консонантні фоносинтагми у складі фразеологізму *to be on the wrong tram* “to be pursuing an unproductive course”. Фоносинтагми, утворені проксимально та дистантно розташованими приголосними, виступають смисловими операторами і, як зазначає А. П. Загнітко [Загнітко, 2008, с. 98–102], вербалізують образ кінестетичного типу: екзотроп /r-ŋ/ «відцентрове спрямування, деформація», епіфаза /tr/ – «перевертання, відрив». Ці сенси узгоджуються із значенням *to be astray, mistaken*. Контексти засвідчують, що за допомогою ФО увагу реципієнта повідомлення акцентовано на помилковості чи недоцільності дій, вчинків учасників подій: порушення спортсменами вимог тренера, за що вони отримали покарання (*On the wrong tram. Footballers sometimes try to cut training corners, especially when the going is tough. When Tom Hafey was coach of Richmond in the late 1960s, one of his favourite drills was making the players run 10-kilometre timed circuits ... player Gallagher caught a tram back to the playing ground after the squad was sent on a run ... he and teammates had to do push-ups as punishment for training misdemeanours* [Maine, 2011, p. 142]; зайве і невинуватне витрачання коштів (*He is on the wrong tram regarding the astronomical amount he paid for the cricket* (Australian) [What, 2024]).

Фонетичні повтори у структурі складників ФО також сприяють встановленню асоціативних зв'язків з мотивом номінації. *Hanp.*, *to spit chips* “to feel extreme thirst” містить повтор короткого голосного /i/, звукосимволічні властивості якого увиразнюють асоціації з нестерпною спрагою: *I was spitting chips, God, I was dry!* (цит. за: [Ayto, Simpson, 2010, p. 300]).

За допомогою повтору ініціального приголосного /g/ *goat and gala* “used to indicate a low level of amenity”, підсилено гумористичний ефект та негативну оцінку позначуваної реалії – «загрозливий, небезпечний, який може заподіяти щось неприємне»: ...hotels, all of which busily sold out their quota of beer. Some were fairly good houses, others were of the “goat and galah” variety, the generic name given to pubs that supplied food of a redoubtable nature [Devanny, 1951, p. 167].

Наявність звукоімітацій у структурі ФО репрезентує позначувану ситуацію шляхом взаємодії відчуття слухової модальності й емоції. *Hanp.*, *fair crack of the whip* “an equitable opportunity, a reasonable chance” (букв. «добрий тріск батога»), де в номінації дії задіяна метонімія на базі звуконаслідування: імітація руху (*whip* “a flexible rod that is used for hitting, flapping” < Proto-Germanic *wipjan “to move back and forth” < PIE root *weip- “to turn, vacillate, tremble” [Harper, 2001–2024]) та імітація звучання, яке супроводжує дію (*crack* “make a sudden, short noise” < Proto-Germanic *krakojan < ultimately imitative). Хоча внутрішня форма ФО зазвичай не усвідомлюється мовцями, звуконаслідування стимулюють емоційну реакцію та відчуття чогось раптового, неочікуваного, пор.: укр. як із батого *тріснув* «дуже швидко (проплин часу)»: *He snatched the rifle from Gunner's hand, staggering slightly as he slung it, ... as if all the weight of his years was dragging deep in his body ... 'I'm okay,' he declared, not very convincingly... 'I'll be there when the whips're crackin'! I'll keep up with you blokes if I hafta crawl!* [Beilby, 1977, p. 116];

У наступному контексті суміщено нейтральну (*give oneself the best / proper chance*) та експресивну форми (*give oneself a fair crack of the whip*) вираження ідеї «справедливої можливості, розумного шансу»: ...*I can accept losing when you give yourself the best chance of doing well and then are beaten by a better team ...But if you go out to present your country without giving yourself that proper chance, what's the point? England did not give themselves a fair crack of the whip because they did not get ready for what was a wounded Australian beast ready to act out some revenge* [Botham, 2011, p. 228]. Завдяки уживанню експресивної форми ФО текст отримує емоційне забарвлення (*what's the point?*), а його автор майстерно доносить до

реципієнта свій внутрішній стан, емоції (*makes my blood boil*) та оцінку ситуації (*it was going to be twice as hard*).

Без асоціативного експерименту неможливо визначити, які саме звукокомплекси сприймаються носіями австралійської англійськомовної культури як не/благозвучні й корелюють з позитивною чи негативною оцінкою. Проте результати дослідження переконують в тому, що фонетичні сполуки у складі ФО мають експресивно-оцінний резонанс.

З огляду на синтагматичну структуру фразеологізмів зазначимо, що рима і ритміко-синтаксична організація також посилюють виражальні можливості одиниць. Ритм створюється чергуванням наголошених і ненаголошених складів, а співзвуччям рими досягається акцент на важливих елементах змісту. *Hanp.*, структура ФО *flat as a strap (tack)* “at the limit of one's powers or resources” організована чергуванням наголошених і ненаголошених складів: *flat as a strap, flat as a tack*. Наголошені склади, розташовані в ініціальній та термінальній позиціях (*flat – strap, tack*), створюють приблизну (неточну) риму. Хоча подібні лише внутрішньокореневі голосні, а решта складників фонетично не збігаються, така форма ФО стимулює відчуття переривчастості, обмеження, кінцевості, вичерпності. Єдність ритміко-синтаксичного аранжування та семантичного наповнення ФО підтверджують також інші вирази із значенням виснаження: *done like a dinner* “comprehensively outwitted or defeated”. Натомість, переважання наголошених складів у комбінації з алітерацією голосного у структурі ФО створює враження напруги, інтенсивного руху: *rattle your dags* “hurry up, get a move”, *flat chat* “very busy”.

Ритм і рима забезпечують регулярність чергування, повторюваність патерна, що додає експресивності фразеологізмам, як у позначеннях ситуації, коли справи кепські: *things are (is) crook at / in Tallarook / Muswellbrook / Coolongolook, things are (is) weak at Werris Creek / Julia Creek, no work at Bourke*.

Відтворення регіональних особливостей вимови – ще один спосіб експресивізації ФО. Неординарну форму одиниць представлено за допомогою графону – навмисного порушення орфографічної норми задля відображення відхилення від фонетичної норми і відбиття специфіки регіональної вимови. Наприклад, *no feedin' at Eden, nothing doin' at Alaruen* “a situation that is not good”, де *-in'* відтворює австралійський варіант вимови закінчення *-ing*, пор. регіоналізм /ən/ vs стандартна вимова /ɪŋ/ [How, 2017].

У складі ФО трапляються експресиви, екзотична форма яких зображує особливості вимови

поселенців в Австралії. У структурі ФО *we'll all be rooned* “we will all be ruined” графон *rooned* відтворює ірландський фонетичний варіант (/ru.nd/) слова *ruined* (/ˈruː.nd/). Фразеологізм являє собою прецедентне висловлювання – фразу з поеми Said Hanrahan Дж. О’Браєна. Поема описує повторюваний природний цикл посух, повеней і лісових пожеж у сільській місцевості Австралії. Усе, що відбувається, представлено крізь призму сприйняття й песимістичної оцінки австралійця ірландського походження на ім’я Ханрахан: “*We’ll all be rooned,*” said Hanrahan, *In accents most forlorn, ... It’s keepin’ dry, no doubt ... We’ll all be rooned,*” said Hanrahan, “*Before the year is out.*” [O’Brien, 1991]. Достатній рівень мовної та мовленнєвої компетенції комунікантів уможливило адекватну реконструкцію вже усталеного образу і встановлення зв’язків між вихідним та цільовим текстом. Отже, відбувається коректне декодування поверхневого та глибинного значення виразу, який регулярно повторюється в комунікації австралійців.

Стосовно функційного аспекту ФО *we'll all be rooned* “an expression of pessimism” слід зазначити, що контексти реалізують як поверхнєве, так і глибинне значення виразу. Наприклад, у назві статті про занедбане провінційне містечко реалізується поверхнєве значення виразу «руйнування довкілля»: *We’ll All Be Rooned. A lack of environmental perspective somewhat dates a tragic record of the death of a country town* [Four Corners, 1982]. Наступний контекст стосується політичної ситуації в сучасній Австралії та актуалізує глибинне значення ФО *we'll all be rooned* – «негативний погляд на життя, очікування чогось поганого, безнадійне світовідчуття»: *We’ll all be rooned by culture of criticism. Australian politics is dominated by a ‘glass half empty’ commentariat hellbent on finding fault and refusing to concede good outcomes* (*The Australian*. 2021. 24 Apr.) [We’ll all, 2021].

Наведені контексти набувають експресивності завдяки комбінації екзотичної форми *rooned* з іншими експресивами і стимулюють емоцію суму, відчуття жалю, гіркоти втрати, пригнічення, болю, від того, що в конкретній ситуації не вистачає сил змінити обставини. До цих емоційних конотацій додається негативна оцінка того, що відбувається: *rooned + lack of perspective, tragic, death; rooned + criticism, glass half empty, fault, refuse*.

Словотвірні засоби експресивності охоплюють скорочення й афікси у структурі складників ФО, які додають одиницям емоційно-оцінного забарвлення. Насамперед це суфікси з демінутивним (*-ie, -(e)y*) чи інтенсивним (*-o*) значенням. По-перше, вони вирізняються високим ступенем продуктивності в процесах збагачення лексичного складу австралійського варіанта англійської

мови [Diminutives, 2018]. По-друге, демінутиви та інтенсиви – вирізняльна ознака австралійського мовлення, маркер культурної належності, важливий атрибут грайливого й невимушеного стилю спілкування: *Aussie diminutives is the pleasure we seem to take in playing with language* [Richards, 2015, unpagued].

У структурі ФО *little Aussie battler* “a person who struggles for a livelihood” наявне експліцитне вираження розміру (*little*). У комбінації з демінутивом *Aussie* створюється надлишкова вказівка на маленький розмір. Аналіз контекстів, у яких уживається ФО *little Aussie battler*, дає змогу стверджувати, що внутрішня форма фразеологізму стає прозорішою й активізує зображальну функцію одиниці (*little* “small in size”), яку все ж таки пригнічує її прагматична функція – вираження симпатії, співчуття, позитивної оцінки: *‘aussie battlers’, ordinary working class individuals. ... somebody who finds in life that they have to work hard for everything they get ... somebody who is trying to better themselves, and I’ve always been attracted to people who try to better themselves. ... [He] had embodied the term ‘little aussie battler’.* *He was literally little, around 5 foot 2 inches, in the old scale. He worked long hours... He was an ‘old school’ husband and a father... He was ‘a good provider’ who was very close to his boys* [Brook, 2020, p. 6–7].

До словотвірних засобів експресивності слід також віднести редуплікацію. *Hanp.*, ФО *on the never-never* “at no cost to oneself; in a (financially) exploitative manner” виразніше реалізує значний ступінь вияву ознаки. Повний повтор основи у структурі одного з складників ФО забезпечує зсув фокусу уваги з когнітивного аспекту на експресивний аспект (available at **absolutely** no cost) семантики фразеологізму. У такий спосіб створюється потужний комунікативний ефект через привнесення додаткової ознакової інформації: *We don’t let our theatrical critics go into the theatres on the never-never... We pay for their places* (цит. за: [Ramson, 1997, p. 450]). Наведені контексти переконують, що редуплікація у складі ФО сприяє реалізації прагмакомунікативної настанови висловлювання, оскільки її «релевантність ... у процес[і] ... комунікації відповідає ... задумові» мовця [Шабат-Савка, 2011, с. 393] – забезпечити соціопсихологічну ситуацію кооперативного спілкування з метою емоційного впливу на адресата й отримання від нього емоційної підтримки.

До складу ФО залучаються прецедентні імена, представлені онімами різних розрядів: антропоніми – *Buckley’s chance* “a forlorn hope; no prospect whatever”, топоніми – *Canberra bashing* “the act or process of criticising the Australian Government and its bureaucracy” тощо. Прецедентні імена –

широковідомі, уживані одиниці – сприяють збереженню та трансляції важливої інформації про культуру й історію носіїв мови. Вони пов’язані з видатними особами, прецедентними текстами або ситуаціями. Наприклад, фразеологізм *even blind Freddy could see that* “about a very unperceptive person” актуалізує не тільки ім’я широковідомого персонажа, але й диференційні ознаки, атрибути людини – «сліпота», «спроможність вільно пересуватися». Прецедентне ім’я *blind Freddy* збільшує експресивну ємність фразеологізму, додає комунікації емпатичності: *Where have politicians been over the past 20 years or so? Blind Freddy could see that Australia’s migration and international student system was ...* [Blind Freddy, 2023].

Експресивність ФО підсилюється також одиницями, які перейшли до пасивного шару лексики внаслідок їх архаїзації або функційної обмеженості. Ці складники ФО представлені архаїзмами, історизмами та діалектизмами. *Hanp.*, до складу ФО *full up to dolly’s wax* “used to mean that you have eaten enough” залучається застаріле позначення *dolly’s wax*, актуальне в часи, коли дитячі ляльки мали воскові голови, прикріплені до тканинних тіл. З технологічними змінами і широким застосуванням пластмас вираз *dolly’s wax* перейшов у розряд історизмів, а ФО *full up to dolly’s wax* набула ширшого значення *to the greatest possible extent*.

У наступному уривку йдеться про гостинність господині: *On top of the pudding Beryl had made a delicious fruit salad which she’d put in the big cut-crystal bowl ... However, everyone was full up to dolly’s wax ...so unfortunately it was hardly touched and Beryl said it was a wicked shame after all the fag she’d gone to* (цит. за: [Randall, 2016]). Уживання фразеологізму створює ситуацію позитивного емоційного стану, передає доброзичливу атмосферу, виразно, з гумором передає силу розчарування від того, що їжі було занадто багато і гості зовсім не торкнулися десерту, який господиня так старанно готувала. Контекстне наближення застарілого фразеологізму й інших експресивних засобів (слів з інгерентною позитивною оцінкою – *delicious, best*, інтенсифікацій – *absolutely stonkered, so unfortunately*, гіперболи – *all the fag she’d gone to, a wicked shame, every bit of that fruit*, аргументативів – *I can vouch for it personally; Beryl’s been bottling all her married life*) дає змогу не тільки яскраво відтворити певний фрагмент картини світу з важливими елементами культури й повсякденного життя мовців, а й реалізувати «поліінтенційну тактику» виправдання [Герасимів, 2019, с. 15], яка інтегрує мовленнєві акти репрезентатив (ствердження небажаної дії (провини) – *the pudding was hardly touched*) та експресив (вираження емоційного стану учасників спілкування). Попри те що пресу-

позиції комунікантів збігаються і вони мають однакові культурні знання про ситуацію частування, дії гостей не відповідають очікуванням господині. Усе ж взаємодія між учасниками ситуації відбувається симетрично: аргументація неочікуваної поведінки (*full up to dolly’s wax*) стимулює розуміння господинею поведінки гостей. А роль ФО полягає в актуалізації уваги адресата на емоційному стані адресанта, мітігації негативної емоції розчарування, збереженні кооперативних відносин і дружньої атмосфери.

Залучення діалектизмів до структури ФО підсилює їх здатність виступати в комунікативних актах як засобів суб’єктивного вираження ставлення мовців до зовнішньої і внутрішньої реальності. *Hanp.*, ФО *give it a burl* “venture an attempt; give something a try” містить запозичений діалектизм *burl* “spin, whirl; a rapid twist or turn” (< Scottish and northern English), що надає виразу більшої експресивної ємності порівняно із загальноанглійською одиницею *give it a whirl*, зокрема у випадках, які стосуються емоційного ставлення суб’єкта мовлення до змісту повідомлення чи адресата: *‘Come on’, Kahn murmured to Johnny as the crowd increased, ‘give it a burl!’* (цит. за: [Ramson, 1997, p. 110]) – адресант знає про запити адресата і дбає про їх задоволення, намагається надихати й морально підтримувати співрозмовника.

Фразеологізація лексичних засобів, запозичених з міксованих форм комунікації, також виявляється ефективною для експресивізації спілкування. *Hanp.*, ФО *hard yakka* “strenuous labour” (< Australian pidgin < *Yagara*, language of the Brisbane region) сприяє вираженню негативної оцінки, іронічного ставлення до учасників ситуації, експлікації намагання дистанціюватися від певних соціальних цінностей, категорій тощо: *There’s no evidence that men are taking part in the hard yakka* (цит. за: [Ramson, 1997, p. 754]).

Лексичні засоби, які додають експресивності фразеологізмам, представлені також одиницями, предметно-логічне значення яких пригнічується конотаціями. Наприклад, лексема *bastard* “illegitimate child” розширила значення і вживається на позначення особи безвідповідно до ознаки «народжений поза шлюбом». Одиниця набула яскравого оцінно-емоційного забарвлення, яке виявляється амбівалентним в семантиці слова і варіюється на оцінній шкалі від позначки «принизливо» до позначки «доброзичливо, іноді різко»: *There are times when I even think the good bastards outnumber bad bastards* [Conquest, 1978, p. 128]. Конотативно забарвлене слово зазнало фразеологізації: *as happy as a bastard on Father’s Day* “miserable, extremely unhappy”, *the bastard from the bush* “someone lacking social graces”.

В аспекті прагматики такі ФО можна вважати засобами реалізації різних ілокутивних цілей, зокрема вираження здивування – *bloody Nora!*, згоди (*my*) *blood(y) oath*, схвалення – *bloody beauty*, несхвалення – *bloody bastard*. Слід наголосити, що залучення інвективів до складу ФО стимульовано не стільки усвідомленням та оцінкою конкретних властивостей чи атрибутів реалій життя, скільки власне психологічним станом, емоційними реакціями мовців: *ugly as a shit house rat* “absolutely ugly”, *be scared shitless* “very scared”, *up shit creek* “in a difficult predicament”. Це пояснює важливу роль фразеологічних екскламацій (*Shit a brick!*, *Jesus f***ing Christ!*).

Експресивність ФО підсилюється також лексичними експлікаторами емоційності: прислівниками надмірності (*too right* “an expression of agreement or approval”, *so bare you could flog a flea across it* “drought-bare land”; емотивними вигуками (*whacko the chuk*, *whacko the did* “eccentric or crazy”, де *whacko* “an expression of happiness, delight or enthusiasm”); посилювальними частками (*just the blob*, *just the glassy marble* “satisfactory, as required”, *never touch it* “a teetotaler”).

Граматичні засоби експресивності ФО виявляються на рівнях морфології та синтаксису. Збільшенню виражальних можливостей ФО сприяє актуалізація як стандартних, так і девіантних словоформ та синтаксичних конструкцій. До морфологічних інтенсифікаторів експресивності австралійських ФО можна віднести такі:

– уживання форми особового займенника жіночого роду 3-ї особи однини в узагальненому значенні – *she'll be right*, *she'll be apples* “all will be well”, *she's right* “all in in order” з метою реалізації кооперативної взаємодії, підбадьорювання співрозмовника й експлікації (часто безпідставного) оптимізму з приводу подій, стану справ тощо (*She'll be right, she's right I can handle it, it will happen, no worries* [Rowe, 2005, p. 124]);

– залучення особового займенника з ексклюзивним значенням (*I, he, she, they*), що реалізує прагматично-аксіологічну функцію створення позитивного іміджу суб'єкта або об'єкта мовлення залежно від того, який займенник задіяний – 1-ї чи 3-ї особи, зокрема у ФО *I didn't come down in the last shower* “a response to someone who is taking you for a fool” підкреслюється ідея *I'm not stupid, don't try and put one over me!* (адресант має більше досвіду, кмітливості чи проникливості, ніж вважає адресат); у виразі *I've seen a better head on a glass of beer* “an insulting description of someone you consider to be ugly” [Stewart, 2024, p. 89], де варіювання першого елемента неможливе, оскільки за допомогою позитивного автоіміджу реалізовано негативну оцінку адресата чи об'єкта мовлення;

– залучення особового займенника 1-ї особи множини (*we*), який акцентує інклюзивне значення й реалізує прагматично-аксіологічну функцію єднання, зокрема спільної долі (*we'll all be rooned* “we will all be ruined”);

– інкорпорація до складу ФО форм ступенів порівняння прикметників – *to give someone best* “to acknowledge defeat by a person or a set of circumstances”, *not the sharpest knife in the cutlery drawer* “a slow or dull individual”, що дає мовцям змогу акцентувати увагу на ступені виконання дії, вияву ознаки, а також драматизувати описувану ситуацію, надавати висловлюванню патетики чи гумористичного забарвлення (Then the drover said he would fight no more and he *gave his opponent best*. / So the chum rode to the homestead straight and he told them a story grand / Of the desperate fight that he fought that day with the King of the Overland [Paterson, 1995, p. 31]);

– уживання альтернативних форм дієслова, зокрема форм минулого часу за зразком правильних дієслів замість неправильних дієслів, що стимулює посилення значення ФО – *riddled oneself of* замість *rid* – *rid* – *rid* (He *riddled himself of* his drug-taking companions [Peters, 2007, p. 703]).

З огляду на синтаксичні засоби експресивізації ФО слід зазначити такі: компаративні конструкції, перелічування, повтори, паралелізм, заперечення, риторичні питання, імперативні конструкції, еліпсис, посилювальні конструкції.

Австралійські компаративні ФО являють собою приклади мовної гри, виразні й компактні засоби вираження оцінки, а також широкого спектра емоцій. Уживанням компаративних фразеологізмів мовцям вдається вразити співрозмовника, стимулювати солідарність думки, ставлення чи оцінки, а також у гумористичній формі привернути увагу до конкретних властивостей об'єкта мовлення, якщо до конструкції залучається атрибутів (*full as a goog* “extremely drunk”), або до цілого комплексу ознак (*off like a bride's nightie* “leaving immediately; making a hasty departure; at full speed”).

На синтаксичному рівні важливими для фразеологічної експресивності виявляються повтори та їх варіації. Прагматичні й риторичні ефекти породжуються перерахуванням елементів, узгоджених полісиндетоном (*Hay and Hell and Booligal* “a place of great discomfort”) або комбінацією повтору та паралелізму (*the last man and the last shilling* “everything at the disposal of someone”).

Емфаза значно посилюється синтаксичним паралелізмом. Компактна форма паралельних конструкцій діє на організацію репрезентації інформації. Повтор структури стає риторичною стратегією, яка використовується для реалізації намірів мовця та впливу на реципієнта. Парале-

лізм, окрім ритмічного й естетичного значення, об'єднує дві різні частини в ціле та виражає емоційне ставлення мовця до ситуації: *walk-in, walk-out* “selling smth when the purchaser agrees to take possession unconditionally” – *Dad finally sold them all to the butcher, walk in walkout for a trifling sum* [Roediger, 1974, p. 41].

Порівняно з твердженнями, заперечення експресивніші й компактніші. Вони акцентують увагу на контрасті між можливим чи бажаним і дійсним станом справ, дій тощо – *couldn't give a continental* “used to denote lack of concern”, *didn't bat an eyelid* “showed no emotion”, *wouldn't touch with a ten-foot pole* “will have nothing to do with it”.

ФО, побудовані як риторичні питання, створюють емоційні твердження або заперечення, спонукають співрозмовника замислитися над ситуацією, оцінити її, а також висловити емоції – здивування, обурення тощо: *Why keep a dog and bark yourself?* “said to someone that does a task that someone else should do”, *What do you think this is, bush week?* “an indignant response to someone who is taking the speaker for a fool” (*Some lazybones, who compound their sins by being cheeky, when asked 'What do you think this is? Bush Week?' will answer back, 'Yes, and you're the sap!'* [Keesing, 1982, p. 82]).

ФО, побудовані за моделлю імперативної конструкції, замість наказу або заборони виражають емоційне ставлення мовця, зокрема в комунікативній ситуації поради. Вона може бути актуалізована в дружній і гумористичній тональності (*Don't do anything I wouldn't do* “advice to someone going somewhere”) або з вираженням зверхнього ставлення, презирства до співрозмовника (*Don't pick your nose or your head will cave in* “advice to a person exhibiting a complete lack of brains”), обурення (*Don't come the raw prawn* “don't try to con or fool me”) тощо. *Hanp.*: *'Want to buy a watch? Eighteen carat gold, seventeen jewels, genuine Swiss –cheap – just off a ship.'* ‘Aw, *don't come the raw prawn, mate – go an' find another mug ...*’ [O'Grady, 1965, p. 74].

Експресивна забарвленість ФО виразна в еліптичних конструкціях, які надають відчуття динамічності, миттєвості спілкування (*you right?* “Australian equivalent of the standard query *are you being served?*”), забезпечують інтимізацію взаємодії (*getting any?* “Is your sex life satisfactory?”).

До граматичних інтенсифікаторів ФО можна також віднести форми пасивного стану (*life wasn't meant to be easy* “used as a stock response to complaints or whines of any kind”) і посилювальні конструкції (*That's the way the Violet Crumbles* “an observation on the way things have turned out”). Проте такі ФО представлені поодинокими прикладами.

Висновки та перспективи. Фразеологія національної мови являє собою важливий культурноносний шар лексики, без якого комунікативні інтенції учасників спілкування залишалися б реалізованими неповною мірою. Фразеологізми не тільки зберігають закодовані за допомогою мовних знаків знання, враження, досвід, оцінки та стереотипні уявлення носіїв культури про світ, вони сприяють ефективній реалізації цілеспрямованого спілкування завдяки інтенсивній виразності, експресивній забарвленості їх форм і значень. Результати комплексного дослідження фразеології австралійського національного варіанта англійської мови переконливо доводять селективне ставлення комунікантів до мовних знаків, із загалу яких вони вибирають (свідомо чи інтуїтивно) ті, завдяки яким можна найефективніше виразити емоції, оцінки, відчуття, сфокусувати увагу на певних аспектах ситуації і вплинути на реципієнта інформації. Отримані дані дають змогу стверджувати, що до структури австралійських фразеологізмів інкорпоровані різнорівневі інтенсифікатори їх експресивної сили.

Звукове оформлення повідомлення виявляється важливим для прагматичного аспекту комунікації. Звукосимволічний характер фонетичної оболонки складників фразеологізмів сприяє актуалізації семантики, забезпечує оригінальність та яскравість акустичного образу, який підкріплює асоціативний (емоційно-оцінний) аспект значення. Звукосимволічні одиниці активують сенсорну сферу співрозмовників швидше, ніж довільні мовні знаки, сприяють мультисенсорній обробці інформації, полегшують декодування смислів. Яскравий акустичний образ збільшує емоційно-оцінний потенціал фразеологізмів, реалізує мнемонічну функцію, розширює простір для креативної розумово-мовленнєвої діяльності комунікантів.

Особливості морфологічної структури складників фразеологічних одиниць надають їм експресивності, збільшують їх емоційно-оцінну ємність, сприяють реалізації зображальної та прагматичної функцій фразеологізмів. Залучення демінутивів, скорочень, редуплікацій, фонетичних чергувань сприяє інтимізації спілкування, створенню доброзичливої атмосфери, емпатії, кооперативній міжособистісній комунікації.

Експресивність пов'язана з інтенсифікацією емоційності, оцінності, персуазивності, образності, зображальності. Оскільки лексичні складники ФО не реалізують своєї семантики окремо, то вони самостійно не відповідають за вираження емоцій, почуттів, оцінок. Їх роль у лінгвістичному механізмі експресивності полягає в тому, що вони підсилюють відхилення від стереотипів у комунікації і надають фразеоло-

гізмам більшої виразності. Експресивність лексичних складників фразеологізмів уможливають такі їх ознаки: прецедентність, пасивність уживання як самостійних одиниць, пригнічення предметно-логічного значення конотаціями, афективність. Отже, функційно обмежена лексика підсилює експресивність фразеологізмів, до складу яких вона залучається, і реалізує цілий спектр емоцій та оцінок учасників спілкування. Лексичні засоби експресивності, залучені до структури фразеологізмів, не втрачають свого емоційно-оцінного забарвлення, яке вони набули впродовж функціонування в ролі окремих лексичних одиниць, і збільшують комунікативно-прагматичний потенціал стійких виразів у процесі взаємодії мовців.

Грамаітичні (морфологічні й синтаксичні) засоби інтенсифікації фразеологічної експресивності охоплюють залучаються до маніпуляції грамаітичними формами та синтаксичними конструкціями, унаслідок чого відбувається семантично-грамаітична транспозиція, утворюються грамаітичні метафори.

Перспективу дослідження вбачаємо у верифікації принципів і методів комплексного, поліаспектного аналізу фразеології із залученням матеріалу різних мов, у тому числі варіантів полінаціональних систем. Комунікативно-прагматичний аспект вивчення фразеології передбачає аналіз їх вживання залежно від інтенцій мовців, що потребує аналізу й розкриття комунікативних тактик і стратегій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрейчук Н. І. Семіотика лінгвокультурного простору Англії кінця XV – початку XVII століття : монографія. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. 280 с.
2. Беспала Л. В., Козлова Т. О. Формування карибської англійськомовної картини світу в умовах лінгвокультурних контактів : монографія. Запоріжжя : СТАТУС, 2018. 308 с.
3. Васильєва Л. Співвідношення «система – норма – стандарт – узус» у штокавських мовах. *Проблеми слов'янознавства*. 2004. Вип. 54. С. 104–112.
4. Герасимів Л. Я. Комунікативна ситуація звинувачення / виправдання в англійськомовних художніх текстах для дітей : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Херсон, 2019. 20 с. URL: <https://shorturl.at/s2t3n>.
5. Загнітко А. П. Основи дискурсології : науково-навчальне видання. Донецьк : ДонНУ, 2008. 194 с.
6. Полежаєв Ю. Г. Фразеологія як об'єкт поліаспектного вивчення. *Нова філологія*. 2021. 2 (81). С. 82–88. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-81-2-11>.
7. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава : Докілля-К, 2011. 844 с.
8. Шабат-Савка С. Комунікативна інтенція та авторський задум у лінгвальному континуумі художнього тексту. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* : зб. наук. пр. / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород : Говерла, 2011. Вип. 15. С. 392–396.
9. Albanese A. Every Australian deserves fair healthcare. *The Canberra Times*. 2024. 5 July. URL: <https://www.pm.gov.au/media/every-australian-deserves-fair-healthcare>.
10. Ayto J., Simpson J. *The Oxford Dictionary of Modern Slang*. Oxford : Oxford University Press, 2010. 408 p.
11. Beilby R. *Gunner: A Novel of the Retreat from Greece*. Sydney, NSW : Angus and Robertson, 1977. 313 p.
12. Blind Freddy could see visa system was being exploited. *The Age*. 2023. 16 May. URL: <https://goo.su/n7HjLV>.
13. Botham J. *Botham's Book of the Ashes: A Lifetime Love Affair with Cricket's Greatest Rivalry*. Edinburgh : Mainstream Publishing, 2010. 237 p.
14. Brook Ch. *A Road to Damnation*. Canberra : Clear Decks Media, 2020. 277 p.
15. Conquest R.H. *Dusty Distances: Yesterday's Australia*. Adelaide : Rigby, 1978. 170 p.
16. Devanny J. *Travels in North Queensland*. London, New York : Jarrolds, 1951. 251 p.
17. Diminutives in Australian English. *LSI Education*. 2018. URL: <https://blog.lsi.edu/index.php/2018/03/diminutives-australian-english/>.
18. Four Corners – We'll All Be Rooned. *Australian Screen*. National Film and Sound Archive of Australia, 1982. URL: <https://aso.gov.au/titles/tv/four-corners-all-be-rooned/>.
19. Harper D. Online Etymology Dictionary. 2001–2024. URL: <https://www.etymonline.com>.
20. How to pronounce *-ing* in English. Aussie Pronunciation. Australian Accent. *Aussie English*. 2017. URL: https://www.youtube.com/watch?v=6k-Wk-A_QYU.
21. Howard C., Petter P. Australians love to talk about a 'fair go'. Here's what it meant before we became a nation. *The Conversation*. 2024. 8 Feb. URL: <https://theconversation.com/australians-love-to-talk-about-a-fair-go-heres-what-it-meant-before-we-became-a-nation-222154>.

22. Humboldt, W. von. Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues / Über die Sprache. Berlin : Fourier Verlag, 2003. 571 s.
23. Johnson K., O'Brien M. "School is For Me" Student Engagement and the Fair Go Project. *AARE Annual Conference*. Brisbane, 2002. 21 p. URL: <https://www.aare.edu.au/data/publications/2002/obr02357.pdf>
24. Keesing N. Lily on the Dustbin. Ringwood, Vic. : Penguin Books, 1982. 188 p.
25. Maine J. Aussie Rules for Dummies. Milton, Qld : John Wiley & Sons Publishing Australa Pty Ltd, 2011. 368 p.
26. Mufwene S. Competition and selection in language evolution. *Selection*. 2001. Vol. 3. № 1. P. 45–56.
27. Niland D. The Shiralee. London, Sydney, Melbourne : Angus and Robertson Ltd, 1955. 228 p.
28. O'Brien P. J. (Hartigan). Said Hanrahan: We'll All Be Rooned. Braeside, VIC : Five Mile Press, 1991. 24 p.
29. O'Grady J. Aussie English: An Explanation of the Australian Idiom. Sydney : Ure Smith, 1987. 104 p.
30. Paterson A. B. Saltbush Bill. *The Works of 'Banjo' Paterson*. Hertwordshire : Wordsworth Editions Limited, 1995. P. 29–31.
31. What is the meaning of "be on the wrong tram"? *Bab.la Language Portal*. IDM, 2024. URL: <https://en.bab.la/dictionary/english/be-on-the-wrong-tram>.
32. Peters P. The Cambridge Guide to Australian English Usage. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 924 p.
33. Randall M. Jonesy. *Tag Archives: Sandy Stone. Mickeytales*. 2016. Apr. 4. URL: <https://mickeytales.com/tag/sandy-stone/>.
34. Richards K. The Story of Australian English. Sydney, NSW : New South Publishing, University of New South Wales Press Ltd., 2015. 304 p.
35. Roediger W. We survived. Adelaide: National Trust of South Australia, 1974. 143 p.
36. Rowe K.P. Wordbook of Australian Idiom: Aussie Slang. Victoria, BC : Trafford Publishing, 2005. 170 p.
37. The Australian National Dictionary: Australian Words and Their Origins / ed. by W.S. Ramson Oxford, New York, etc. : Oxford University Press, 1997. 814 p.
38. The Concise Australian National Dictionary / ed. by J. Hughes. Oxford, Melbourne : Oxford University Press. 1992. 662 p.
39. Tomlinson R., Spiller M. A 'fair go': a housing case study. *Australia's Metropolitan Imperative: An Agenda for Governance Reform* / ed. by R. Tomlinson, M. Spiller. Clayton, South Victoria : Csiro Publishing, 2018. P. 159–174.
40. We'll all be rooned by culture of criticism. *The Australain*. 2021. 24 Apr. URL: <https://www.theaustralian.com>.

REFERENCES

1. Albanese, A. (2024, July 5). Every Australian deserves fair healthcare. *The Canberra Times*. URL: <https://www.pm.gov.au/media/every-australian-deserves-fair-healthcare>.
2. Andreichuk, N.I. (2011). Semiotyka linhvokulturnoho prostoru Anhlii kintsia XV – pochatku XVII stolittia [Semiotics of the Linguocultural Space of England in the Late 15th – Early 17th Century]. Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki.
3. Ayto, J., & Simpson, J. (2010). *The Oxford Dictionary of Modern Slang*. Oxford: Oxford University Press.
4. Beilby, R. (1977). *Gunner: A Novel of the Retreat from Greece*. Sydney, NSW: Angus and Robertson.
5. Bepala, L.V., & Kozlova, T.O. (2018). Formuvannia karybskoi anhliiskomovnoi kartyny svitu v umovakh linhvokulturnykh kontaktiv [Formation of the Caribbean English-Speaking Worldview in the Context of Linguocultural Contacts]. *Zaporizhzhia: STATUS*.
6. Blind Freddy could see visa system was being exploited (2023). *The Age*. 16 May. URL: <https://goo.su/n7HjLV>.
7. Botham, J. (2010). *Botham's Book of the Ashes: A Lifetime Love Affair with Cricket's Greatest Rivalry*. Edinburgh: Mainstream Publishing.
8. Brook, Ch. (1978). *A Road to Damnation*. Canberra: Clear Decks Media.
9. Conquest, R.H. (1978). *Dusty Distances: Yesterday's Australia*. Adelaide: Rigby.
10. Devanny, J. (1951). *Travels in North Queensland*. London, New York: Jarrolds.
11. Diminutives in Australian English (2018). *LSI Education*. URL: <https://blog.lsi.edu/index.php/2018/03/diminutives-australian-english/>.
12. Four Corners – We'll All Be Rooned (1982). *Australian Screen*. National Film and Sound Archive of Australia. URL: <https://aso.gov.au/titles/tv/four-corners-all-be-rooned/>.
13. Harper, D. (2001–2024). *Online Etymology Dictionary*. URL: <https://www.etymonline.com>.

14. Herasymiv, L.Ya. (2019). Komunikatyvna sytuatsiia zvyuvachennia/vypravdanna v anhlovnykh khudozhnikh tekstakh dlia ditei: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk : 10. 02. 04 [The Communicative Situation of Accusation/Justification in English-Language Children's Literary Texts: Abstract of PhD Dissertation in Philology, Specialization 10.02.04]. Kherson. 20 p. URL: <https://shorturl.at/s2t3n>.
15. How to pronounce *-ing* in English. Aussie Pronunciation (2017). Australian Accent. *Aussie English*. URL: https://www.youtube.com/watch?v=6k-Wk-A_QYU.
16. Howard, C., & Petter, P. (2024). Australians love to talk about a 'fair go'. Here's what it meant before we became a nation. *The Conversation*. 8 Feb. URL: <https://theconversation.com/australians-love-to-talk-about-a-fair-go-heres-what-it-meant-before-we-became-a-nation-222154>.
17. Hughes, J. (Ed.) (1992). *The Concise Australian National Dictionary*. Oxford, Melbourne: Oxford University Press.
18. Humboldt, W. von. (2003). *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues / Über die Sprache*. Berlin: Fourier Verlag.
19. Johnson, K. & O'Brien, M. (2002). "School is For Me" Student Engagement and the Fair Go Project. *AARE Annual Conference*. Brisbane. URL: <https://www.aare.edu.au/data/publications/2002/obr02357.pdf>.
20. Keesing, N. (1982). *Lily on the Dustbin*. Ringwood, Vic.: Penguin Books.
21. Maine, J. (2011). *Aussie Rules for Dummies*. Milton, Qld: John Wiley & Sons Publishing Australa Pty Ltd.
22. Mufwene, S. (2001). Competition and selection in language evolution. *Selection*. Vol. 3. No. 1. P. 45–56.
23. Niland, D. (1955). *The Shiralee*. London, Sydney, Melbourne: Angus and Robertson Ltd.
24. O'Brien, P. J. (Hartigan). (1991). *Said Hanrahan: We'll All Be Rooned*. Braeside, VIC: Five Mile Press.
25. O'Grady, J. (1987). *Aussie English: An Explanation of the Australian Idiom*. Sydney: Ure Smith.
26. Paterson, A.B. (1995). Saltbush Bill. *The Works of 'Banjo' Paterson*. Hertwordshire: Wordsworth Editions Limited. P. 29–31.
27. Peters, P. (2007). *The Cambridge Guide to Australian English Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
28. Polyezhayev, Yu.G. (2021). Frazelohiia yak ob'iekt poliaspektnoho vyvchennia [Phraseology from a Comprehensive Perspective]. *Nova filolohiia*. 2(81), 82–88. DOI: <https://doi.org/10.26661/2414-1135-2021-81-2-11>.
29. Ramson, W.S. (Ed.). (1997). *The Australian National Dictionary: Australian Words and Their Origins*. Oxford, New York, etc.: Oxford University Press.
30. Randall, M. (2016). Jonesy. *Tag Archives: Sandy Stone. Mickeytales*. Apr. 4. URL: <https://mickeytales.com/tag/sandy-stone/>.
31. Richards, K. (2015). *The Story of Australian English*. Sydney, NSW: New South Publishing, University of New South Wales Press Ltd.
32. Roediger, W. (1974). *We survived*. Adelaide: National Trust of South Australia.
33. Rowe, K.P. (2005). *Wordbook of Australian Idiom: Aussie Slang*. Victoria, BC: Trafford Publishing.
34. Selivanova, O.O. (2011). *Linhvistychna entsyklopediia [Linguistic Encyclopedia]*. Poltava: Dokillia-K.
35. Shabat-Savka, S. (2011). Komunikatyvna intentsiia ta avtorskyi zadum u linhvalnomu kontynuumi khudozhnoho tekstu [Communicative Intention and Author's Design in the Linguistic Continuum of the Literary Text]. *Suchasni problemy movoznavstva ta literaturoznavstva*. 15, 392–396.
36. Tomlinson, R., & Spiller, M. (2018). A 'fair go': a housing case study. *Australia's Metropolitan Imperative: An Agenda for Governance Reform*. Clayton, South Victoria: Csiro Publishing, pp. 159–174.
37. Vasylieva, L. (2004). Spivvidnoshennia "systema – norma – standart – uzus" u shtokavskykh movakh. [The Relationship between "System – Norm – Standard – Usus" in the Shtokavian Languages]. *Problemy slovianoznavstva*. 54, 104–112.
38. We'll all be rooned by culture of criticism (2021, April 24). *The Australain*. URL: <https://www.theaustralian.com>.
39. What is the meaning of "be on the wrong tram"? (2024). *Bab.la Language Portal*. IDM. URL: <https://en.bab.la/dictionary/english/be-on-the-wrong-tram>.
40. Zahnitko, A.P. (2008). *Osnovy dyskursolohii [Basics of Discourse Studies]*. Donetsk: DonNU.

УДК 811.11'34:342.228
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2024-2-5>

ЕВФОНІЧНА СВОЄРІДНІСТЬ ТЕКСТІВ АНГЛІЙСЬКИХ І НІМЕЦЬКИХ НАЦІОНАЛЬНИХ ГІМНІВ

Приходько А. М.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри іноземної філології та перекладу
Національний університет «Запорізька політехніка»
вул. Університетська, 64, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-5051-8711
aprykhod777@gmail.com*

Павленко Л. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов
Національний технічний університет «Дніпровська політехніка»
просп. Дмитра Яворницького, 19, Дніпро, Україна
orcid.org/0009-0006-6117-9624
pavlenkolyud@hotmail.com*

Ключові слова: *гімн,
евфонічні засоби, гомогенна
і гетерогенна алітерація,
комітативна і естафетна
алітерація, моно- та
полівокальний асонанс.*

Статтю присвячено дослідженню евфонічних засобів мовленнєвої експресії текстів англійських і німецьких національних гімнів. Емпіричну основу роботи становлять понад 20 таких текстів. Метою статті є з'ясування преферентних фоностилістичних прийомів і фігур, що під тиском жанру стають ключовими для створення милозвучності та звукової виразності гімнів. Мовленнєве використання не накладає жодних заборон чи обмежень на їх використання, а діапазон їх вживання залежить від індивідуальних уподобань, майстерності та мовної компетенції авторів.

З'ясовано, що, використовуючись у текстах англо- і німецькомовних гімнів для посилення милозвучності, красномовства і поетичної виразності, евфонічні та фоностилістичні засоби спираються переважно на алітерацію та асонанс, що засновані на аудіально сприйманому домінуванні певного звука в певному тексті задля створення звукової гармонії.

Доведено, що алітерація трапляється в досліджуваних текстах у двох виявах – гомогенному й гетерогенному з абсолютним превалюванням останнього. Обидва види алітерації мають свою текстову специфіку, що полягає у комбінованому використанні у вірші щонайменше двох однопланових чи подібних звуків, серед яких один є домінантним, а другий – супутнім. Разом вони здатні створювати найрізноманітніші візерунки звукових комбінацій у комітативний та естафетний способи. Асонансне акцентування голосних в аналізованих текстах однаковою мірою поширено як у моно-, так і полівокальних його різновидах, хоча віддає перевагу останньому. Асонанс розриває монотонію, урізноманітнює вокальний візерунок тексту, акцентує його смислові фрагменти й гармонізує художньо-поетичну картину всього віршованого тексту.

Не маючи самостійного смислового навантаження, алітерація і асонанс здійснюють своєрідний евфонічний супровід віршу та роблять його

художньо-емоційний вплив неперевершеним. Ще більшої значущості евфонічні засоби набувають у конвергентному поєднанні з іншими стилістичними прийомами та фігурами.

EUPHONIC ORIGINALITY OF THE ENGLISH AND GERMAN NATIONAL ANTHEMS TEXTS

Prykhodko A. M.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of Foreign Philology and Translation
National University "Zaporizhzhia Polytechnic"
Universytetska str., 64, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-5051-8711
aprykhod777@gmail.com*

Pavlenko L. V.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Foreign Languages
Dnipro University of Technology
Dmytra Yavornytskoho Ave., 19, Dnipro, Ukraine
orcid.org/0009-0006-6117-9624
pavlenkolyud@hotmail.com*

Key words: *anthem, euphonic means, homogeneous and heterogeneous alliteration, commutative and relay alliteration, mono- and polyvocal assonance.*

The article studies the euphonic means of linguistic expression in the English and German national anthems texts. The empirical basis of the work contains more than 20 such texts. The purpose of the article is to find out the preferred phonostylistic techniques and figures that, under the pressure of the genre, become essential to creating euphony and sonic expressiveness of anthems. Language usage has no prohibitions or restrictions on their application, and therefore the range of their production depends on the authors' individual preferences, skill and linguistic competence.

Euphonic and phonostylistic means used in the English- and German-speaking countries national anthems texts to enhance euphony, eloquence and poetic expressiveness is discovered to rely mainly on alliteration and assonance, based on the audibly perceived dominance of a certain sound in a certain text to create sound harmony.

Alliteration is proved to occur in the researched texts in two manifestations – homogeneous and heterogeneous with the absolute prevalence of the latter. Both types of alliteration have their own textual specificity, which is in the combined use of at least two similar sounds in a poem, one of which is dominant and the other is concomitant. Together, they can create a variety of sound combinations patterns in the commutative and relay methods. In the analysed texts, assonantal vowel accentuation is equally widespread in both mono- and polyvocal varieties, although it is preferred in the latter. Assonance breaks the monotony, diversifies the vocal pattern of the text, emphasizes its semantic fragments and harmonises the artistic and poetic picture of the entire poetic text.

Without having an independent semantic load, alliteration and assonance provide a kind of euphonic accompaniment to the poem and make its artistic and emotional impact unsurpassed. Euphonic means acquire even greater significance in a convergent combination with other stylistic techniques and figures.

Постановка проблеми. Національний гімн (НГ) являє собою віршований літературно-художній текст, призначений переважно для оркестрово-хорового виконання під час офіційних заходів. Тлумачні словники мов пропонують такі стислі й розгорнуті його тлумачення: «офіційна державна пісня країни» [MD]; «пісня, що її співають або грають за урочистих обставин» [Duden, 1989, с. 1063]. Приблизно таке ж тлумачення НГ пропонує й В. Т. Бусел: «Урочиста пісня, прийнята як символ державної або класової єдності» [Бусел 2003, с. 182]. У цих та інших визначеннях НГ постає як урочиста пісня про батьківщину. Усі вони надихають людину на сприйняття НГ як невід'ємного складника її суспільно-політичного буття. Поряд із гербом і прапором гімн став сьогодні одним із найважливіших символів держави, покликаних втілювати почуття глибокого патріотизму та національної ідентичності.

Об'єктом цієї розвідки є тексти національних гімнів англійськомовних (АНГ) і німецькомовних (ННГ) країн. Емпіричну основу праці становлять понад 20 текстів національних (офіційних і неофіційних) гімнів англо- і німецькомовних країн світу, відібраних за принципом «чинність» (для нині чинних державних гімнів) і «впізнаваність та/або використовуваність» (для нечинних).

Гімн як один із символів держави довгий час був об'єктом наукових інтересів з боку цілої низки гуманітарних наук – суспільствознавства [Жульковський, 2021; Хорошилов, 2021] та музикознавства [Machin, 2017; Pavković, 2020]. Останнім часом стало приділяти йому увагу й мовознавство, у лавах якого з'явилися наукові розвідки, орієнтовані на їх тематичну та загальнокультурну організацію [Silaghi-Dumitrescu, 2023], на їх лінгвоконцептуальну [Приходько, 2024a] та граматичну специфіку [Приходько 2024b], а також на перекладознавчі аспекти [Baranova, Rozhenko, 2018]. На жаль, серед них все ще не немає праць, присвячених фонетичному аранжуванню відповідних текстів, тоді як саме фонетика має посідати одне із центральних місць у лінгвістичному осмисленні гімнів, адже гімн – це не просто художній текст, а текст, який співається. Отже, його звукова виразність має бути такою ж науково привабливою, як і текстова.

Предметом пропонованої розвідки є евристична організація текстів англо- та німецькомовних національних гімнів, а **метою** – з'ясування преферентних фоностилістичних засобів, що під тиском жанру стають ключовими для створення милозвучності та звукової виразності цих текстів.

Виклад матеріалу. Засоби фоностилістичного аранжування художніх текстів вивчаються в розділі стилістики під назвою «фоніка», яка розглядає їх на предмет аранжування звукової організації

мовлення, естетичної ролі, фонетичної виразності тощо. Остання якраз і полягає в милозвучності, гармонії, ритміці. Серед численних фоностилістичних засобів преферентними в текстах АНГ і ННГ є алітерація та асонанс.

Алітерація – аудіально сприймане домінування певного приголосного в тексті, зумовлене «кількаразовим повторення однакових чи акустично подібних приголосних у близькій послідовності» [Єфімов, 2004, с. 35], що відбиває «звукову організацію мовлення шляхом повторення однотипних приголосних чи їхніх сполук, тобто підвищення їхньої частотності на певному відрізку тексту порівняно з середньою мовленнєвою» [Селіванова, 2010, с. 24]. Під «середньою мовленнєвою» тут мається на увазі їх середньостатистична частотність у тексті. Алітерація є доволі поширеним стилістичним прийомом у текстах і АНГ, і ННГ, де вона сприяє посиленню звукової виразності завдяки створюваному нею емоційному фону.

Гомогенна алітерація – використання якогось одного приголосного як домінантного звука у вірші. Яскравим прикладом такого використання є [d]-алітерація в першому октеті гімну: *O Canada! Our home and native land! | True patriot love in all of us command. | With glowing hearts we see thee rise, | The True North strong and free! | From far and wide, O Canada, | We stand on guard for thee. | God keep our land glorious and free! | O Canada, we stand on guard for thee* /Канада 1980/.

На тлі алітераційно активних проривних – дзвінкого [t] і глухого [d] – для текстів ННГ зовсім не характерна алітерація фрикативних. Не властива вона й англійським гімнам, зокрема у плані їх аранжування глухими фрикативними – зубним [s] і альвеолярним [ʃ], однак вона вже ж таки подекуди трапляється. Пор.: *We'll sing a song, a soldier's song | With cheering, rousing chorus | As round our blazing fires we throng | The starry heavens o'er us* /Ірландія 1926/.

Легко використовуються в текстах АНГ і ННГ сонорні [l] і [n], тоді як інші звуки сонорного ряду – доволі рідко. Звук [l] може перебувати при цьому в будь-якій позиції у слові (*Lange lebe Franz, der Kaiser; | In des Glückes hellstem Glanz!* /Австро-Угорщина 1797/; *Heilige Flamme, glüh', | Glüh' und erlösche nie | Fürs Vaterland!* /Німеччина 1871/; *Australians all let us rejoice, | For we are one and free; | We've golden soil and wealth for toil, | Our home is girt by sea* /Австралія 1984/. Абсолютним домінуванням [l]-алітерації вирізняються й рядки: *All Hail Liberia Hail | All hail, Liberia, hail! (All hail!) | All hail, Liberia, hail! (All hail!) | This glorious land of liberty, | Shall long be ours* /Ліберія 1847/.

Цей уривок являє собою своєрідний пучок алітерації: у ньому алітерант [l] вжито 17 разів.

Панівне положення сонорного [l] над усім консонантним простором вірша стає очевидним навіть у першому наближенні до тексту НГ Нігерії, у якому його використано 33 рази. Особливої ж риторичної значущості приголосний набуває у триразовому внутрішньострофному повторенні рядку *We will o'er all prevail*, за допомогою чого (повтор + алітерація) відбувається методичне

*Our flag shall be a symbol
That truth and justice reign,
In peace or battle honour'd,
And this we count as gain,
To hand on to our children
A banner without stain / Нігерія 2024/*

Гетерогенна алітерація – комбіноване використання у вірші двох однопланових чи подібних звуків. У таких випадках алітерацію, що кількісно переважає, можна вважати домінантною, а кількісно меншу – супутньою. В екстраполяції на тексти АНГ і ННГ доцільно розрізнити два види гетерогенної алітерації – комітативну й естафетну.

Комітативна алітерація, за якої домінантний алітерант супроводжується ще одним частотним приголосним, найчастіше трапляється за участю глухого проривного [t] і його дзвінкого «побратима» [d], які демонструють найбільшу алітераційну активність. Пор.: *Wo ist das Volk, das kühn von That | Der Tyrannei den Kopf zertrat? | Groß, unbezwungen steht es da: | Es ist dein Volk, Borussia! / Боруссія 1814/*. У цьому катрені співвідношення обох алітерантів становить 7 : 6. Вони немовби панують над усім текстом, займаючи почергово і початкову, і медіальну, і фінальну позиції, що створює ефект руху, крокування, маршу й водночас рішучості. Яскравим випадком [d]-алітерації є катрен *Blessing grant, oh God of nations, on the isles of Fiji, | As we stand united under noble banner blue. | And we honour and defend the cause of freedom ever, | Onward march together! / Фіджі 1970/*, де вона, подекуди підсилюючись дзвінким проривним [b], зумовлює особливо урочисте звучання вірша.

Мабуть, те ж саме властиво й доволі рідкій для АНГ алітерації за участю глухого проривного [k] і дзвінкого проривного [g], коли вони «працюють» на пару в одному тексті, а потім до них естафетно доєднується глухий фрикативний у рими. Прийом «*естафетна алітерація*» – це коли одна частина вірша витримана в режимі домінування одного приголосного, а друга – іншого. Як і у випадку з [s]-алітерацією в гімні Великої Британії, де вона, завершуючи октет, перебирає на себе естафету від алітеранта [k], який його започаткував: *God save our gracious King, | Long live our noble King, | God save the King: | Send him victorious, | Happy and glorious, Long to reign over us: | God save the King.*

закарбовування в національну свідомість патріотичної ідеї.

Сонорний [n] більш схильний до використання у текстах гімнів при римуванні, тобто у фінальній реченнєвій позиції, хоча може стояти додатково і в інших місцях вірша. Алітерація сонорних створює тут враження пориву, сили, натиску, руху вперед. Пор.:

*O da viel schöner, traun, |
Fern von der Waffen Grau'n, |
Heimat, dein Glück zu bau'n |
Winkt uns das Ziel!*

/Швейцарія 1811/.

Співвідношення алітерантів 4 : 4 тут паритетне, що є доволі рідким прийомом досягнення консонантного милозвуччя.

В іншому АНГ [s]/[z]-алітерація, навпаки, започатковує октет, але естафетно продовжує його вже глухим проривним [t] і знову прилаштовується до згаданого вище домінантно-комітативного алгоритму. У такий спосіб обидва алітеранти у злуці один з одним виконують естетичну настанову автора. Пор.: *Impatient for the coming fight | And as we wait the morning's light | Here in the silence of the night | We'll chant a soldier's song! / Ірландія 1926/*.

Естафетна алітерація поширена у восьмивіршах не тільки АНГ, але й ННГ. Так, у наведеному нижче октеті перші чотири рядки алітеруються за їх зарифмовки за допомогою проривного [d], а останні чотири – фрикативного фарингального [ʃ]. Очевидно, такий прийом сприяє, з одного боку, змалюванню за допомогою чеканного [d] чоловічого *hard*-образу твердої та непохитної держави, а з іншого – через м'яке [ʃ] – жіночого *soft*-образу чесної, ніжної, чудової країни. У такий спосіб виникає своєрідний двообраз милої серцю батьківщини, де чоловіче та жіноче начала співіснують, яку слід не тільки любити, а й боронити. Пор.: *Sei gesegnet ohne Ende, | Heimaterde wunderhold! | Freundlich schmücken dein Gelände | Tannengrün und Ährengold. | Deutsche Arbeit, ernst und ehrlich, | Deutsche Liebe, zart und weich – | Vaterland, wie bist du herrlich, | Gott mit dir, mein Österreich! / Австрія 1934/*.

І комітативна, і естафетна інтрастрофна алітерації роблять свій посильний внесок у текстову естетику гімну, представляючи його надзвичайно ритмічним, мелодійним і милозвучним та немовби заздалегідь готуючи його до зустрічі зі своїм музичним двійником (т. зв. музичний паратекст). Не меншою мірою цьому сприяє й асонанс.

Асонанс – фоностилістична фігура, заснована на аудіально сприйманому домінуванні голосного на загальному вокальному фоні вірша, що забезпечує «звукову організацію мовлення шляхом

повторення однотипних голосних чи їхніх сполук» [Селіванова, 2010, с. 42]. Асонанс викликає неабиякий мелодійний ефект. Він є улюбленим стилістичним прийомом (т. зв. народна стилістика) у народних гімнах-піснях, які охоче співаються під час публічних гулянь чи неофіційних зустрічей. Такими серед АНГ є *God Save Ireland* та *Hail Columbia*, а серед ННГ – *Die Wacht am Rhein*, *Donauwalzer* та ін. Регулярно повторювані однотипні голосні добре тягнуться та ніби переживаються під час виконання.

Soldiers are we,
whose lives are pledged to Ireland,
Some have come
from a land beyond the wave,
Sworn to be free
no more our ancient sireland

Жоден голосний у цьому вірші не наділено статусом доміантного – того, що міг би «вести партію». Тож і про асонанс говорити тут, очевидно, не зовсім коректно. Водночас цей септет демонструє одну діалектичну істину: що більше використано у вірші голосних різної якості, то менша вірогідність появи в ньому асонансу. Іншою закономірністю є ще одне: що довший рядок у вірші, то менша вірогідність появи у ньому асонансу.

Залежно від кількісного домінування в тексті одного чи більше голосних асонанс у текстах АНГ і ННГ може набувати гомогенного (моновокального) чи гетерогенного (полівокального) характеру, а асонанти поділяються на доміантні й комітативні. При цьому в текстах ННГ в асонансні відношення легко вступають звуки заднього ряду нижнього [a] / [a:] та середнього [ɔ] / [o:] піднесення, дещо менш активно – середнього ряду [ɛ] / [e:] і зовсім неактивно – верхнього піднесення [i] / [i:] та [ʊ] / [u:]. Доволі часто тут трапляються дифтонги, а в АНГ ще й трифтонги.

Моновокальний асонанс відбиває факт кількісно-якісного варіювання того самого голосного. Так, голосний нижнього піднесення середнього ряду [a] / [a:] використовується в асонансах найчастіше. Віддається перевагу чергуванню своїх коротких і довгих варіантів. Пор.: *Ich hab mich ergeben | mit Herz und mit Hand | dir, Land voll Lieb' und Leben, | mein deutsches Vaterland!* /Студентський гімн 1945/. Чергування довгих і коротких голосних спостерігається і в рідкому для ННГ [y:]-асонансі (*Blüh im Glanze dieses Glückes, blühe, deutsches Vaterland!* /Німеччина 1922/), а також в [ɔ] / [o:]-асонансі (*Fühl' in des Thrones Glanz, | Die hohe Wonne ganz, | Liebling des Volks zu sein!* /Німеччина 1871/). Добре піддаються асонансу й дифтонги, зокрема [ai], особливо в римуванні. Пор.: *Lass in seinem Rate weilen | Weisheit und Gerechtigkeit!*

Виокремлення голосного, що асонує на загальному вокальному тлі вірша, є доволі складною справою. У деяких випадках віршування гімну його не просто розпізнати, а іноді й неможливо, що радше засвідчує його відсутність, ніж складність у виокремленні. Так, у секстеті-приспіві АНГ Ірландії 1926 маємо такий набір голосних: чотири [i] / [i:], один [u:], п'ять [ə], три [ɔ] / [o:], один [æ], п'ять [ʌ] / [a:], двічі дифтонг [əu], один дифтонг [ei] та по одному трифтонгу [auə] і [aiə]. Пор.:

[əu] – [ə] – [a:] – [i:]
[u:] – [aɪ] – [a:] – [e] – [u:] – [‘aiə] – [ə]
[ʌ] – [æ] – [ʌ]
[ɔ] – [ə] – [æ] – [ɪ] – [jɔ] – [ə] – [ei]
[ɔ:] – [u:] – [i:] – [i:]
[əu] – [ɔ:] – [auə] – [ei] – [ə] – [aiə] – [ə]

| *Lass ihn seine Sorgen teilen | Zwischen Zeit und Ewigkeit* /Австро-Угорщина 1835/.

Англійське віршування гімну має дещо іншу конфігурацію. Закриті середньоязичні голосні заднього ряду [ɔ:] / [ɔ] і низько піднесені [æ] тут також є вельми активними, менш активним – відкритий нижньоязичний [ɑ:] / [ʌ], а закриті верхнього піднесення [i:] / [i] та [u:] / [ʊ] рідко стають асонантами. Особливою рисою англійського асонансу є активне використання дифтонгів [ai], [ei], [əu] і навіть трифтонгів [aiə], [auə], [eiə], [əuə], що рідко трапляється в німецьких гімнах. В АНГ віддається перевага комбінаторному бівокальному асонансу, хоча трапляється й моновокальний, як, наприклад, у НГ, де [i:] / [i]-асонанс використано у першому октеті 14 разів без супутньо асонованих голосних. Пор.: *God of Nations at Thy feet | In the bonds of love we meet | Hear our oices, we entreat | God defend our free land | Guard Pacific's triple star | From the shafts of strife and war | Make her praises heard afar | God defend New Zealand* /Н. Зеландія, 1977/.

Полівокальний асонанс – це преферентне використання звука у вигляді бівокального комплексу із чітко сприйнятною доміантою та супутніми голосними. Проте в значній кількості текстів АНГ і ННГ не завжди легко виокремити серед них якусь доміанту. Так, складно віддати перевагу двом найбільш повторюваним звукам середнього піднесення [z] / [e:] чи [ɔ] / [o:] у секстеті, де вони мають майже однакову частотність (8 : 10): *Fromm und bieder, wahr und offen | Lasst für Recht und Pflicht uns stehn; | Lasst, wenn's gilt, mit frohem Hoffen | Mutvoll in den Kampf uns gehn | Eingedenk der Lorbeerreiser | Die das Heer so oft sich wand* /Австро-Угорщина, 1854/.

Інша модель подвійного асонансу реалізується в НГ Бельгії, який засновано на чергуванні

тієї самої голосної різної кількості – зокрема, на довгих [ɔ:] і [œ:]: *So blühe froh in voller Schöne, | Zu der die Freiheit dich erzog, | Und fortan singen deine Söhne*: «*Gesetz und König und die Freiheit hoch!*» /Бельгія, 1860/ (4 : 3). Те ж саме стосується й подвійного асонансу з голосними [ɔ]/[ɔ:] і дифтонгом [æ] в катрені *Es braust ein Ruf wie Donnerhall, | Wie Schwertgeklirr und Wogenprall: | Zum Rhein, zum Rhein, zum deutschen | Rhein! | Wer will des Stromes Hüter sein?* /Варта на Рейні, 1871/.

Ще більш масштабне накопичення голосних у вигляді триарного чергування [з]/[з:] (20) – [а]/[а:] (9) – [œ] (5) спостерігається у септеті *Land der Berge, Land am Strome, | Land der Äcker, Land der Dome, | Land der Hämmer, zukunftsreich. | Heimat großer Töchter und Söhne, | Volk, begnadet für das Schöne, | Vielgerühmtes Österreich, | Vielgerühmtes Österreich* /Австрія, 1947/, де домінування голосних середнього піднесення переднього ряду [з]/[з:] не викликає сумніву, а низьке [а]/[а] є відчутним і сприйманим на слух. Це стосується й дифтонга [œ].

Набагато частіше в текстах АНГ трапляється комбінаторний асонанс. Це відбувається з помітною регулярністю за участю голосних середнього та нижнього піднесення, а також дифтонгів у різних комбінаціях. Так, домінування дифтонгу [aɪ] і супутнього середньоязикового заднього ряду [ɔ]/[ɔ:] у співвідношенні 8 : 4 спостерігається у рядках *O Lord, our God, arise | Scatter his enemies, | And make them fall. | Confound their politics, | Frustrate their knavish tricks, | On Thee our hopes we fix, | God save us all* /В. Британія, 1619/.

В іншому АНГ асонансна картина вірша створюється шляхом комбінаторного чергування відкритого голосного нижнього піднесення середнього ряду [a:] та відкритого голосного нижнього ряду [æ]. Так, у першому октеті АНГ Канади 1980 домінантний [a:] використано поряд із супутнім [æ] у співвідношенні 11 : 5: *O Canada! Our home and native land! | True patriot love in all of us command. | With glowing hearts we see thee rise, | The True North strong and free! | From far and wide, O Canada, | We stand on guard for thee. | God keep our land glorious and free! | O Canada, we stand on guard for thee.*

Цікавий прийом асонансування вокальної картини віршу пропонують рядки *Isle of beauty, isle of splendor, | Isle to all so sweet and fair, | All must surely gaze in wonder | At thy gifts so rich and rare. Rivers, valleys, hills and mountains, All these gifts we do extol Healthy land, so like all fountains, Giving cheer that warms the soul* /Домініка, 1967/. У першому октеті домінантний [i:]/[i]-асонанс використано 15 разів, тоді як у першій половині октету його відчутним супутником є дифтонг [aɪ], а у другій половині – асонантна комітація

зникає, а рядки залишаються без супутнього асонансу.

Доведено, що асонанс спричиняє ефект «музичного акомпанементу» (И. Р. Гальперін), який слугує для створення відповідної емоційної атмосфери. Той факт, що асонанс у багатьох строфах АНГ і ННГ не зупиняється лише на одному звукові, а виявляє схильність до комбінованих повторів голосних різної якості та кількості, свідчить про евфонічну цінність різнопланового асонансу. Запобігаючи скупченню голосних одного гатунку, асонанс ніби розриває монотонію, урізноманітнює вокальний візерунок тексту, акцентує його смислові фрагменти на свій фонетичний лад і гармонізує художньо-поетичну картину всього тексту.

Практика показує, що евфонічні та фоностилістичні засоби, основне завдання яких є створення милозвучності, у текстах АНГ і ННГ є численними і різноманітними. Мовний узус не накладає на їх використання в тексті якихось заборон чи обмежень, а тому палітра їх продукування залежить від індивідуального авторської майстерності чи фантазії. Ще більш естетично значущо вона стає при своєму конвергентному використанні разом з іншими стилістичними прийомами і фігурами.

Висновки та перспективи. Евфонічні засоби використовуються в текстах АНГ і ННГ для посилення милозвучності, красномовства й поетичної виразності. Серед них преферентними в текстах АНГ / ННГ є алітерація та асонанс, що засновані на аудіально сприйманому домінуванні певного звука в певному тексті задля створення звукової гармонії.

Алітерація використовується для милозвучності та краси звучання поетичного твору за допомогою видимого домінування приголосного. Типовою для текстів АНГ і ННГ є гетерогенна алітерація, тоді як гомогенна є менш поширеним явищем. Гетерогенна алітерація – це комбіноване використання у вірші щонайменше двох однопланових чи подібних звуків, серед яких один є домінантним, а другий – супутнім чи естафетним. Алітераційно преферентними для АНГ є проривні [t] і [d], сонорні [l] і [n] та фрикативні [s] і [ʃ], а для ННГ ті ж самі проривні [t] і [d], сонорні [l] і [n], а також проривні [k] і [g] і фрикативний фарингальний [ʁ], здатні створювати цілі візерунки звукових комбінацій у комітативний і естафетний способи.

Асонанс як аудіально сприймане домінування голосного на загальному вокальному фоні вірша забезпечує його мелодійний ефект, що слугує для створення відповідної емоційної атмосфери. Асонансне акцентування голосних у текстах АНГ / ННГ однаковою мірою поширено як у моно-, так і в полівокальних різновидах гімнів, хоча вони

віддають перевагу останньому й тим самим посилюють свою евфонічну цінність. Асонанс ніби розриває монотонію, урізноманітнює вокальний візерунок тексту, акцентує його смислові фрагменти на свій фонетичний лад і гармонізує художньо-поетичну картину всього тексту. При цьому в гімнах обох мов в асонансні відношення легко вступають короткі й довгі звуки заднього ряду нижнього [a]/[a:] та середнього піднесення [ɔ]/[o:], дещо менш активно – середнього ряду [ɛ]/[e:] і зовсім неактивно – верхнього піднесення [i]/[i:] та [u]/[u:]. Доволі часто тут трапляються дифтонги, а в АНГ додатково ще й трифтонги.

Евфонічні та фоностилістичні засоби, основне завдання яких є створення милозвучності,

гармонії та ритміки вірша, у текстах АНГ і ННГ є численними й різноманітними. Мовний узус не накладає на їх використання якихось заборон чи обмежень, а тому палітра їх продукування залежить від індивідуальних уподобань, майстерності та мовленнєвої компетенції автора.

Перспективним видається дослідження заявленого об'єкта з огляду на його лексичне, концептуальне і фреймове наповнення, а також на його синтаксичне та прагматичне аранжування. У плані ж спостереження над фоностилістикою гімнів особливий інтерес викликає конвергентне використання різних стилістичних засобів, прийомів і фігур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ, Ірпінь : ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
2. Жулковський Б. Є. Кондак як гімнографічний жанр: літургичні та музикознавчі аспекти. *Часопис національної музичної академії ім. П. І. Чайковського*, 2021. № 1 (50). С. 64–78. <http://chasopysnmau.com.ua/article/view/233116/232125>.
3. Єфімов Л. П. Стилістика англійської мови та дискурсивний аналіз : навч.-метод. посібник. Вінниця : Нова книга, 2004. 240 с.
4. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2010. 843 с.
5. Приходько А.М. Концептосистема німецько-мовних текстів дискурсивного жанру «державний гімн». *Лінгвістичні студії*. Вінниця : ДонДУ ім. В. Стуса, 2024а. Вип. 47. С. 101–113. DOI: 10.31558/1815-3070.2023.47.8.
6. Приходько А. М. Прагмасемантична організація текстів дискурсивного жанру «державний гімн»: англійсько-німецькі паралелі. *Англістика та американістика : зб. наук. праць*. Дніпро : Ліра, 2024б. Вип. 21. С. 42–55. DOI: 10.15421/382407.
7. Хорошилов О. Ю. Естетичний інструментарій формування уявних спільнот: феномен національного гімну. *Міжнародні та політичні дослідження* : зб. наук. праць. Одеса : ОНУ ім. І. І. Мечнікова, 2021. № 4. С. 212–231. URL: <http://heraldiss.onu.edu.ua/article/view/229966/240831>.
8. Baranova S., Rozhenko O. Problem of Transformations in Translation of English-Language National Anthems // *Philological Treatises*, 10 (2), 25–34. URL: <https://tractatus.sumdu.edu.ua/index.php/journal/article/view/87/64>.
9. Duden-DUW: Deutsches Universalwörterbuch /unter Leitung von G. Drosdowski. Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverl., 1989. 1816 S.
10. Machin D. Music and sound as discourse and ideology: The case of the national anthem // *The Routledge Handbook of Language and Politics* CH28RWcorr. Routledge, 2017. P. 426–439. URL: <https://www.researchgate.net/profile/David-Machin-4/publication/348674983>.
11. MD: Macmillan Dictionary. URL: <http://www.macmillandictionary.com>.
12. Pavković A. National identity in the anthems of the states emerging from SFR Yugoslavia // *National Identities*, 2020. No. 22. Iss. 5. P. 499–517. URL: <https://doi.org/10.1080/14608944.2019.1666097>.
13. Silaghi-Dumitrescu R. Trends in the texts of national anthems: A comparative study. *Heliyon*. Elsevier: Cell Press. 2023. No. 9 (8) P. 1–12. URL: [https://www.cell.com/heliyon/pdf/S2405-8440\(23\)06313-2.pdf](https://www.cell.com/heliyon/pdf/S2405-8440(23)06313-2.pdf).

REFERENCES

1. Baranova, S., Rozhenko, O. Problem of Transformations in Translation of English-Language National Anthems. *Philological Treatises*, 10 (2), 25–34. URL: <https://tractatus.sumdu.edu.ua/index.php/journal/article/view/87/64>.
2. Duden-DUW: Deutsches Universalwörterbuch /unter Leitung von G. Drosdowski. Mannheim, Wien, Zürich: Dudenverl., 1989. 1816 S.

3. Machin, D. (2017). Music and sound as discourse and ideology: The case of the national anthem // *The Routledge Handbook of Language and Politics* CH28RWcorr. Routledge. P. 426–439. URL: <https://www.researchgate.net/profile/David-Machin-4/publication/348674983>.
4. MD: Macmillan Dictionary. URL: <http://www.macmillandictionary.com>.
5. Pavković A. National identity in the anthems of the states emerging from SFR Yugoslavia // *National Identities*, 2020. No. 22. Iss. 5. P. 499–517. URL: <https://doi.org/10.1080/14608944.2019.1666097>.
6. Silaghi-Dumitrescu R. Trends in the texts of national anthems: A comparative study. *Heliyon*. Elsevier: Cell Press. 2023. No. 09 (8) P. 1–12. URL: [https://www.cell.com/heliyon/pdf/S2405-8440\(23\)06313-2.pdf](https://www.cell.com/heliyon/pdf/S2405-8440(23)06313-2.pdf).
7. Busel, V.T. (2003). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*. Kyiv, Irpin: VTF “Perun”. 1440 p.
8. Zhulkovskyi, B.Ie. (2021). Kondak yak himnografichnyi zhanr: liturhichni ta muzykoznavchi aspekty. *Chasopys natsionalnoi muzychnoi akademii im. P.I. Chaikovskoho*, 2021. No. 1 (50). P. 64–78. <http://chasopysnmau.com.ua/article/view/233116/232125>.
9. Iefimov, L.P. (2004). *Stylistyka anhliiskoi movy ta dyskursyvnyi analiz: Navch.-metod. posibnyk*. Vinnytsia: Nova knyha. 240 p.
10. Selivanova, O.O. (2010). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia*. Poltava: Dovkillia-K. 843 p.
11. Prykhodko, A.M. (2024a). Kontseptosystema nimetsko-movnykh tekstiv dyskursyvnoho zhanru “derzhavnyi himn”. *Linhvistychni studii: Mizhnar. zb. n. prats.* Vinnytsia: DonDU im. V. Stusa, 47, 101–113. DOI: 10.31558/1815-3070.2023.47.8.
12. Prykhodko, A.M. (2024b). Prahmasemantychna orhanizatsiia tekstiv dyskursyvnoho zhanru “derzhavnyi himn”: anhliisko-nimetski paraleli. *Anhlistyka ta amerykanistyka. Zb. nauk. prats.* Dnipro: Lira. Issue 21. P. 42–55. DOI: 10.15421/382407.
13. Khoroshylov, O.Iu. (2021). Estetychni instrumentarii formuvannia uiavnykh spilnot: fenomen natsionalnoho himnu. *Mizhnarodni ta politychni doslidzhennia. Zb. nauk. prats.* Odesa: ONU im. I.I. Mechnikova, 34, 212–231. URL: <http://heraldiss.onu.edu.ua/article/view/229966/240831>.

УДК 811.111–627.28.930:199.975.8
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2024-2-6>

СПЕЦИФІКА КОНЦЕПТУ CRIME В АНГЛІЙСЬКОМОМОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Приходько Г. І.

*доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри англійської філології та лінгводидактики
Запорізький національний університет
вул. Жуковського, 66, Запоріжжя, Україна
orcid.org/0000-0001-6220-5333
anna.prikhodko.55@gmail.com*

Ключові слова: картина світу, концепт, злочин, семантика, метафора, фрейм, культура.

Мовна картина світу відображає реальність крізь призму національно-культурних особливостей, властивих певному колективу. Пізнання світу та формування уявлень про нього обумовлюють виникнення універсальних понять, які передають об'єктивну дійсність і закріплюються у груповій та індивідуальній свідомості у вигляді концептів. Концепт CRIME є однією з базових категорій людської свідомості. У сучасному англійськомовному дискурсі концепт CRIME характеризується високою репрезентативністю. Це вказує на значне місце, яке посідає цей концепт у картині світу сучасного британського й американського суспільства. За лексичною репрезентацією концепт CRIME є концептом-фреймом, з одного боку, та концептом-сценарієм – з іншого. Концепт-фрейм являє собою сукупність асоціацій, що зберігаються в пам'яті, зводить окремі деталі у єдине ціле. Факт, що концепт CRIME є також концептом-сценарієм, підтверджує динамічний характер злочину. Концепт-сценарій є стереотипними епізодами з ознакою руху, розвитку. Фактично це фрейми, які розгортаються в часі та просторі як послідовність окремих епізодів, етапів та елементів. Ключову позицію в рамках концепту CRIME займають елементи семантики, які представлені типами злочинів, оскільки вони найбільш репрезентативно й однозначно відповідають поняттю crime. Типологія злочинів різноманітна та має найбільшу кількість варіацій. Концепт CRIME, як, утім, і всі інші концепти, структурується метафорично і, в такий спосіб, знаходить образне вираження в мові. Метафора тісно пов'язана з пізнавальною діяльністю людини, тому навіть таке серйозне поняття, як злочин, теж може бути описано за допомогою метафоричних засобів вираження. Метафора має індивідуалізований характер. Вона створюється кожним носієм відповідно до його досвіду й образних можливостей. Отже, метафора «забарвлює» мову, робить її більш жвавою та зрозумілою. Тлумачення метафор несе на собі відбиток і їх творця, і їх інтерпретатора.

THE SPECIFIC FEATURES OF THE CONCEPT “CRIME” IN THE ENGLISH-SPEAKING WORLDVIEW

Prihodko G. I.

*Doctor of Philological Sciences, Professor,
Professor at the Department of English Philology and Lingouidactics
Zaporizhzhia National University
Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
orcid.org/0000-0001-6220-5333
anna.prihodko.55@gmail.com*

Key words: *worldview, concept, crime, semantics, metaphor, frame, culture.*

The linguistic worldview reflects reality through the prism of national and cultural features characteristic of a certain collective. Knowing the world and forming ideas about it leads to the emergence of universal concepts that convey objective reality and are fixed in group and individual consciousness in the form of concepts. The concept of CRIME is one of the basic categories of human consciousness. In modern English-language discourse, the concept of CRIME is characterized by high representativeness. This indicates the significant place that this concept occupies in the picture of the world of modern British and American society. According to the lexical representation, the concept CRIME is a concept-frame on the one hand and a concept-scenario on the other. The concept frame is a collection of associations stored in memory, bringing together separate details into a single whole. The fact that the concept CRIME is also a script concept confirms the dynamic nature of the crime. The concept scenario is a stereotypical episode with signs of movement and development. In fact, these are frames that unfold in time and space as a sequence of separate episodes, stages and elements. The key position within the concept of crime is occupied by elements of semantics represented by types of crimes, as they most representatively and unambiguously correspond to the concept of crime. The typology of crimes is diverse and has the largest number of variations. The CRIME concept, like all other concepts, is structured metaphorically and thus finds a figurative expression in language. Metaphor is closely related to human cognitive activity, so even such a serious concept as crime can also be described using metaphorical means of expression. Metaphor has an individualized character. It is created by each medium according to his experience and imaginative capabilities. So, metaphor “colors” language, makes it more lively and understandable. The interpretation of metaphors bears the imprint of both their creator and their interpreter.

Постановка проблеми. Дослідження останніх десятиліть демонструють інтерес до аналізу різноманітних лінгвокультурних концептів. Вибір концепту ЗЛОЧИН для дослідження не випадковий, оскільки злочин є невід’ємною частиною людського буття. Розгляд у попередніх публікаціях сукупності мовних засобів, що вербалізують концепт ЗЛОЧИН в англійській мові, дав змогу виявити такі його когнітивні ознаки, як «дія», «протизаконна дія», «провина», «аморальність», «зло», «що знаходиться поза законом», «гріх», «стан», «винність» і «причинність» [Венжинович, 2006, с. 89–94; Górska, 2020]. Досліджуваний концепт є стійким, тобто має закріплені за ним мовні засоби вербалізації, а також є універсальним кон-

цептом, що має певну семантичну структуру в англійській мові.

Об’єктом цієї роботи виступає концепт CRIME. **Предметом** дослідження є особливості вербалізації ментальної структури цього концепту в англійськомовній картині світу. **Мета** запропонованої статті полягає у визначенні специфіки об’єктивації концепту CRIME в англійськомовній картині світу. Цей концепт можна зарахувати до базових універсалій, властивих будь-якій культурі, оскільки ядром концепту CRIME є ідея злочину. Злочин нерозривно пов’язаний із поведінкою людей суспільстві, носить неминучий і універсальний характер, поділяється на безліч категорій. З розвитком історії типологія злочинів

доповнюється новими компонентами та значеннями.

Інформація про світ і знання людини про навколишню дійсність виражаються у її мові. Мова нерозривно пов'язана з мисленням і виступає основним засобом вираження думки, а також способом розуміння світу в тій чи тій культурі.

Виклад основного матеріалу. Мовна картина світу є сукупністю зафіксованих в одиницях мови уявлень народу про реальність, що відбиті в мовних знаках і його значеннях [Johnstone, 1996; Rozenfeld, 2012, p. 35–61]. Мовна картина світу відображає реальність крізь призму національно-культурних особливостей, властивих певному колективу. Пізнання світу та формування уявлень про нього обумовлюють виникнення універсальних понять, які передають об'єктивну дійсність і закріплюються у груповій та індивідуальній свідомості у вигляді концептів.

Концепт слугує поясненням ментальних і психологічних явищ нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини. Етнокультурний образ того чи іншого носія мови відтворюється в процесі пізнання концептів. Концепт CRIME є однією з базових категорій людської свідомості [Жайворонок, 2004, с. 23–35]. У сучасному англійськомовному дискурсі концепт crime характеризується високою репрезентативністю. Це вказує на значне місце, яке посідає цей концепт у картині світу сучасного британського й американського суспільства.

Етимологія слова crime походить від латинського слова *crimen* і означає звинувачення, обвинувальний висновок, злочин, провину [Crime, Online Etymology Dictionary.]. Longman Dictionary of Contemporary English дає багато визначень лексеми crime. У дослідженні ми послуговуємося першими двома: 1) *illegal activities in general*; 2) *an illegal action, which can be punished by law* [Longman Dictionary of Contemporary English, 2016]. До структури аналізованого концепту входять такі поняття, як *offence* (правопорушення), *judgement* (судовий процес), *punishment* (покарання).

Як ключові лексеми, що репрезентують область *offence*, можуть виступати такі види правопорушень, як: *theft* (крадіжка) (*burglary*, *pickpocketing*, *shoplifting*), *felony* (тяжкий злочин), *homicide* (вбивство), *murder* (навмисне вбивство), *victim* (жертва), *damage* (шкода), *sedition words* (підбурювання до заколоту), *tax offences* (податкові правопорушення), *treason* (державна зрада) [Crime, Online Etymology Dictionary].

Дослідження мовної репрезентації концепту CRIME в англійськомовній картині світу свідчить, що аналізований концепт охоплює такі види злочинів:

- державна зрада (*treason*);
- вбивство (*murder*, *homicide*);
- зґвалтування (*rape*);
- крадіжка / грабіж (*theft/burglary*).

Царина *judgement* може бути представлена у вигляді таких вербалізаторів: *case* (справа), *charge* (звинувачення), *attorney* (адвокат), *investigation* (розслідування), *judge* (суддя), *jury* (присяжні), *sentence* (вирок), *trial* (суд) тощо.

Сфера *punishment* виражають такі елементи, як *correction* (виправний захід), *death* (смертна кара), *jail* (в'язниця), *custody* (ув'язнення), *imprisonment* (позбавлення волі), *transportation* (перевезення).

Що стосується сучасної англійської мови, то лексема *crime* утворює в ньому словосполучення, які вказують на:

- тип злочину (*drug crime*, *gang crime*);
- особу, яка вчиняє чи організує злочин (*crime boss*, *crime family*, *crime leader*);
- незаконний бізнес (*crime syndicate*, *crime business*);
- вид злочинного діяння (насильницький злочин – *aggressive crime*, побутовий злочин – *domestic crime*, нещодавно вчинений злочин – *fresh crime* та ін.) [Longman Dictionary of Contemporary English, 2016].

За лексичною репрезентацією концепт CRIME є концептом-фреймом, з одного боку, та концептом-сценарієм – з іншого. Концепт-фрейм являє собою сукупність асоціацій, що зберігаються в пам'яті, зводить окремі деталі у єдине ціле.

Концепт-фрейм CRIME формують взаємодоповнюючі слоти:

- *information about the crime*;
- *time and place of the crime*;
- *victim*;
- *arrival of the police*;
- *witnesses*;
- *way of the crime*;
- *type of the crime*;
- *request for help* [Longman Dictionary of Contemporary English, 2016].

Факт, що концепт CRIME є також концептом-сценарієм, підтверджує динамічний характер злочину. Концепт-сценарій є стереотипними епізодами з ознакою руху, розвитку. Фактично це фрейми, які розгортаються в часі та просторі як послідовність окремих епізодів, етапів та елементів. Ключову позицію в рамках концепту CRIME займають елементи семантики, які представлені типами злочинів, оскільки вони найбільш репрезентативно й однозначно відповідають поняттю *crime*. Типологія злочинів різноманітна та має найбільшу кількість варіацій.

Якщо ми ведемо розмову про структуру концепту як багатогранного явища, то ми не можемо обійти такий вид мовної репрезентації, що зустрі-

чається у всіх сферах життєдіяльності людини як метафору. У роботі із семантики не можна уникнути звернення до метафоричних засобів висловлювання, оскільки «метафора – це колиска семантики всіх повнозначних і службових слів» [Zinken, 2004, p. 115–136; Rozenfeld, 2021, p. 17–27]. Ми не будемо докладно зупинятися на теоретичних положеннях про метафору, але й зовсім проігнорувати таке важливе мовне явище не можемо. Метафора, як і інші образні та символічні засоби мови, відкриває нам шлях до пізнавальної діяльності людини і далі до свідомості. Концепт CRIME, як, утім, і всі інші концепти, структурується метафорично і, в такий спосіб, знаходить образне вираження в мові. Ми приймаємо твердження про те, що наше мислення є метафоричним за своєю природою [Lakoff, Johnson, 1980]. Саме ця характеристика мислення, а також особливість абстрактних імен, яка полягає в тому, що чим дифузніше й дескриптивніше значення слова, тим легше воно метафоризується, є підставою для метафоричного опису концепту CRIME в індивідуальній мовній свідомості. Метафора тісно пов'язана з пізнавальною діяльністю людини, тому навіть таке серйозне поняття, як злочин, теж може бути описано за допомогою метафоричних засобів вираження.

За традиційного підходу метафора розглядається як бачення одного предмета через інший, а отже, є одним зі способів репрезентації знання в мовній формі. Проте з погляду когнітивної науки метафора постає як одна з форм концептуалізації, когнітивний процес, що стосується не окремих ізольованих об'єктів, а складних розумових просторів (областей чуттєвого чи соціального досвіду). У процесах пізнання ці складні розумові простори безпосередньо не спостерігаються, а співвідносяться через метафору з більш простими або з просторами, що конкретно спостерігаються. При цьому той самий розумовий простір може бути представлений за допомогою однієї або кількох концептуальних метафор. Слід також підкреслити, що в різних мовах ті самі розумові простори концептуалізуються за допомогою різних концептуальних метафор [Голубовська, 2004]. На це вказують Дж. Лакофф та М. Джонсон [Lakoff, Johnson, 1980], говорячи про те, що культурні особливості безпосередньо впливають на метафоризацію.

Мовні засоби відбивають усе те національно-культурне багатство, яке накопичується тим чи іншим мовним колективом у його історичного поступу. Метафори розглядають як набір формул, що визначають основні правила життя та поведінки, основні абстрактні схеми відносин між людьми, операції з об'єктами системи, набори мудрих думок, одним словом – як теорію життя народу.

Проаналізувавши приклади метафоризації концепту CRIME у різних текстах, ми можемо впевнено сказати, що метафора має індивідуалізований характер; вона створюється кожним носієм відповідно до його досвіду й образних можливостей.

Отже, метафора «забарвлює» мову, робить її більш жвавою та зрозумілою. Тлумачення метафор несе на собі відбиток і їх творця, і їх інтерпретатора.

Концепт має розмиті межі, найчастіше не матеріалізований в об'єктах дійсності, тим самим людина як би зрівнює конкретне та абстрактне, таке, що справді існує та вигадане. Усі абстрактні концепти створюються за образом і подобою «тілесних», а ця подоба є основою концептуальної – метафори. Метафоризація можлива тому, що в її основі лежать асоціативні ознаки або індивідуального або узагальненого характеру. Асоціації може бути як предметного, так і абстрактного характеру.

Багатогранність концепту, його структура, дають можливість досить вільного оперування різними мовними репрезентаціями не лише у його межах, а й у всьому мовному континуумі. Спостерігач, який оперує мовними репрезентаціями, може по-різному описувати взаємодії із середовищем. На різні описи впливають такі фактори, як вибірковий характер спостереження, індивідуальний досвід спостерігача, а також те, хто робить опис: сторонній спостерігач, для якого ніша спостережуваного організму є частиною середовища, або сам організм, що спостерігає, що представляє свою нішу всім середовищем [Rozenfeld, 2019, p. 54]. Саме ця особливість концептів є основою для метафоричного опису різних явищ з опорою на індивідуальні асоціації. Під час аналізу мовних прикладів метафоризації концепту CRIME було виявлено такі концептуальні метафори: злочин – живий організм, злочин – товар, злочин – стихійне лихо, злочин – шлях. Оскільки метафори забарвлюють концепт у національно-культурні кольори, нерідко зустрічаються приклади метафор, в основі утворення яких лежать як етнокультурно значущі явища, так і фундаментальні культурні цінності, до яких, зокрема, належать міфи, перекази та вірші Біблії.

Висновки та перспективи подальших розробок у цьому напрямі. Отже, мовна картина світу – це концептуалізація світу, втілена в мові. Вона, безумовно, є національно забарвленою та функціонує у тій чи тій культурі по-різному.

Концепти існують у нашій свідомості у вигляді багатовимірних елементів, що зберігають інформацію, яка відображає результат пізнання навколишньої дійсності. Концепт CRIME є концептом-фреймом, що складається із сукупності знань

про предмет або явище, а також концептом-сценарієм, що передбачає послідовність дій. Існує кілька підходів до розгляду специфіки репрезентації концепту CRIME в англійськомовній картині світу. Одні вчені включають у концепт crime слоти, що є різними видами злочинів (burglary, treason, murder), інші розглядають концепт CRIME у тісному зв'язку із царинами offence, judgement і punishment, де останні дві являють собою наслідок злочину. У цьому випадку аналізований концепт доповнюється компонентами, що репрезентують судовий процес (case, charge, investigation etc.) та покарання (death, jail, transportation etc.). Аналізований концепт може виражатися за допомогою слотів, що охоплюють не лише типи злочинів, а і їх види (наприклад, злочин проти життя людини, проти безпеки держави), час та місце скоєння злочину, жертву, свідків і прибуття поліції, інформацію про злочин.

Отже, концепт CRIME є комплексною одиницею, що охоплює величезний діапазон людського злочину й асоціюється в людській свідомості з різними видами злочинів. Перспективним є дослідження функціонування концепту CRIME в публіцистичному та інших типах дискурсу.

Ця публікація створена в рамках проекту Erasmus+ Jean Monnet Module EUROPEACE («Журналістика миру та рішень задля євроінтеграції України у воєнний та післявоєнний час»), що фінансується Європейським Союзом. Однак висловлені погляди та думки належать лише автору (авторам) і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з освіти та культури. Ні Європейський Союз, ні орган, що надає гранти, не можуть нести за них відповідальності».

ЛІТЕРАТУРА

1. Венжинович Н. Концепт і його лінгвокультурологічна природа. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія*. 2006. Вип. 14. С. 89–94.
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу : монографія. Київ : Логос, 2004. 283 с.
3. Жайворонок В. В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук. *Мовознавство*. 2004. № 5–6. С. 23–35.
4. Crime [Електронний ресурс]. Online Etymology Dictionary. Режим доступу: <http://www.etymonline.com/index.php> (дата звернення: 30.08.24).
5. Górska E. Understanding Abstract Concepts across Modes in Multimodal Discourse: A Cognitive Linguistic Approach: Routledge, 2020. 116 p.
6. Johnstone B. The linguistic individual. Self-expression in language and linguistics. New York : Oxford university press, 1996. 234 p.
7. Lakoff, G. and Johnson. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 1980. 242 p.
8. Longman Dictionary of Contemporary English: Pearson Longman, 2016. 2224 p.
9. Rozenfeld J. Aspects of Ethnicity, Class and Religion in Case of Slovak Immigrant Communities in the UK. *Romanian Journal of English Studies: The Journal of West University of Timisoara*. 2012. Roč. 9, P. 2. P. 35–61.
10. Rozenfeld J. The Ideologization of the Millennial Dream in the Context of Global Challenges. *Studia Culturae*. 2021. Č. 2 (48). P. 17–27.
11. Rozenfeld J. Walls – The New Symbols of Culture Wars in Documentary Discourse. *SKASE Journal of Literary and Cultural Studies*. 2019. Roč. 1, č. 2. P. 51–59.
12. Zinken J. Metaphors, stereotypes, and the linguistic picture of the world: Impulses from the Ethnolinguistic School of Lublin. *Metaphorik*. 2004. № 7. P. 115–136.

REFERENCES

1. Venzhynovych, N. (2006). Kontsept i yoho lnhvokul'turolohichna pryroda [The concept and its linguistic and cultural nature]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho universytetu. Seriya : Filolohiya*. Issue 14. P. 89–94.
2. Holubovska, I.O. (2004). Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu: monohrafiya [Ethnic features of linguistic pictures of the world]. Kyiv: Lohos, 283 p.
3. Zhayvoronok, V.V. (2004). Etnolinhvistyka v koli sumizhnykh nauk [Ethnolinguistics in the circle of related sciences]. *Movoznavstvo*. No. 5–6. P. 23–35.
4. Crime. Online Etymology Dictionary. Retrieved from <http://www.etymonline.com/index.php>.
5. Górska, E. (2020). Understanding Abstract Concepts across Modes in Multimodal Discourse: A Cognitive Linguistic Approach. Routledge, 116 p.
6. Johnstone, B. (1996). The linguistic individual. Self-expression in language and linguistics. New York: Oxford university press, 234 p.
7. Lakoff, G. and Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 242 p.
8. Longman Dictionary of Contemporary English (2016). Pearson Longman, 2224 p.

9. Rozenfeld, J. (2012). Aspects of Ethnicity, Class and Religion in Case of Slovak Immigrant Communities in the UK. *Romanian Journal of English Studies: The Journal of West University of Timisoara*, 9 (2), 35–61.
10. Rozenfeld, J. (2021). The Ideologization of the Millennial Dream in the Context of Global Challenges. *Studia Culturae*, 2 (48), 17–27.
11. Rozenfeld, J. (2019). Walls – The New Symbols of Culture Wars in Documentary Discourse. *SKASE Journal of Literary and Cultural Studies*. 1 (2), 51–59.
12. Zinken J. (2004). Metaphors, stereotypes, and the linguistic picture of the world: Impulses from the Ethnolinguistic School of Lublin. *Metaphorik*, 7, 115–136.

УДК 811.161.2'367:821.2.09-1
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2024-2-7>

ХІАЗМ У ПОЕТИЧНОМУ МОВЛЕННІ ВАСИЛЯ СТУСА

Ричагівська Ю. Є.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Рівненський державний гуманітарний університет
вул. Степана Бандери, 12, Рівне, Україна
orcid.org/0000-0003-2663-8670
julia.rychahivska@rshu.edu.ua*

Волос Н. П.

*кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови
Рівненський державний гуманітарний університет
вул. Степана Бандери, 12, Рівне, Україна
orcid.org/0000-0002-3433-1292
natalia.scherbachuk@rshu.edu.ua*

Ключові слова: *ідіостиль автора, повтор, поетичне мовлення, порядок слів, стилістичний синтаксис, стилістична фігура, структурний паралелізм.*

Пропонована публікація присвячена одному з актуальних питань сучасного мовознавства – аналізу індивідуального стилю знакового в українському літературному просторі письменника Василя Стуса. Зауважено, що його твори досліджували в різних аспектах, проте доробок автора досі залишається важливим об'єктом мовознавчих студій, зокрема, в галузі стилістичного синтаксису. Дослідниці поставили собі за мету виявити специфіку синтаксично-стилістичної фігури хіазму в поетичному мовленні Василя Стуса та встановити її роль у творенні авторського стилю. У публікації хіазм трактований як складний прийом, що виникає на базі простіших синтаксичних засобів – повтору, паралелізму, порядку слів. Авторки наголосили на тому, що в розумінні фігури науковцями є певні розбіжності; запропонували огляд доступних класифікацій хіазматичних конструкцій; акцентували на структурно-композиційних можливостях хіазму; визначили його як обернено паралельне розміщення хоча б двох спільних позицій у суміжних фрагментах тексту.

У поезії Василя Стуса виокремлені структурні типи хіазматичних одиниць, описані параметри цієї фігури з урахуванням вимог віршової строфи. Узагальненим результатом дослідження став висновок про переважання хіазму з мінімальною кількістю позицій у компонентах, проте відзначена й частотність фігур із багаточленними компонентами. Зі свого боку, багаточленність розглянута як чинник, що розширює можливості словопорядку. Проаналізовані також непоодинокі конструкції з двох суміжних фігур хіазму, які витворюють нові хіазматичні структури. Підсумовано, що активне функціонування хіазматичних одиниць у Стусових творах сигналізує про особливий статус цієї фігури в авторській строфі та засвідчує увагу поета до стилістичних ресурсів мови загалом. Констатовано, що у віршовій творчості Василя Стуса помітна тенденція до використання хіазму в одному мікроконтексті з іншими фігурами й синтаксичними прийомами.

Напрями подальших досліджень можуть бути пов'язані з вивченням характеру семантичних трансформацій у структурах із семантико-граматичним хіазмом.

CHIASMUS IN THE POETIC SPEECH OF VASYL STUS

Rychahivska Yu. Ye.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of the Ukrainian Language
Rivne State University of the Humanities
Stepana Bandery str., 12, Rivne, Ukraine
orcid.org/0000-0003-2663-8670
julia.rychahivska@rshu.edu.ua*

Volos N. P.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of the Ukrainian Language
Rivne State University of the Humanities
Stepana Bandery str., 12, Rivne, Ukraine
orcid.org/0000-0002-3433-1292
natalia.scherbachuk@rshu.edu.ua*

Key words: *idiostyle of author, repetition, poetic speech, word order, stylistic syntax, stylistic figures, structural parallelism.*

The proposed publication is devoted to one of the topical issues of modern linguistics – the analysis of the individual of Vasyl Stus, a writer who is a landmark in the Ukrainian literary space. It is noted that his works have been studied in various aspects, but the author's work remains an important object of linguistic studies, in particular, in the field of stylistic syntax. The researchers set themselves a goal of identifying the specifics of the syntactic and stylistic figure of chiasmus in the poetic speech of Vasyl Stus and establishing its role in the creation of the author's style. In the publication, chiasmus is interpreted as a sophisticated method that arises on the basis of simpler syntactic means – repetition, parallelism, and word order. The authors emphasized that there are certain disagreements in the understanding of the figure by scientists; offered an overview of available classifications of chiasmatic constructions; emphasized the structural and compositional possibilities of chiasmus; defined it as a reverse parallel placement of at least two common positions in adjacent fragments of the text.

In the poetry of Vasyl Stus, the structural types of chiasmatic units are distinguished, and the parameters of this figure are described, taking into account the requirements of the poetry stanza. The generalized result of the study is the conclusion about the prevalence of chiasmus with a minimum number of positions in the components, however, the frequency of figures with polynomial components is noted. In turn, polynomiality is considered a factor that expands the possibilities of word order. Non-unit constructions of two adjacent figures of chiasmus, creating new chiasmatic structures, are also analyzed. It is summarized that the active functioning of chiasmatic units in Stus's works signals the special status of this figure in the author's stanza and testifies to the poet's attention to the stylistic resources of the language as a whole. It is stated that in the poetic works of Vasyl Stus, a tendency to use chiasms in one microcontext with other figures and syntactic devices is noticeable.

Areas for further research may be related to the study of the nature of semantic transformations in the structures of semantic and grammatical chiasmus.

Постановка проблеми. Сучасна лінгвістика значною мірою орієнтована на вивчення мовної особистості. Постійний інтерес дослідників

викликає індивідуально-авторська мовотворчість. Серед актуальних проблем перебуває, зокрема, питання про палітру художнього мовлення мит-

ців, чия творча спадщина міцно вкорінена як у загальнонаціональний, так і у світовий контекст.

До знакових постатей в українському літературному просторі, безперечно, належить Василь Стус – і за силою свого таланту, і за силою особистості. Його твори аналізували в аспекті філософії, літературознавства, лінгвістики. Увагу мовознавців, зокрема, привертала синтаксична організація Стусової мови. Наприклад, експресивний синтаксис його епістолярію вивчали Н. Стратулат і В. Яслик [Стратулат, Яслик, 2021, с. 34–38]. Д. Данильчук присвятив дисертацію формально-синтаксичним особливостям поезії Василя Стуса та встановленню функцій синтаксичних конструкцій у процесі його художньої комунікації [Данильчук, 2006]. Поетичний синтаксис митця студіювали А. Загнітко, Л. Коваль та ін. [Загнітко, 2001; Коваль, 2018]. Однак у цій царині питання про специфіку мови творів поета далеко не вичерпане. Також аналіз набуває актуальності в контексті визначення самим автором свого поетичного слова як «складної мови» [Шевельов, 1986, с. 37].

Вступна стаття до збірки «Палімпсести» (Нью-Йорк, 1986) авторства Ю. Шевельова, крім іншого, містить міркування про роль структурних компонентів у віршовому мовленні загалом. Науковець зауважив, що «в своїх найвищих зльотах поезія тільки тоді поезія, а не документ для психопатолога, коли вона спирається на відповідні технічні засоби» [Шевельов, 1986, с. 39]. А щодо Стуса дослідник констатував: поет свідомо витворює свою «складну мову», ретельно добираючи і лексику, і граматичні прийоми.

Невід’ємна частина художнього синтаксису – це стилістичні фігури. Об’єктом пропонованого дослідження є хіазм, який, за нашими спостереженнями, належить до кількісно вагомих у віршовому мовленні Василя Стуса й цілком претендує на роль одного з визначальних структурних засобів у синтаксичній палітрі автора.

Вітчизняні наукові праці демонструють певні розбіжності в розумінні цієї стилістичної фігури, що варто пояснити передусім її структурною складністю. Адже особливість хіазматичних форм полягає в тому, що вони постають на базі простіших мовностилістичних прийомів. Наприклад, Ю. Шерех (Шевельов), кваліфікуючи хіазм як синтаксичну фігуру ритмізації тексту, вважав його паралелізмом, ускладненим можливостями порядку слів і повторів [Шерех, 1951, с. 154–155]. І. Барчишина як підґрунтя для творення фігури також називає інверсію та паралелізм [Барчишина, 2011, с. 197–198]. Л. Лонська зауважує, що хіазм не можна вважати суто синтаксичним прийомом, і вбачає в ньому «складну взаємозалежність елементів різних мовних рівнів», «конвергенцію,

трансформацію, яка поєднує в собі синтаксичний паралелізм, перестановку за принципом дзеркальної симетрії, лексичний повтор і антитезу» [Лонська, 2015, с. 102].

Подекуди хіазм як мовностилістичний прийом зводять лише до переставлення головних членів речення задля увиразнення віршового мовлення [Літературознавчий словник-довідник, 2007, с. 709]. В енциклопедичному виданні «Українська мова» фігуру трактовано ширше – як зворотне («хрестоподібне») розташування спільних синтаксичних елементів двох суміжних (лексично або тільки граматично) конструкцій, завдяки чому створюється враження симетрії [Українська мова : енциклопедія, 2004, с. 757].

Дослідниця О. Тележкіна звернула увагу на функційні параметри хіазму та зазначила, що його використання «дозволяє надати поетичній оповіді динамізму, створити особливий інтонаційно-смысловий малюнок віршового тексту й організувати своєрідний ритмо-структурний лад на рівні мікро- і макроконтраксту» [Тележкіна, 2017, с. 145]. Спираючись на раніші спроби систематизувати хіазматичні форми, у своїй публікації вона обґрунтувала два різновиди – граматичний і семантико-граматичний хіазм [Тележкіна, 2017, с. 139], а саму фігуру визначила як зворотний паралелізм «компонентів двох суміжних словосполучень або речень за схемою АВ/ВА із можливою семантичною трансформацією» [Тележкіна, 2017, с. 131].

Мета статті – встановити структурні особливості хіазму в поетичному мовленні Василя Стуса у зв’язку з можливостями віршової строфи, визначити роль цієї фігури синтаксису у творенні авторського почерку.

Виклад основного матеріалу дослідження. У нашій роботі ми притримуємося розуміння хіазму як такого, що побудований за принципом обернено паралельного розміщення спільних елементів у суміжних фрагментах тексту (словосполученнях, реченнях, віршових рядках, піввіршах). Тобто архітектоніка хіазму передбачає два компоненти, у внутрішній структурі яких дзеркально симетричний порядок хоча б двох позицій.

Зафіксовані в поезії Василя Стуса хіазматичні форми будуються за рахунок прямого та зворотного порядку:

– компонентів граматичних основ: *Мені здається, що живу не я, / а інший хтось живе за мене в світі / в моїй подобі* [Стус, 2023, с. 26];

– другорядних членів речення: *Сибір. І соловецькі келії, / і глупа облягає ніч / пекельний край і крик пекельний* [Стус, 2023, с. 8];

– компонентів складеного присудка: *Не збачну я: / захочу стати – він накаже: йди, / а йти почну – примушує стояти* [Стус, 2023, с. 36];

– граматичної основи та другорядних членів: **Нишком вижидає / мене із мене. Вабить повсякчас, / щоб погляд мій засвічений обгас, / неначе свічка** [Стус, 2023, с. 53];

– компонентів, які формують поширене звертання: **Здрастуй, бідо моя чорна, / здрастуй, страсна моя путь** [Стус, 2023, с. 84].

Поетичне мовлення автора демонструє переважання хізматичних структур зі зворотним паралельним розташуванням двох елементів, проте частотними є і багаточленні компоненти фігури. Закономірно, що їм притаманна особлива стрункість та змістова виразність: **Вам незручно в цивільному одязі, / вам дуже незручно, / коли шиї не душить кітель, / коли ноги не чують провалля / діагоналевих галіфе** [Стус, 2023, с. 13]; **П'янке бездоння лащитьєся до ніг. / Криваво рветьєся з нього вороння / майбутнього** [Стус, 2023, с. 32]; **Не кажи – тебе чекала зрада, / і любов ждала – не говори** [Стус, 2023, с. 60]. Багаточленність компонентів хізму розширює можливості словопорядку та створює умови для функціонування конструкцій, нетипових у прозі, проте цілком закономірних у поетичному мовленні. Йдеться, наприклад, про атрибутивні словосполучення з прямим / зворотним дистантним розміщенням семантично пов'язаних лексем, що забезпечує дотримання інтонації та ритму вірша: **А з безгоміння, з тлуму світового / напружена підноситься рука / і пісня витикається тонка, / як віть оливи у долоні бога...** [Стус, 2023, с. 95].

Робота автора над синтаксисом полягає у поєднанні структурно-композиційних можливостей хізму з можливостями строфи. Саме будова строфи оприявнює хізматичні одиниці з компонентами, які безпосередньо між собою не контактують або контактено розміщені на межі віршових рядків:

**О царство півсерць, півнадій, півпричалів,
Півзамірів царство, півзмаг і півдуш!** [Стус, 2023, с. 281];

**Бо тут життя – з обірваним кінцем,
як у виставі. Тільки є початок.**

Кінця ж нема [Стус, 2023, с. 38].

Неабияка увага автора до свого синтаксису простежується й у контекстах із двома суміжними хізмами, які, зі свого боку, творять нову хізматичну форму: **Тож приспінись, йдучи в самовигнання: / безжально спалюй дороги листи, / і вірші спалюй, душу спалюй, спалюй / свій найчистіший горній біль – пали** [Стус, 2023, с. 50]. Поєднання двох хізмів спостерігаємо у випадках, коли той самий фрагмент одночасно виступає правобічним компонентом одного хізму і лівобічним компонентом іншого: **Тут темно і темно там,**

і ще далі темно, / але жар ніби жевріє [Стус, 2023, с. 47]. Наведені приклади ілюструють такі схеми хізматичних структур – відповідно АБ/БА/БА/АБ і АБ/БА/АБ.

Поетична строфа виявляє ще одну особливість синтаксичного почерку Стуса – будувати хізми в одному мікроконтексті з іншими фігурами та прийомами. Йдеться про явище конвергенції, яке полягає в нагромадженні прийомів, об'єднаних спільною стилістичною функцією. Загалом численні приклади хізму з анафорою:

**За роком рік росте твоя тюрма,
за роком рік підмур'я в землю грузне ...** [Стус, 2023, с. 15];

**Бо вже ослонився безокрай чужинний,
Бо вже чужинецький оцирився край** [Стус, 2023, с. 87].

Інші види лексичного повтору (антиметабола, анадиплоза, ампліфікація) також продуктивні: **У цьому полі, синьому, як льон, / супроти тебе – сто тебе супроти** [Стус, 2023, с. 27], **Свіча горить. Горить свіча, / а спробуй – відшукай людину / на всю велику Україну** [Стус, 2023, с. 97]; **Усевитончуваний зойк, / крик крику, крику крик** [Стус, 2023, с. 289]; **Сто чорних тіней довжаться, ростуть, / і вже, як ліс соснової малечі, / устріч рушають. Вдатися до втечі? / Стежину власну, ніби дріт, згорнуть? / Ні. Вистояти. Вистояти. Ні – / стояти. Тільки тут. У цьому полі, / що наче льон. І власної неволі / спізнати тут, на рідній чужині** [Стус, 2023, с. 27]. Дзеркальний синтаксичний паралелізм тих самих слів у віршовому рядку або в суміжних рядках може сигналізувати про семантичну трансформацію, яка розкривається в дещо ширшому контексті, часто завдяки іншим фігурам і прийомам. Зокрема, в останньому прикладі семантична динаміка стає очевидною через перенесення. Варто зауважити, що перенесення також належить до частотних у Стусовій віршовій строфі й потребує окремого дослідження з погляду індивідуально-авторської манери письма, на чому свого часу наголошував Ю. Шевельов [Стус, 2023, с. 44].

До нечастотних випадків у поезії Василя Стуса віднесемо хізматичні структури, однакові синтаксичні позиції у яких частково заповнені різними морфологічними одиницями: **Із тих, що білий світ мені окрали, / окравши край, окрали спокій мій...** [Стус, 2023, с. 11]; **Кохані, / о як я вами душу обболів / єдиною горючою сльозою / по чорних ваших бідах і по днях / безкрайної розлуки** [Стус, 2023, с. 63].

Отож, архітектоніка Стусових творів надзвичайно складна, що ми й продемонстрували на прикладі функціонування однієї стилістичної фігури. Поєднання прямого та зворотного порядку слів

покликане насамперед організувати структуру строфи, забезпечити ритмічні параметри.

Висновки. Стиль будь-якого письменника визначає система мовних засобів, до яких вдається автор задля відображення своєї творчої індивідуальності, свого світобачення. Ми встановили, що у формуванні специфіки поетичного мовлення Василя Стуса важливу роль відіграють хіазматичні структури, де переважають одиниці з двочленими компонентами. Помітна тенденція до вживання хіазму в одному мікроконтексті з іншими фігурами та прийомами, до конструювання нових хіазматичних одиниць на базі двох суміжних хіазмів. Це, безперечно, засвідчує

неабияку увагу автора до структурних засобів, його свідому роботу не лише над змістовим аспектом творчості.

Пропонована розвідка може стати частиною багатоаспектного вивчення мовної особистості видатного поета й громадянина та доповнить науковий доробок у галузі стусознавства.

Вважаємо за доцільне продовжити дослідження синтаксичних параметрів поетичної спадщини Василя Стуса, зосередившись, зокрема, на семантико-граматичних трансформаціях у хіазматичних структурах, що дасть змогу наблизитися до осмислення творчої індивідуальності автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Барчишина І. Хіазматичні епітетні структури у віршах поетичних творів М. Волошина та В. Свідзинського. *Studia methodologica*. Вип. 31. Тернопіль : Ред.-вид. відділ ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. С. 199–201.
2. Данильчук Д. В. Поетичний синтаксис Василя Стуса в аспекті художньої комунікації : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Київ : Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2006. 19 с.
3. Загнітко А. Синтаксичний макросвіт Василя Стуса. *Актуальні проблеми української літератури і фольклору*. Вип. 6. Донецьк : ДонНУ, 2001. С. 254–261.
4. Коваль Л. Поетичний синтаксис збірки Василя Стуса «Палімпсести». *Василь Стус: життя, ідеологія, творчість, соціополітичний і літературний контекст* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Вінниця, 20–21 квітня 2018 р.). С. 199–205.
5. Літературознавчий словник-довідник / Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 751 с.
6. Лонська Л. І. Структурно-семантичні різновиди хіазму (на матеріалі українських паремій). *Мовознавчий вісник*. Вип. 20. Черкаси, 2015. С. 99–104.
7. Стратулат Н. В., Яслик В. І. Експресивний синтаксис епістолярію Василя Стуса. *Закарпатські філологічні студії*. Вип. 15. 2021. С. 34–38.
8. Стус Василь. ПАЛІМПСЕСТИ. Вибрані вірші. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2023. 352 с.
9. Тележкіна О. О. Хіазм як мовно-стилістичний прийом у віршовій оповіді. *Лінгвістичні дослідження* : збірник наук. праць. Харків : Вид-во ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2017. Вип. 46. С. 138–145.
10. Українська мова : енциклопедія / [редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін.]. Київ : Українська енциклопедія, 2004. 833 с.
11. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Молоде життя, 1951. 402 с.
12. Шевельов Ю. Трунок і трутизна. Про «Палімпсести» Василя Стуса. *Палімпсести*. Нью-Йорк : Сучасність, 1986. С. 17–58.

REFERENCES

1. Barchyshyna, I. (2011). Khiazmatychni epitetni struktury u virshakh poetychnykh tvoriv M. Voloshyna ta V. Svidzinskoho [Chiasmatic Epithet Structures in Poems by M. Voloshyn and V. Svidzinsky]. *Studia methodologica*. Issue 31. P. 199–201 [in Ukrainian].
2. Danylchuk, D.V. (2006). Poetychnyi syntaksys Vasyliia Stusa v aspekti khudozhnoi komunikatsii [Poetic syntax of Vasyl Stus in the aspect of artistic communication]. Kyiv. 19 p. [in Ukrainian].
3. Zahnitko, A. (2001). Syntaksychnyi makrosvit Vasyliia Stusa [The syntactic macrocosm of Vasyl Stus]. *Aktualni problemy ukraïnskoi literatury i folklore* [Current issues of Ukrainian literature and folklore]. Issue 6. Donetsk: DonNU. P. 254–261 [in Ukrainian].
4. Koval, L. (2018). Poetychnyi syntaksys zbirky Vasyliia Stusa “Palimpsesty” [Poetic syntax of Vasyl Stus’s collection “Palimpsests”]. *Vasyl Stus: zhyttia, ideolohiia, tvorchist, sotsiopolitychnyi i literaturnyi kontekst* [Vasyl Stus: life, ideology, creation, sociopolitical and literary context]. P. 199–205 [in Ukrainian].
5. Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk (2007). [Dictionary of Literary Studies]. [Redaktsiina rada: R. T. Hromiak, Yu. I. Kovaliv ta in]. Kyiv: Vydavnychy tseñtr “Akademiia”. 751 p. [in Ukrainian].

6. Lonska, L.I. (2015). Strukturno-semantychni riznovydy khiazmu (na materiali ukrainskykh paremii) [Structural and semantic types of chiasmus (on the basis of Ukrainian proverbs)]. *Movoznavchyi visnyk [Linguistic Bulletin]*. Issue 20. Cherkasy. P. 99–104 [in Ukrainian].
7. Stratulat, N.V., Yaslyk, V.I. (2021). Ekspresyvnyi syntaksys epistolariiu Vasylia Stusa [Expressive syntax of Vasyl Stus's epistolary]. *Zakarpatski filolohichni studii [Transcarpathian philological studies]*. Issue 15. P. 34–38 [in Ukrainian].
8. Stus Vasyl. PALIMPSESTY. Vybrani virshi (2023). [PALIMPSESTS. Selected poems]. Kyiv: A-BA-BA-HA-LA-MA-HA. 352 p. [in Ukrainian].
9. Tieliezhkina, O.O. (2017). Khiazm yak movno-stylistychnyi pryiom u virshovii opovidi [Chiasmus as a linguistic and stylistic method in a poetic narrative]. *Linhvistychni doslidzhennia [Linguistic studies]*. Kharkiv: KhNPU im. H.S. Skovorody. Issue 46. P. 138–145. [in Ukrainian].
10. Ukrainska mova: entsyklopediia (2004). [Ukrainian language]. [redkol.: V.M. Rusanivskyi, O.O. Taranenko (spivholovy), M.P. Ziabliuk ta in.]. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia. 833 p. [in Ukrainian].
11. Sherekh, Yu. (1951). Narys suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy [An Essay on the Modern Ukrainian Literary Language]. Miunkhen: Molode zhyttia. 402 p. [in Ukrainian].
12. Shevelov, Yu. (1986). Trunok i trutyzna [Poison and venom]. *Palimpsesty [Palimpsests]*. Niu-York: Suchasnist. P. 17–58 [in Ukrainian].

УДК 811.111'42:821-93:001
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2024-2-8>

ПРАГМАТИКА АНГЛІЙСЬКОМОВНОГО ДИТЯЧОГО НАУКОВО-ПОПУЛЯРНОГО ДИСКУРСУ

Черник М. В.

*кандидат філологічних наук, доцент,
старший викладач кафедри германської філології
Сумський державний університет
вул. Харківська, 116, Суми, Україна
orcid.org/0000-0002-3666-0671
m.chernik@gf.sumdu.edu.ua*

Ключові слова: *прагматика,
дискурс, дитячий науково-
популярний дискурс,
мікропрагматика,
макропрагматика,
мегапрагматика.*

Статтю присвячено дослідженню прагматичних аспектів англійськомовного дитячого науково-популярного дискурсу, що являє собою синергію прагматичних характеристик літературного й науково-популярного дискурсів у контексті специфіки дитячого сприйняття та формування читацьких компетенцій. Визначено основні підходи до вивчення лінгвістичної прагматики як поліаспектного явища, представленого широким колом проблем, пов'язаних з усіма модусами існування мови. Виокремлено комунікативний, когнітивний і дискурсивний етапи розвитку лінгвістичної прагматики. Розглянуто мовленнєвий акт як одиницю прагматичного аналізу; наголошено на важливості фокусування як на комунікативній інтенції мовця, так і на інтенції слухача, на психологічному стані й соціальній та етнокультурній належності. Основну увагу зосереджено на аналізі реалізації прагматичних аспектів англійськомовного дитячого науково-популярного дискурсу на рівнях мікропрагматики, макропрагматики та мегапрагматики. Мікропрагматика розглянута з позиції зосередження на мовних одиницях, зокрема на суб'єктивному чиннику семантико-прагматичної структури лексичних і граматичних одиниць, а також на суб'єктивних аспектах реалізації референції, дейксису, анафори в англійськомовних дитячих науково-популярних виданнях. Макропрагматика проаналізована як суб'єктивний чинник, що стосується мовленнєвих актів, мовленнєвих жанрів, дискурсів, імплікацій та імплікатур, пресупозицій та модальності в досліджуваному дискурсі. Мегапрагматика в роботі висвітлена через категорії міжособистісної інтеракції з урахуванням прагматичних аспектів інтенціональності, стратегій і тактик спілкування; прагматичних аспектів комунікативної компетенції учасників спілкування; категорій із виразним виявом суб'єктивності: поглядом, емпатією та її фокусом; прагматичних аспектів принципів і максимум спілкування, прагматичних виявів риторичних чинників комунікації, а також таких засобів мовного коду, як реєстр, атмосфера і тональність спілкування.

PRAGMATICS OF ENGLISH CHILDREN'S POPULAR SCIENCE DISCOURSE

Chernyk M. V.

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at the Department of Germanic Philology*

Sumy State University

Kharkivska str., 116, Sumy, Ukraine

orcid.org/0000-0002-3666-0671

m.chernik@gf.sumdu.edu.ua

Key words: *pragmatics, discourse, children's popular science discourse, micropragmatics, macropragmatics, megapragmatics.*

The article deals with the pragmatic aspects of English children's popular science discourse, which is a synergy of pragmatic characteristics of literary and popular science discourses in the context of the specifics of children's perception and formation of reading competencies. The main approaches to the study of linguistic pragmatics as a multidimensional phenomenon represented by a wide range of problems related to all modes of language existence are determined. The communicative, cognitive and discursive stages of development of linguistic pragmatics are distinguished. The speech act as a unit of pragmatic analysis is considered; the importance of focusing on both the communicative intention of the speaker and the intention of the listener, on the psychological state and social and ethnocultural belonging is emphasised. The main attention is focused on the analysis of the realisation of pragmatic aspects of English children's popular science discourse at the levels of micropragmatics, macropragmatics and megapragmatics. Micropragmatics is considered from the point of view of focusing on linguistic units, in particular on the subjective factor of the semantic and pragmatic structure of lexical and grammatical units, as well as on the subjective aspects of the realisation of reference, deixis, anaphora in English children's popular science publications. Macropragmatics is analysed as a subjective factor related to speech acts, speech genres, discourses, implications and implicatures, presuppositions and modality in the studied discourse. Megapragmatics is covered in the work through the categories of interpersonal interaction, taking into account the pragmatic aspects of intentionality, strategies and tactics of communication; pragmatic aspects of the communicative competence of the participants in communication; categories with a clear manifestation of subjectivity: points of view, empathy and its focus; pragmatic aspects of the principles and maxims of communication, pragmatic manifestations of rhetorical factors of communication, as well as such means of the language code as register, atmosphere and tone of communication.

Постановка проблеми. Дитяча література як сукупність творів художнього й нехудожнього характеру, створених з урахуванням специфіки дитячого сприйняття та призначених для читання дітьми різних вікових категорій, у системі координат лінгвістичної парадигми є точкою відліку прагматичного спрямування на формування читацьких і світоглядних компетенцій у наймолодших читачів. Диференціація дитячої літератури за видами та жанрами потребує різних підходів до аналізу прагматичних векторів її функціонування. Прагматика англійськомовного дитячого науково-популярного дискурсу визначається синергією прагматичних аспектів реалі-

зації дитячого літературного й науково-популярного дискурсів.

Теоретичною основою дослідження є праці з прагматичної лінгвістики Ф. С. Бацевича, Л. Р. Безуглої, Г. І. Приходько, І. С. Шевченко, С. В. Соколовської. У вітчизняній лінгвістиці дослідники виявляють інтерес до особливостей актуалізації дитячої літератури (А. О. Цапів, Е. І. Огар, О. М. Папуша, В. В. Самойленко) та до специфіки реалізації науково-популярного дискурсу (С. Ф. Соколовська, Г. М. Сивокінь, Т. М. Корольова). Проте поза увагою дослідників лишаються аспекти прагматичної реалізації дитячих науково-популярних видань, які представлені

лише епізодично в межах загального вивчення дитячої літератури. Тому вважаємо за доцільне дослідити специфіку реалізації англійськомовного дитячого науково-популярного дискурсу в руслі сучасних лінгвістичних парадигм, спираючись на особливості поєднання рис науково-популярного й дитячого літературного дискурсів.

Метою статті є розгляд прагматичних аспектів реалізації англійськомовного дитячого науково-популярного дискурсу. Зазначена мета передбачає вирішення таких завдань: 1) окреслити зміст поняття «прагматична лінгвістика»; 2) визначити особливості реалізації дитячого науково-популярного дискурсу на основі синергії дитячого літературного й науково-популярного дискурсів; 3) виокремити основні аспекти прагматики англійськомовного дитячого науково-популярного дискурсу.

Об'єктом дослідження є англійськомовні дитячі науково-популярні видання. Предмет дослідження становлять прагматичні аспекти їх реалізації в англійськомовному науково-популярному дискурсі.

Виклад основного матеріалу. Лінгвістична прагматика в мовознавчій парадигмі є поліаспектним явищем, представленим широким колом проблем, пов'язаних з усіма модусами існування мови. Ф. С. Бацевич предметом лінгвістичної прагматики визначає «суб'єктивний чинник у мові, який охоплює як учасників спілкування та зв'язки між ними, так і суб'єктивні фактори в мові, як-от конотативні складники лексичних і граматичних засобів, що визначаються особистісними чинниками спілкування, регістрами, тональністю спілкування тощо» [Бацевич, 2011, с. 6, с. 12].

І. С. Шевченко одними з ключових аспектів актуалізації лінгвістичної прагматики називає визначення одиниці прагматичного аналізу – мовленнєвого акта та його моделювання у вигляді тріади локуція – іллокуція – перлокуція, а також наголошує на важливості фокусуватися не лише на комунікативній інтенції мовця, а й на інтенції слухача, а також на психологічному стані й соціальній та етнокультурній належності комунікантів [Шевченко, 2003].

Л. Р. Безугла розглядає лінгвістичну прагматику з погляду зору розширення принципу антропоцентризму й виокремлює комунікативний, когнітивний і дискурсивний етапи її розвитку. Комунікативний етап лінгвопрагматики зосереджується на мовленнєвих діях одного комуніканта. Когнітивний етап пов'язує з інтенціональними станами комуніканта, враховуючи взаємозв'язки між мовою, мисленням і мовленням, а також міждисциплінарні аспекти їх реалізації. На дискурсивному етапі аналізу лінгвопрагматики залучені великі соціальні групи комунікантів з урахуван-

ням їхньої когнітивної і мовленнєвої взаємодії в дискурсах різних типів [Безугла, 2003].

На сучасному етапі вивчення лінгвістичної прагматики з метою впорядкування підходів і систематизації широкого проблемного поля розрізняють рівні мікропрагматики, макропрагматики та мегапрагматики [Бацевич, 2009, с. 31]. Розглянемо основні аспекти реалізації прагматики англійськомовного дитячого науково-популярного дискурсу на рівнях мікропрагматики, макропрагматики та мегапрагматики.

На рівні мікропрагматики в англійськомовному дитячому науково-популярному дискурсі вживання мовних одиниць зумовлене суб'єктивним чинником семантико-прагматичної структури лексичних і граматичних одиниць, пов'язаних із простотою викладу наукових фактів із метою легкого засвоєння інформації молодшими читачами. Суб'єктивні аспекти референції, дейксису й анафори в досліджуваному дискурсі репрезентуються притаманними дитячій картині світу концептами.

Референція в англійськомовному дитячому науково-популярному дискурсі репрезентується залученням до дитячого науково-популярного дискурсу близьких і зрозумілих для дитячої аудиторії референтів; при цьому, попри спрямованість на відображення навколишньої дійсності з наукового погляду, досліджуваному дискурсу притаманне застосування об'єктів дійсності не лише з реального, а й уявного (модельного, алюзивного) світу, представлених казковими, міфічними, мультиплікаційними, кінематографічними та іншими ірреальними концептами [Селіванова, 2008, с. 77].

Дейктичні характеристики англійськомовного дитячого науково-популярного дискурсу спрямовані на полегшення сприйняття дитиною запропонованої інформації і максимальне залучення її до контексту через вживання вказівки на учасників мовленнєвого акта (e.g., *I, you, we, they*), ступінь віддаленості об'єкта висловлювання в часі (e.g., *now, then*) та просторі (e.g., *here, there*).

Анафора як засіб мікропрагматики через повтори звуків або слів на початку речень, віршованих рядків або строф в англійськомовному дитячому науково-популярному дискурсі підкреслює певні ідеї, додає виразності, привертає увагу молодших читачів до запропонованої автором інформації, а також створює ритм і композицію тексту. Анафора може бути інтертекстуальною (утворюється за повторення фраз у межах одного видання, як-от у книжках Карен Катц *The Colors of Us* з повтореннями фрази *This is the color of...*, Сьюзан Верде *I Am Human: A Book of Empathy* з повторенням фрази *I am human. I make mistakes*) та екстратекстуальною (актуалізується в кількох книжках, пов'язаних авторством або тематикою,

наприклад, серія книжок Юваля Зоммера, усі значимі компоненти назв яких починаються на літеру *B*: *The Big Book of Bugs*, *The Big Book of Beasts*, *The Big Book of Birds*, *The Big Book of the Blue*, *The Big Book of Blooms*).

Рівень макропрагматики англійськомовного дитячого науково-популярного дискурсу зосереджений на суб'єктивному чиннику, пов'язаному з мовленнєвими актами, мовленнєвими жанрами, дискурсами, імплікаціями та імплікатурами, пресупозиціями й модальністю.

Мовленнєві акти у своїй структурі містять локуцію, іллокуцію та перлокуцію і представлені такими типами: репрезентативи (асертиви), директиви, комісиви, експресиви й декларативи [Searle, 1976]. В англійськомовному дитячому науково-популярному дискурсі репрезентативи, або асертиви, відповідають за істинність висловлювань і є основою для передання точної й достовірної наукової інформації. Директиви в досліджуваному дискурсі відповідають за спонукання адресата, тобто молодшого читача, до дії – так читач не лише сприймає інформацію через читання, а й засвоює нові знання через власні дії. Комісиви містять певні настанови на виконання дій або дотримання бажаної лінії поведінки в майбутньому – досягаються вони як через прямі заклики, так і через описані приклади позитивних дій або негативних наслідків їх невиконання. Експресиви користуються високою популярністю в дитячому науково-популярному дискурсі, оскільки здатні через вираження емоцій привертати увагу дітей і сприяти кращому запам'ятовуванню інформації. Декларативи засвідчують відповідність між пропозиційним змістом висловлювань у дитячих науково-популярних виданнях і реальністю через вживання фактичного матеріалу з достовірних джерел або коментарів авторитетних фахівців у галузі.

Мовленнєві жанри як тематично, композиційно й стилістично усталені типи повідомлень в англійськомовному дитячому науково-популярному дискурсі є носіями мовленнєвих актів, об'єднаних метою спілкування в дитячому виданні, задумом автора з урахуванням особистості молодших читачів, а також контексту та ситуації спілкування між автором і дітьми. У лінгвістичних дослідженнях розглядають прості (первинні) та складні (вторинні) мовленнєві жанри – прості жанри позначені спонтанністю, адже утворюються в процесі безпосереднього спілкування (запитання, вибачення, прохання, бесіди, скарги тощо), складні жанри потребують попередньої підготовки й реалізуються в процесі культурної взаємодії між комунікантами (роман, драма, наукова доповідь, нарис тощо) [Компаній, 2016, с. 160].

Дискурс англійськомовних дитячих науково-популярних видань є результатом інтердискур-

сивного злиття науково-популярного й дитячого літературного дискурсів. Як поліаспектне явище, у літературі він представлений виданнями, покликаними репрезентувати навколишню дійсність і транслювати наукову інформацію в доступній формі для широкої дитячої аудиторії різних вікових, гендерних, культурних і соціальних категорій. Основними ознаками дитячого науково-популярного дискурсу є простота викладу інформації, детермінологізація наукових понять, референція до звичних для дитини концептів, пряма адресація і активна комунікація з дитиною-реципієнтом, а також застосування мультимодальних засобів творення текстів із залученням широкого спектра видів відчуття.

Імплікації та імплікатури в англійськомовному дитячому науково-популярному дискурсі потребують допоміжних пояснень або натяків, адже небуквальні значення понять та ідей можуть бути складними для сприйняття дітей. Також іноді імплікатури в дитячій літературі можуть бути призначені для сприйняття дорослим читачем і містити соціально значимі або філософські ідеї.

Пресупозиції як одиниці ментально-лінгвальної діяльності учасників мовленнєвих актів у досліджуваному дискурсі визначаються рівнем фонових знань реципієнтів і передбачають знання або припущення мовця про те, що адресат розповіді дотичний до його концептуальної картини світу і здатний домислити або припустити неказане, але те, що стосується розповіді [Петрушова, 2013, с. 93–94].

Модальність як функціонально-семантична категорія, яка виражає відношення змісту висловлювання до дійсності, в англійськомовному дитячому науково-популярному дискурсі переважно реалізується репрезентацією реальної дійсності на основі фактів з навколишнього світу, але подавати її іноді можуть представники ірреальної дійсності, знайомі молодшим читачам. Так, у ролі оповідачів у дитячому науково-популярному дискурсі часто виступають представники тваринного світу та персонажі з казок, мультфільмів, фільмів тощо.

Мегапрагматика англійськомовного дитячого науково-популярного дискурсу вивчає відповідні категорії міжособистісної інтеракції з урахуванням прагматичних аспектів інтенціональності, стратегій і тактик спілкування; прагматичних аспектів комунікативної компетенції учасників спілкування; категорій із виразним виявом суб'єктивності: поглядом, емпатією та її фокусом; прагматичних аспектів принципів і максимум спілкування, а також прагматичних виявів риторичних чинників комунікації. Мегапрагматика також тяжіє до таких засобів мовного коду, як реєстр, атмосфера і тональність спілкування.

Інтенціональність, стратегії і тактики спілкування в англійськомовному дитячому науково-популярному дискурсі спрямовані на виклад наукових знань у доступній для дітей формі й представлені такими складниками міжособистісної комунікації, як аргументація, мотивація, оцінка, вираження емоцій, міркування вголос, виправдання, спонування тощо.

Прагматичні аспекти комунікативної компетенції учасників спілкування в англійськомовному дитячому науково-популярному дискурсі зосереджені на доступності передання інформації, яка забезпечує встановлення та підтримку контактів між комунікантами на основі знань, умінь і навичок ефективного спілкування з урахуванням вікової, гендерної, соціальної та культурної специфіки молодших читачів.

Категорії з виразним виявом суб'єктивності в англійськомовному дитячому науково-популярному дискурсі враховують погляди, емпатію та її фокус і покликані максимально занурюватися в когнітивну картину світу дитини та передавати інформацію з фокусуванням на її вподобання й інтереси.

Прагматичні аспекти принципів і максимум спілкування в англійськомовному дитячому науково-популярному дискурсі покликані формувати в молодших читачів навички ефективного спілкування й занурювати в умови, правила та конвенції, усталені в соціумі.

Прагматичні вияви риторичних чинників комунікації в англійськомовному дитячому науково-популярному дискурсі тяжіють до впливу на сприйняття інформації дітьми і спонування до самостійного розмірковування з метою кращого засвоєння інформації.

Регістр, атмосфера й тональність спілкування в досліджуваному дискурсі визначаються результатом злиття науково-популярного та дитячого літературного дискурсів, унаслідок чого ознаки науково-популярного дискурсу, для якого характерна чіткість і доступність викладу, доповнюються простотою і експресивністю, притаманними дитячій літературі.

Висновки. Прагматика англійськомовного дитячого науково-популярного дискурсу як результату синергії прагматичних характеристик літературного й науково-популярного дискурсів є поліаспектним явищем, представленим широким колом проблем, пов'язаних з усіма модусами існування мови. Аналіз реалізації прагматичних особливостей англійськомовного дитячого науково-популярного дискурсу на рівнях мікропрагматики, макропрагматики та мегапрагматики дав змогу здійснити цілісне дослідження й виокремити основні аспекти досліджуваного матеріалу. Перспективою подальших досліджень вважаємо аналіз когнітивних аспектів реалізації англійськомовного дитячого науково-популярного дискурсу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бацевич Ф. Лінгвістична прагматика: спроба обґрунтування проблемного поля і дослідницької одиниці. *Мовознавство*. 2009. № 1. С. 29–37.
2. Бацевич Ф. С. Природність спілкування як лінгвопрагматична категорія. *Мовознавство*. 2011. № 1. С. 3–12.
3. Безугла Л. Р. Лінгвістична прагматика та дискурсивний аналіз. *Studia Philologica*. 2012. Вип. 1. С. 95–100.
4. Компаній О. Мовленнєвий жанр: лінгвостилістичний аспект. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2016. Вип. 2. С. 157–164.
5. Коновалова О., Зінченко А. Прагматична адаптація сучасної дитячої літератури при перекладі на українську мову. *Сучасні дослідження з іноземної філології*. Розділ «Мовознавство». № 3–4. 2022. С. 85–95.
6. Петрушова Н. Поняття пресупозиції та її типологія у прагмалінгвістиці. *Філологічні науки*. 2013. Вип. 15. С. 87–95.
7. Приходько Г. І., Приходченко О. О. Прагматика та семантика експресивів. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Германістика та міжкультурна комунікація»*. № 1. 2023. С. 65–69.
8. Самойленко В. В. Мовні особливості сучасного художнього дискурсу для дітей : дисертація на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 – «Філологія». Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара. Дніпро, 2023. 261 с.
9. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
10. Соколовська С. В. Історія становлення лінгвістичної прагматики в зарубіжній і вітчизняній науці. *Studia philologica*. 2012. Вип. 1. С. 101–107.
11. Цапів А. О. Поетика простоти у художніх текстах для дітей. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Соціальні комунікації*. Т. 30 (69). № 1. Ч. 1. 2019. С. 106–110.

12. Шевченко І. С. Прагмалінгвістика: QUO VADIS? *Наук. вісник каф. ЮНЕСКО КНЛУ*. 2003. Вип. 7. С. 51–57.
13. Rozenfeld Július. Efficiency in Teaching English As a Foreign Language. / *In: Romanian Journal of English Studies: The Journal of West University of Timisoara*. ISSN 1584-3734. Roč. 14, č. 1 (2017), s. 132–140.
14. Searle J.R. (1976) *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

REFERENCES

1. Bacevych, F. (2009). Linhvistychna prahmatyka: sprobа obruntuvannia problemnoho pola i doslidnytskoi odynytsi [Linguistic Pragmatics: Attempt to Substantiate the Problematic Field and Research Unit]. *Movoznavstvo*, 1, 29–37.
2. Bacevych, F. (2011). Pryrodnist spilkuvannia yak linhvoprahmatychna katehoriia [Naturalness of Communication as a Linguistic-Pragmatic Category]. *Movoznavstvo*, 1, 3–12.
3. Bezuha, L.R. (2012). Linhvistychna prahmatyka ta dyskursyvnyi analiz [Linguistic Pragmatics and Discursive Analysis]. *Studia Philologica*, 1, 95–100.
4. Kompaniy, O. (2016). Movlenniievi zhanr: linhvostylistychnyi aspekt [Speech Genre: Linguistic-Stylistic Aspect]. *Zbirnyk naukovykh prats Umankoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu*, 2, 157–164.
5. Konovalova, O., Zinchenko, A. (2022). Prahmatychna adaptatsiia suchasnoi dytyachoi literatury pry perekladi na ukrainsku movu [Pragmatic Adaptation of Contemporary Children's Literature in Translation into Ukrainian]. *Suchasni doslidzhennia z inozyemnoi filolohii*, 3–4, 85–95.
6. Petrushova, N. (2013). Poniattia presupozytsii ta yii typolohiia u prahmalinhvistytsi [The Concept of Presupposition and Its Typology in Pragmalinguistics]. *Filolohichni nauky*, 15, 87–95.
7. Prykhodko, H.I., Prykhodchenko, O.O. (2023). Prahmatyka ta semantyka ekspresyviv [Pragmatics and Semantics of Expressives]. *Naukovyi Visnyk Khersonskoho Derzhavnogo Universytetu. Seriya "Hermanistyka ta mizhkulturna komunikatsiia"*, 1, 65–69.
8. Samoilenko, V.V. (2023). Movni osoblyvosti suchasnoho khudozhnoho dyskursu dlia dytyachoi audytorii [Linguistic Features of Contemporary Artistic Discourse for Children]. *Doctor's thesis*. Dnipro National University named after Oles Honchar, Dnipro. 261 p.
9. Selivanova, O.O. (2008). Suchasna linhvistyka: napriamy ta problemy [Contemporary Linguistics: Trends and Problems]. Poltava: Dovkillia-K. 712 p.
10. Sokolovska, S.V. (2012). Istoriia stanovlennia linhvistychnoi prahmatyky v zarubizhnii i vitchyzniani nauki [History of the Development of Linguistic Pragmatics in Foreign and Domestic Science]. *Studia Philologica*, 1, 101–107.
11. Tsapiv, A.O. (2019). Poetyka prostoji u khudozhnikh tekstakh dlia dytyachoi audiotorii [Poetics of Simplicity in Artistic Texts for Children]. *Scientific Notes of V.I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Social Communications*, 1, 106–110.
12. Shevchenko, I.S. (2003). Prahmalinhvistyka: QUO VADIS? [Pragmalinguistics: QUO VADIS?]. *Scientific Bulletin of the Department of UNESCO KNLU*, 7, 51–57.
13. Rozenfeld, J. (2017). Efficiency in Teaching English As a Foreign Language. *Romanian Journal of English Studies*, 14 (1), 132–140.
14. Searle, J.R. (1976). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.

УДК 811' 367.7=16
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2024-2-9>

КАТЕГОРІЯ ОСОБИ ГІБРИДНИХ ФОРМ ДІЄСЛОВА У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

Щербій Н. О.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янських мов
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна
orcid.org/0000-0002-1431-9595
natalia.shcherbii@pnu.edu.ua*

Корпало О. Р.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янських мов
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна
orcid.org/0000-0001-7356-442X
oksana.korpalo@pnu.edu.ua*

Мицан Д. М.

*кандидат філологічних наук,
доцент кафедри слов'янських мов
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна
orcid.org/0000-0002-1430-7121
dariia.mytsan@pnu.edu.ua*

Ключові слова: *категорія особи, гібридні форми дієслова, віддієслівні іменники, дієприкметники, дієприслівники, інфінітиви, форми на -но, то.*

У статті описано дієслівну словозмінну категорію особи, що позначає відношення дії або стану з погляду мовця. У дослідження піддається сумніву традиційний погляд у мовознавстві на те, що гібридні форми дієслова не виражають категорії особи. До гібридних форм дієслова зараховуємо віддієслівні іменники, дієприкметники, дієприслівники, інфінітиви та форми на -но, -то. Гібридні форми дієслова виражають синтаксичну категорію особи, яка, спираючись на морфологічну, виражається за допомогою різноманітних синтаксично-інтонаційних засобів і де семантичний суб'єкт може бути наявний у їх власне-семантичній структурі, т. зв. імпліцитний суб'єкт.

Віддієслівним іменникам характерна синтаксична категорія особи, що виражається за допомогою присвійних і зворотного займенників, що вказують на виконавця дії. У польській мові віддієслівні іменники зберігають зворотний формант, коли йдеться саме про зворотну чи взаємну дію, в українській мові така тенденція втрачається.

У польській мові конструкції з формами на -но, -то семантично особові, оскільки виконавцем дії в них може бути тільки людина чи група осіб, на відміну від української мови, де виконавцем дії можуть бути

природні чи стихійні явища, живі створіння, артефакти чи інші неособи. У чеській та російській мовах форми на -но, -то перебувають у межах дієприкметникової парадигми і можуть вживатися на позначення природних фізичних явищ, що не залежать від людської волі.

У дієприкметниках аналітична синтаксична морфема-зв'язка за умови перебування дієприкметника в дієслівній позиції є виразником категорії особи, яку в присубстантивній позиції знівельовано. У конструкціях з дієприслівниками, які в польському мовознавстві називаються *gównowaźnikami zdań*, є чіткі правила щодо тотожності виконавців дії, які виражають дію, описану і особовим дієсловом, і дієприслівником, зокрема: підмет у головному реченні та підрядному, вираженому дієприслівником, має бути такий самий.

Інфінітивні речення постають двокомпонентними, не безагенсними, оскільки в них виконавець дії, активний діяч завжди мається на увазі та є конкретним у реченнях із давальним агенсивним суб'єктом, т. зв. логічним підметом. Імплицитність потенційного суб'єкта не свідчить про його відсутність: агенс або відновлюється з контексту, тобто так чи інакше є означеним, або мислиться як узагальнений, якщо немає морфологізованих вказівок на нього.

THE CATEGORY OF PERSON OF HYBRID VERB FORMS IN SLAVIC LANGUAGES

Shcherbii N. O.

*Candidate of Philological Science,
Associate Professor at the Department of Slavic Languages
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Shevchenko str., 57 Ivano-Frankivsk, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1431-9595
natalia.shcherbii@pnu.edu.ua*

Korpalo O. R.

*Candidate of Philological Science,
Associate Professor at the Department of Slavic Languages
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Shevchenko str., 57 Ivano-Frankivsk, Ukraine
orcid.org/0000-0001-7356-442X
oksana.korpalo@pnu.edu.ua*

Mytsan D. M.

*Candidate of Philological Science,
Associate Professor at the Department of Slavic Languages
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
Shevchenko str., 57 Ivano-Frankivsk, Ukraine
orcid.org/0000-0002-1430-7121
dariia.mytsan@pnu.edu.ua*

Key words: *category of person, hybrid verb forms, verbal nouns, participles, transgressive, infinitives, forms with -no, to.*

The article describes the verbal word category of person, which denotes the relation of action or state from the speaker's point of view. The authors deny the traditional view in linguistics that hybrid verb forms do not express the category of person. The hybrid forms of the verb include verbal nouns,

adjectives, adverbs, infinitives and forms with -no, -to. Hybrid verb forms express the syntactic category of person, which, based on the morphological category, is expressed with the help of various syntactic and intonational means, and where the semantic subject can be present in their own semantic structure, the so-called implicit subject.

Verbal nouns are characterised by the syntactic category of person, which is expressed by means of possessive and reflexive pronouns indicating the performer of an action. In Polish, verbal nouns retain the reflexive formant when referring to a reciprocal or mutual action, while in Ukrainian this tendency is lost.

In Polish, constructions with the forms -no, -to are semantically personal, as the performer of an action can only be a person or a group of people, unlike in Ukrainian, where the performer of an action can be natural or natural phenomena, living creatures, artefacts or other non-persons. In Czech and Russian, the -no, -to forms are part of the participial paradigm and can be used to refer to natural physical phenomena that do not depend on human will.

In participles, the analytical syntactic morpheme-binding, provided that the participle is in the verbal position, is an expression of the person category, which is levelled in the predicate position. In constructions with transgressive, which are called *równoważnikami zdań* in Polish linguistics, there are strict rules regarding the identity of the performers of an action that expresses an action described by both a personal verb and a participle, in particular: the subject in the main clause and the subordinate clause expressed by the participle must be the same.

Infinitive clauses are two-component, not agentless, because in them the performer of the action, the active agent, is always implied and is specific in clauses with a dative agentive subject, the so-called logical subject. The implicitness of the potential subject does not indicate its absence: the agent is either restored from the context, i.e., it is somehow indicated, or it is thought of as generalised if there are no morphological indications of it.

Постановка проблеми. Категорія особи розуміється насамперед як граматична словозмінна категорія дієслова, що позначає відношення дії або стану до суб'єкта з погляду мовця, та як лексико-граматична категорія особових займенників, яку виражають не форми слова, а окремі слова [Вихованець УМЕ, 2007, с. 447]. Категорії особи присвячені праці багатьох мовознавців, які розуміли її по-різному, зокрема: автори Граматики сучасної української літературної мови відносять її до невластивих дієслівних граматичних категорій, бо вона тісно пов'язана з власне-дієслівними категоріями часу та способу, оскільки має спільний морфологічний засіб вираження – закінчення [ГраMATика, 2017, с. 407]. Натомість В. Русанівський вважав категорію особи граматичним центром, який підпорядковує собі інші граматичні категорії особових дієслів – часу, способу і стану [Русанівський, 1971, с. 237]. Інші мовознавці трактували її як один із компонентів поняття предикативності, що співвідносить речення з дійсністю як «стрижневий компонент семантико-синтаксичної категорії особовості / безособовості, яка в поєднанні з категорією референції бере участь у структурованні семантики речення»; як категорію, що

пов'язана з логічною класифікацією іменників на осіб / неосіб як складового компонента істот / неістот [Плющ, 2010, с. 272; Корпало, 2017]; як категорію, семантичний зміст якої становить особа або предмет, що виконують дію або перебувають у стані, виразниками яких є дієслова [ГраMATика, 2017, с. 407]. У польському мовознавстві категорія особи розглядається передусім як граматична категорія дієслова, «що виконує дейктичну (вказівну) функцію; як один із засобів мови, що актуалізує висловлення, тобто вказує на учасників комунікації» [Енциклопедія, 2003, с. 414]; як «категорія флексійна (для дієслів), класифікаційна (для іменників і займенників), синтаксично залежна (для дієслова), детермінуюча (для іменника) і детермінована (для дієслів), номінативна (для іменника), текстова (для дієслова)» [Leksykon, 2010, с. 174–175]. У чеській мові категорія особи розглядається в межах дієслова й використовується для основної орієнтації про учасників мовлення щодо змісту речення [Příruční mluvnické češtiny, 1995, с. 311]. У болгарському мовознавстві в основі категорії особи лежить ставлення вербального суб'єкта до акту спілкування, тобто до комунікативного акту [Минчев, 2014]. Семан-

тичне наповнення морфологічної категорії особи будується на формально-семантичній привативній опозиції «комунікант-некомунікант» [Куцаров, 1998, с. 379], із чого безсумнівно випливає, що роль дієслівного суб'єкта може виступати як до комунікатора (1-ша та 2-га особи) або до некомунікатора (3-тя особа). Однак Куцаров знову визначає категорію як відношення дієслівного суб'єкта до висловлювання [Куцаров, 1998, с. 379].

Метою статті є специфіка репрезентації категорії особи в гібридних формах дієслова. Об'єктом дослідження стали гібридні форми дієслова у слов'янських мовах, зокрема в українській, польській, чеській, російській і сербській, а предметом – синтаксичні та морфологічні засоби вираження категорії особи у цих формах.

Аналіз останніх досліджень. У слов'янському мовознавстві категорія особи найчастіше розглядається як морфологічне явище в межах дієслова чи займенника (А. Загнітко, І. Матвіяс, Н. Ясакова, А. Вежбицька, Р. Гжегорчикова, Г. Конечна, Р. Лясковський, З. Салоні, З. Минчев, С. З. Танасић), рідше іменника (І. Кучеренко, А. Домбровська, А. Нагурко, З. Тополінська, М. Лазінський); як синтаксичне явище (В. Русанівський, М. Мірченко, В. Косеска-Тошева, М. Марцянік, С. Сятковський); як функційно-семантична (М. Плющ, І. Вихванець, О. Бондарко) чи як міжрівнева категорія (Н. Мединська, Н. Ясакова).

Виклад основного матеріалу. Категорію особи поділяємо на морфологічну та синтаксичну за такими критеріями: 1) категорії морфологічної і синтаксичної особи мають різні засоби вираження. Морфологічна особа – це насамперед словозмінна категорія дієслова й лексико-граматична категорія займенника. Категорія синтаксичної особи, спираючись у реченні на особу морфологічну, виходить за її межі; 2) на морфологічному рівні незмінні форми дієслова (інфінітив, безособові дієслова, предикативні форми на *-no*, *-to*) не змінюються за особами, але в реченні завдяки синтаксично-інтонаційним засобам можуть вказувати на особу; 3) синтаксична особа – обов'язковий атрибут речення, тоді як морфологічний показник особи може бути відсутній; 4) синтаксична особа, на відміну від морфологічної, вказує на означеність, неозначеність чи узагальненість особи; 5) морфологічна особа – категорія моноаспектна, синтаксична особа – категорія багатоаспектна [Корпало, 2017, с. 32–33].

У мовознавстві вважають віддієслівні іменники, дієприкметники, дієприслівники, інфінітиви та форми на *-no*, *-to* неособовими формами дієслова, а отже, вони не можуть виражати категорію особи, яка є однією з основних у дієслівній парадигмі [Leksykon, 2010; GWJP, 1998, 1998; Příruční mluvnice češtiny, 2012]. Однак з погляду

сучасних лінгвістичних досліджень питань семантичного синтаксису у слов'янських безособових реченнях семантичний суб'єкт може лексично не виражатися взагалі, але бути наявним у їхній власне-семантичній структурі, т. зв. імпліцитний суб'єкт [Калениченко, 2012, с. 68]. Отже, термін «імплікація суб'єкта» є більш вдалим, на відміну від термінів «безсуб'єктність» чи «безособовість», оскільки він не тільки вказує на вираження суб'єкта на формально-граматичному та семантико-синтаксичному рівнях, але й не заперечує його наявності взагалі [Калениченко, 2012, с. 68]. З огляду на це категорію особи розглядатимемо в гібридних формах дієслова передусім як синтаксичну.

Форми на *-no*, *-to*. В українському та польському мовознавстві вважається, що форми на *-no*, *-to* є безособовими, однак такий термін не є до кінця правильним, оскільки безособовість пов'язана з категорією особи (суб'єкта), оскільки, коли йдеться про безособовість таких форм, розуміється відсутність у семантико-синтаксичній структурі речення виконавця дії [Wieczorek, 1994; Щербій, 2022].

У безособових реченнях із головним членом, вираженим предикативними формами на *-no*, *-to*, повідомляється про дію як результат, а не процес, що дає можливість авторові сконцентрувати увагу читача на події, що відбувалася чи відбудеться. При цьому суб'єкт дії може бути виражений іменником у формі родового відмінка з прийменником. Форма орудного відмінка іменника у структурі аналізованих безособових речень може також вказувати на суб'єкт дії, але для української мови найбільш типовим у цьому зв'язку є значення знаряддя дії [Щербій, 2022].

Однак, заглиблюючись у семантичну природу цих форм, розуміємо, що категорія особи в цих формах все ж таки представлена і в кожній зі слов'янських мов по-різному. Незважаючи на структурну близькість цих форм в українській та польській мовах, розбіжності полягають у діатезних типах.

Так, польські форми на *-no*, *-to* імплікують існування персоніфікованого суб'єкта. Тобто польські конструкції з формами на *-no*, *-to* семантично особові, оскільки виконавцем дії в них може бути тільки людина чи група осіб. Отже, в польській мові виключені форми на *-no*, *-to*, що позначають спонтанні, мимовільні дії чи стани. Тобто в конструкції *Gdy rozszedł się intensywny, ostry zapach, a dzieci zaczęły się skarżyć na złe samopoczucie, ból głowy i brzucha, natychmiast otwarto okna i drzwi. natychmiast* (Elżbieta Włodarczyk), де про значення «відкрилися самі» і мови нема, їх відкрив хтось, якась людина. У польській мові не допускається також факт, що вікно чи двері може відчи-

нити вітер, протяг, тварина, гілка дерева чи інша зовнішня сила. Тобто польські форми на *-no, -to* завжди мають значення німецького *man* чи французького *on* [Wieczorek, 1994, с. 51].

Українські форми на *-no, -to* мають такі значення [Wieczorek, 1994, с. 52], як: 1) *man*, яке можна передати займенником хтось, хто-небудь: *На цей час усі місця заброньовано* (інтернет-газета «Україна молода»); 2) неособи, тобто: а) природна чи стихійна сила: *Наслідки негоди на Прикарпатті: затоплено 190 будинків та пошкоджено 8 автомобільних мостів* (інтернет-газета «Фіртка»); б) артефакт: *Покриття дороги – відомої української якості – донищено ще й бронетехнікою* (Юрій Андрухович); в) неособа – абстрактні поняття: *Все для Людмили Максимівни було випалено великим полум'ям кохання, вона навіть щиро дивувалася, що ці заяложені, банальні слова, виявляється, несуть у собі велику правду* (Юрій Щербак); г) живе створіння: *У нас так само на ниві – усе погрижено тим шкідником* («Голос Карпат»); 3) значення дії і її результату, що виникає сам по собі, силою внутрішніх причин, без зовнішніх впливів, т. зв. декаузативи [Щербій, 2014]: *Під час згоряння біомаси міскантуса гігантеуса виділяється менша кількість вуглекислого газу, ніж було абсорбовано рослинами у процесі фотосинтезу, тому використання такого біопалива не буде сприяти парниковому ефекту* (В. Сінченко).

Однак в українській та польській мовах ці конструкції неозначено-особові, а не безособові, якщо категорію особи розуміти як таку, а не заміняти безособовість формально-структурними особливостями побудови конструкції. В обох мовах термін «неозначено-особовий» пов'язаний із семантично самодостатніми реченнями з підметом в непрямих відмінках і предикатами, вираженими формами на *-no, -to*, а суб'єкт дії формально не виражений. В українській мові можливі три часові рамки, однак у польській – тільки одна.

В українських формах на *-no, -to* може відбуватися референція до особи, яка розмовляє, що не характерне для польської мови, а в українській мові доволі поширені є конструкції, коли форма на *-no, -to* стосується особи, що говорить «я», наприклад: *Ви схвилювано простягаєте руки назустріч коханці. Мудрій, сильній, зваблівій коханці, що її було вимріяно, що її в цій родючій країні вже знайдено* (Аркадій Любченко).

Ситуація описується з погляду того, хто говорить, коли суб'єкт інклюзивний: *Досі опрацьовано нами кільканадцять проектів музеїв народної забудови просто неба* (інтернет-газета «День»).

Уживання польських форм на *-no, -to* з референцією до особи, яка розмовляє, можливе лише

в тому випадку, коли форми на *-no, -to* є субститутом першої особи однини – «я», т. зв. *pluralis modestiae* – у значенні *pluralis majestatis*. Однак у сучасній польській мові такі форми не виступають поза гумористичним контекстом чи стилізацією на певну епоху. Уживання множини щодо себе може мати і протилежне значення – применшення ролі власної особи, т. зв. *pluralis modestiae* (дослівно множина скромності) [Rittel, 1985, с. 184]. У мовознавстві також поширений термін «наукове ми» або ж «професорська чи журналістська особа» [Rittel, 1985, с. 214]. Такі конструкції характерні для наукового й публіцистичного стилів, де суб'єктом є сам автор. У науковому стилі це спеціальний прийом, спрямований на те, щоб не виділяти себе із числа інших або для того, щоб представити себе виразником міркувань багатьох [Жорпало, 2017, с. 74]. Хоча в мові сучасної науки частіше стали використовувати в таких випадках предикативні форми на *-no, -to*, наприклад: *Основну увагу приділено семантичним і структурним параметрам таких безособових одиниць* (Марія Калениченко); *Szczególną uwagę poświęcono implikacjom glottodydaktycznym przedstawionych wyników badań* (Jacopo Saturno, Przemysław Gębal).

Окрім поданої ситуації, у польській мові референція до того, хто говорить, унеможливується, тому що форми на *-no, -to* завжди мають характер віддаленості від того, хто говорить.

У чеській мові, так само як і в російській, форми на *-no, -to* перебувають у межах дієприкметникової парадигми. Безособовий характер таких конструкцій пояснюється ліквідуванням позиції підмета, у яких предикат набуває безособової форми на *-no, -to*, а суб'єкт, так само як у польській мові, не поданий, оскільки для мовця він невідомий або мовець не бажає конкретизувати його. Українським безособовим реченням з дієслівною формою на *-no, -to* і прямим додатком у формі знахідного відмінка зазвичай відповідають чеські двоскладні пасивні конструкції або неозначено-особові речення, що можуть передавати не лише людську діяльність, а й природні явища.

У сербській мові форми на *-no, -to* називають нейтральним пасивом, однак від пасиву їх відрізняє те, що в них відсутній суб'єкт дії в номінативі і його неможливість ввести, що характерне для безособових речень, а в пасивних суб'єктом речення в номінативі називається не агенс, а об'єкт дії (пацієнс), а предикат характеризує виконання дії в часі, на який вказує предикат [Танасиґ, 2018, с. 411]. Неможливість введення синтаксичного підмета чи іншої актантної особи в цю синтаксичну позицію в цих реченнях характерне для безособових речень. Наприклад: *Незвичайно сазнајемо да је на лицу места одмах [...]*

пронађено 21 чаура, а **пуцано** је из аутоматског оружја (Политика, дневни лист).

Підсумовуючи, варто відзначити, що українські форми на *-но*, *-то* можуть бути як особовими, так і безособовими, польські ж форми – тільки особовими; українські форми передбачають інклюзивний і ексклюзивний суб'єкти, а польські – тільки ексклюзивний, за винятком *expressio modestiae*. У польській мові конструкції з формами на *-но*, *-то* семантично особові, оскільки виконавцем дії в них може бути тільки людина чи група осіб, на відміну від української мови, де виконавцем дії можуть бути природні чи стихійні явища, живі створіння, артефакти чи інші неособи. У чеській та російській мовах форми на *-но*, *-то* перебувають у межах дієприкметникової парадигми і можуть вживатися на позначення природних фізичних явищ, що не залежать від людської волі.

Віддієслівні іменники. У трансформаціях з віддієслівними іменниками відсутні будь-які показники категорії особи в назвах дії, у якій відбувається нейтралізація опозиції особи. Натомість особу сигналізує в структурі речення присвійний займенник, іменник чи також особовий займенник у родовому відмінку (підметовий) або в знахідному (виконавця), можливий відіменниковий прикметник: *moje, swoje, twoje, jego, leł, nasze, wasze, ich*.

Займенник *swój* є універсальним у тому сенсі, що вказує на належність предмета діючій особі й так само, як зворотний займенник, може стосуватися будь-якої особи в однині та множині: *Człowiek państwowy jestem i swoje wyrozumienie posiadam* (Tadeusz Konwicki) – стосується 1-ї особи однини, на що вказує дієслово *jestem*, ужите поруч; *Przeanalizował swoje postępowanie od chwili, kiedy przez okno do ogrodu zobaczył skradającego się mężczyznę* (Eugeniusz Dębski) – стосується 3-ї особи однини, на що вказує дієслово *przeanalizował*, ужите в цьому ж реченні. У зв'язку з тим, що займенник *swój / свій* стосується всіх трьох осіб, його вважають присвійно-зворотним (zaimek dzierżawcy zwrotny) [Jodłowski, 1973, с. 47; Вихованець, Городенська, 2004, с. 203].

Присвійні займенники (dzierżawce) поєднують у собі посесивне й особове значення, виявляючи співвідносність із присвійними прикметниками й особовими займенниками, а саме:

– займенники *mój, nasz* указують на належність першій особі, наприклад: *Natura zamieni się w śmieci i też będzie naturą, jej jest wszystko jedno, a moje przemykanie się między tym wszystkim też nie może trwać wiecznie* (Stanisław Mrożek) – окрім присвійного займенника *mój*, на першу особу також вказує зворотний займенник *się*, що уживається разом з віддієслівним іменником;

– займенники *twój, wasz* – другій особі, напри-

клад: *I przez to twoje zapomnienie ja spędziłam dwie godziny między kominem, żeby nie wygasło, i gankiem – wypatrując, czy wracasz, i rozmyślając, co ci się stało!* (Irena Jurgielewiczowa); *Uważam, że to wasze rozwiązanie jest niebezpieczne* (Strona Marka Borowskiego);

– займенники *ich, jego, jej* – третій особі, наприклад: *Widać było także ich zamilowanie do nieporządku, odświętnego chaosu...* (Jacek Dehnel); *Co gorsze, całe to jego poświęcenie okazało się tyle warte, co kurz na wietrze* (Ewa Białołęcka); *Siódmego dnia wzięła go taka litość nad tą dziewczyną, że skierował do Boga prośbę, aby jego intencję przemienił w jej uzdrowienie* (Jan Grzegorzcyk).

Зворотний (zwrotny) займенник (функціональний вираз, ненаголошений клітик) *siebie* вказує на кого-небудь або що-небудь, що є об'єктом, адресатом власної дії, процесу або стану, оскільки не має називного відмінка. Функція цього займенника – поєднувати підмет з іншими членами речення, маркованими за допомогою форми *się*. Тому цей займенник не може виступати в позиції підмета. Родовий і знахідний відмінки мають по дві форми, з яких *się* є скороченою гасловою формою, енклітичним варіантом [Щербій, 2016, с. 159]. Варто відзначити, що польські дієслівні форми відрізняються від відповідних українських тим, що зворотні дієслова не злилися тут з дієсловом, проте вони також не мають граматичної незалежності і становлять значеннєво й формально нероз'єднану цілісність з дієсловом: *Nie trzeba było czekać, aż pojawią się ludzie, którzy będą wieści zderzenie cywilizacji* (R. Karpiński). Однак така тенденція не зберігається в українській мові, де віддієслівні іменники, утворені від зворотних дієслів, повністю втрачають цей формант, а польські частково зберігають, здебільшого коли йдеться саме про зворотну чи взаємну дію, як-от: *Moje mycie się w rzecze z widokiem na Jaśka, który śpiewając, robił nam śniadanie* (Sonia Raduńska); *Прикарпатець сплатить штраф за миття авто у річці* (інтернет-газета «Фіртка»). Як уважають полоністи, у такій позиції зворотний займенник є своєрідною анафорою всередині речення (jest to więc rodzaj wewnątrzdaniowej anafory [GWJP, 1998, с. 335]).

Дієприкметники. Залежність від категорії персональності іменників (зокрема, поділ на чоловічо-особові і нечоловічо-особові форми) виявляють прикметники, дієприкметники, займенники прикметникового типу, деякі числівники та дієслова-присудки. Крім того, аналітична синтаксична морфема-зв'язка за умови перебування дієприкметника в дієслівній позиції є виразником ще однієї (правда, невласне дієслівної) категорії – категорії особи, яку в присубстантивній позиції знівельовано.

Предикативний дієприкметник пов'язується з підметом насамперед за допомогою абстрактної зв'язки *бути* (*бувати*), що виражає граматичні значення способу, часу й особи або роду і числа, які формально обслуговують предикативний зв'язок координації головних членів: *У Станиславові вона нарешті одружилася з дивним чоловіком, старшим на двадцять років, видатним лікарем, який вже відбув слідство і катування, після яких був відпущений, бо трошки здурів, тож не міг бути корисним* (Тарас Прохасько); *І скільки треба занурюватися в німецьку, щоб ця « підпрограма », захована під звичайним німецьким « швидко », була переписана?* (Вікторія Амеліна). Інколи зв'язка може опускатися, але ступінь предикативності дієприкметника стає вищим порівняно з тим, коли він виражає логічні відношення, причини, умови тощо: *І це було єдине, що він здатний зараз промовити* (Микола Руденко); *Він, щоправда, самому собі не признається, ще не впевнений, чи учинить зло, а чи себе переможе й дивитиметься у вічі Настусі чесними очима* (Роман Федорів), де дієприкметник виконує функцію напівпредикативну й одночасно – роль поширеного відокремленого означення.

Семантику неозначеності в польській мові мають двоскладні речення, у яких у позиції підмета виступає називний відмінок об'єкта дії (об'єктного суб'єкта), а роль присудка виконує предикативний пасивний дієприкметник зі значенням результативного стану в поєднанні з трьома особово-часовими формами зв'язки *być*, наприклад: *Niepowtarzalność żyje, zamienia się we wspomnienia, jest przekazywana z pokolenia na pokolenie, zniekształcana, wyolbrzymiana albo pomniejszana* (Hubert Klimko Dobrzaniecki); *Wtedy nie byłeś przygotowany do tego typu pracy, ale dziś “wiesz”, że “nie potrafisz sprzedawać”* (Katarzyna Ostrowska). У польській мові, на відміну від української мови, дієслівна зв'язка *być*, *zostać / zostawać* в минулому часі може передавати значення усіх осіб – *ja, ty, my, wy, oni-one*, а в українській мові існують тільки 3 форми – *був, була, були*, що не ідентифікують конкретно кожну особу окремо. Наприклад: *Ale czy to tak trudno zrozumieć, że chłopcy byli oszołomieni niezwykłością sytuacji i wprost dostali gorączki z podniecenia?* (Marta Tomaszewska) Серед слов'янських мов тільки польська може утворювати пасив зі зв'язкою *zostać / zostawać*, причому вживається вона тільки у формах минулого часу, наприклад: *Panie prokuratorze, czy dzisiaj na to patrząc, nie ma pan takiego wrażenia, że na różnych szczeblach ta presja wystąpiła i na różnych szczeblach zostaliście wprowadzeni w błąd?* (Kancelaria Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej) – 2-га особа множини.

Своєрідність семантики речень такого типу полягає в тому, що в них виражається стан суб'єкта

як наслідок дії, яку виконує неозначена особа. Таким конструкціям відповідають двоскладні дієслівні речення симетричної будови, тобто із суб'єктом-підметом, пор., наприклад: *Lone już była spóźniona o pięć minut* (Bronisław Świdorski) і *Lone spóźniła się o pięć minut*. Їх, очевидно, можна вважати реченнями перехідного типу між неозначеністю й означеністю суб'єкта. Якщо ж позицію суб'єкта в реченнях з предикативним пасивним дієприкметником займає іменник у формі знахідного відмінка з прийменником *przez*, то носій ознаки в них чітко визначений, наприклад: *Ostatni męski członek tego rodu został aresztowany przez służbę bezpieczeństwa już po drugiej wojnie, w chwili, gdy zarabiając na chleb, brzdąkał na pianinie w jakiejś kawiarni* (Maria Nurowska) – Служба безпеки аresztowała мęського члoнка; *Sama ustawa została przyjęta przez Sejm cztery lata temu* (Gazeta Wyborcza), тобто Sejm прийняв ustawę cztery lata temu. В українській мові позицію суб'єкта в таких конструкціях займає орудний відмінок, а предиката – форми на *-но, -мо*, порівняйте: *Film został nakręcony przez Andrzeja Wajdę* // Фільм було знято Анджесм Вайдою [Корпало, 2017, с. 138].

Дієприслівники є незмінною дієслівною формою, що виражає додаткову і пояснює основну дію, виражену дієсловом. У них об'єднуються ознаки дієслова та прислівника. У польській мові *imiesłów przysłówkowy współczesny* має закінчення *-ąc* і є схожим за будовою на *imiesłów przymiotnikowy czynny* на *-ący*, проте, на відміну від нього, є незмінним, як і прислівник. *Imiesłów przysłówkowy uprzedni* має закінчення *-wszy* після приголосного і *-wszy* після голосного. В українській мові дієприслівники доконаного виду творяться від основи минулого часу, їх формальним показником є суфікс *-вши* (*-вши*), а недоконаного – від основи теперішнього часу за допомогою суфікса *-чи*. При утворенні дієприслівників від зворотних дієслів у польській та українській мові зберігається рефлексивний формант. В українській мові вживається варіант *-сь*, який уживається з евфонічною метою у віршованих текстах: *Natomiast młodzież, wychowana w czasie wojny w zasadach ślepej wierności, przyzwyczajwszy się do awanturniczego życia w podziemiu, teraz była zupełnie zagubiona* (Cz. Miłosz) // *А я, тримаючись за клямку, виграв дверима і поsmіхаюсь* (Г. Тютюнник) [Щербій, 2016, с. 165–166], де формант *się* // *-ся, -сь* позначає себе, тобто стосується особи, про яку йдеться в головній частині складного речення.

Варто зазначити, що в конструкціях з дієприслівниками, які в польському мовознавстві називаються *równoważnikami zdań*, є чітко визначені правила щодо тотожності виконавців дії, які виражають дію, описану і особовим дієсловом, і дієприслівником, зокрема: підмет в головному реченні та підрядному, вираженому дієприслівни-

ком, має бути такий самий: **Wracając ze sklepu, zgubił mi się portfel*, де два різні підмети – особа, що повертається з магазину, та гаманець, що загубився; *Wracając ze sklepu, zgubił portfel*, де та сама особа поверталася з магазину й загубила гаманець // **Zawdania wykonane правильно, вивчивши теоретичний матеріал*, де – *Zawdania wykonane правильно після вивчення теоретичного матеріалу* – завдання ми виконали правильно, вивчивши теоретичний матеріал; підмет головного речення та підрядного має бути виконавцем дії: *Ubiegając się o stypendium, przedstawił swoje osiągnięcia naukowe*, де та сама особа старастся отримати стипендію та представляє свої наукові досягнення; **Ubiegając się o stypendium, proszony był o przedstawienie swoich osiągnięć naukowych*, де, незважаючи на те що підметом є та сама особа в двох частинах речення, у підрядній частині виконавцем дії є хтось інший, котрий просить суб'єкта діє головного речення представити свої наукові досягнення // **Перебуваючи в різних куточках планети, співробітництво між ними продовжувалося*, де дієслово-присудок головного речення і дієприслівник мають різних діячів. *Перебуваючи за кордоном, вони продовжували співробітництво* – співробітництво між ними продовжувалося і тоді, коли вони перебували за кордоном.

Інфінітиви. Своєрідність інфінітивних конструкцій полягає у їх гібридній природі, зберігаючи деякі риси свого іменного походження та набутих дієслівних. В інфінітивних реченнях ідеться про потенційну дію, яку потрібно, бажано і т. ін. здійснити в майбутньому конкретній або узагальненій особі, тобто інфінітивні речення не є безагенсними, хоч форма головного члена не вказує на особу.

В українському мовознавстві, розглядаючи конструкції з інфінітивом, здебільшого зосереджують свою увагу на його семантиці або на синтаксичній функції і зазвичай не виділяють як окремий різновид речень із незалежним інфінітивом. Такі речення називають терміном «інфінітивні речення» [Арполенко, 1982], а в польській лінгвістичній традиції конструкції з інфінітивом (*bezokolicznikiem*) вважаються еквівалентами речень (*równoważnikami zdań*) [GWJP, 1998].

В односкладному інфінітивному реченні підмет може бути виражений за допомогою логічного підмета (*podmiot logiczny*), який може бути виражений іменником або іншою відмінюваною частиною мовою в родовому чи давальному відмінку. Давальний відмінок у позиції семантичного суб'єкта в такій конструкції є його облігаторним компонентом, хоч віднесеність предикативної ознаки до її носія виражається непрямо: суб'єкт реалізується не підметом, а додатком. Така особливість давального суб'єкта викликає супереч-

ливі теоретичні судження, оскільки одні вчені розглядають його як еквівалент або аналог граматичного підмета (як це маємо в польській мові), вважаючи всі конструкції з давальним суб'єктом двоскладними реченнями з логічним підметом, інші, навпаки, характеризують позицію давального із значенням носія стану як об'єктну або обставинно-об'єктну [Плющ, 2010, с. 95]. Усе залежить від того, з яких позицій аналізувати конструкції з незалежним інфінітивом – з позицій формального чи семантичного синтаксису.

Відстоюємо твердження Л. Булаховського, І. Слинько та Н. Гуйванюк, що інфінітивні речення із семантичного погляду двокомпонентні, оскільки в них, крім предиката, завжди мається на увазі суб'єкт [Булаховський, 1958; Слинько, 1994]. Вказівка на особу реалізується в інфінітивних реченнях конструктивно-синтаксичним способом. Зумовлений семантико-граматичною структурою односкладного речення давальний відмінок зі значенням суб'єкта вказує на віднесеність висловлення до конкретної особи, котрій приписується певний стан. Так, у реченні *To mnie wam dziękować* (Andrzej Sapkowski) віднесеність до першої особи виражається особовими займенниками першої особи однини або множини. На другу особу вказують особові займенники другої особи: *Ale nie uda się wam uporządkować Polski, jeżeli u góry jest taki zły system* (Piotr Głuchowski). Віднесеність до третьої особи виражається особовими займенниками третьої особи або іменниками, наприклад: *– Alojz się zaśmiał. – Ale wycełować? Ksiądz się przepłoszył. – Rzeczywiście. Trzeba umieć wycełować. Ale z bliska potrafię – dodał* (Jarosław Iwaszkiewicz). Речення такого типу Г. Арполенко трактує як інфінітивні речення зі значенням об'єктивної необхідності, неминучості, невідворотності дії (інфінітив + давальний агенсивний) [Арполенко, 1982, с. 20].

Давального агенсивного в структурі інфінітивного речення може й не бути, але він легко відтворюється з контексту, що характерно для неповних речень, зокрема для підрядних частин складно-підрядних речень із підрядними мети, рідше – з підрядними інших видів, наприклад: *Potem będą kleić się do siebie. I wymieniać między sobą płyny ustrojowe* (Marek Krajewski; Mariusz Czubaj), де суб'єктом є 3-тя особа множини; *Wyszarpać. Wydrzeć – przypomniał sobie, co niedawno mówił Karloff* (Mariusz Czubaj) – 3-тя особа однини.

Висновки. Отже, гібридні форми дієслова виражають синтаксичну категорію особи, яка, спираючись на морфологічну, виражається за допомогою різноманітних синтаксично-інтонаційних засобів і де семантичний суб'єкт може бути наявний у їх власне-семантичній структурі, т. зв. імпліцитний суб'єкт. Віддієслівним іменникам характерна синтаксична категорія особи, що

виражається за допомогою присвійних та зворотного займенників, що вказують на виконавця дії. У польській мові віддієслівні іменники зберігають зворотний формант, коли йдеться саме про зворотню чи взаємну дію, в українській мові така тенденція втрачається.

У польській мові конструкції з формами на *-no*, *-to* семантично особові, оскільки виконавцем дії в них може бути тільки людина чи група осіб, на відміну від української мови, де виконавцем дії можуть бути природні чи стихійні явища, живі створіння, артефакти чи інші неособи. У чеській та російській мовах форми на *-но*, *-то* перебувають у межах дієприкметникової парадигми і можуть вживатися на позначення природних фізичних явищ, що не залежать від людської волі.

У дієприкметниках аналітична синтаксична морфема-зв'язка за умови перебування дієприкметника в дієслівній позиції є виразником кате-

горії особи, яку в присубстантивній позиції знівельовано. У конструкціях з дієприслівниками, які в польському мовознавстві називаються *równoważnikami zdań*, є строгі правила щодо тотожності виконавців дії, які виражають дію, описану і особовим дієсловом, і дієприслівником, зокрема: підмет у головному реченні та підрядному, вираженому дієприслівником, має бути такий самий.

Інфінітивні речення постають двокомпонентними, не безагенсними, оскільки в них виконавець дії, активний діяч завжди має на увазі та є конкретним у реченнях із давальним агенсивним суб'єктом, т. зв. логічним піжметом. Імплицитність потенційного суб'єкта не свідчить про його відсутність: агенс або відновлюється з контексту, тобто так чи інакше є означеним, або мислиться як узагальнений, якщо немає морфологізованих вказівок на нього.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арполенко Г. П. Структурно семантична будова речення в сучасній українській мові. Київ : Наукова думка, 1982. 131 с.
2. Булаховський Л. А. Питання синтаксису простого речення в українській мові. *Дослідження з синтаксису української мови*. Київ : Вид-во АН УРСР, 1958. С. 5–28.
3. Вихованець І. Р. Особа. *Українська мова: Енциклопедія* / Редкол. В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк [та ін]. 3-тє вид., зі змінами. і доп. Київ, 2007. 856 с.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. Академічна граматики української мови. Київ, 2004. 400 с.
5. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О.; за заг. ред. К. Г. Городенської. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 752 с.
6. Калениченко М. М. Безособові речення в історії слов'янського синтаксису. Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Леоніда Булаховського. 2012. Вип. 19. С. 62–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2012_19_11.
7. Корпало О. Р. Семантико-синтаксична категорія особи в польській мові : дисертація на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.03 – слов'янські мови. Львів, 2017. 197 с.
8. Куцаров И. Съвременен български език. София : П. Берон, 1998.
9. Минчев З. Дистрибуция на категориите персоналност и лице в съвременния български език. *Международен филологически форум*, София, 2014. URL: <https://philol-forum.uni-sofia.bg/distribucia-kategorii-personalnost-lice-sbe/>.
10. Плющ М. Я. Граматика української мови: у 2 ч. Ч. 1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія. Київ : ВД «Слово», 2010. 327 с.
11. Русанівський В. М. Структура українського дієслова. Київ : Наукова думка, 1971. 315 с.
12. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
13. Танасић Срето З. Безличне партиципске реченице у српском језику. *Српска славистика*: том I: Језик, 2018. С. 407–423.
14. Щербій Н. О. Граматична сполучуваність виразу *się* в польській мові в порівнянні з українською мовою (постфікс *ся*). *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія»*. Одеса, 2014. Вип. 9. С. 44–48.
15. Щербій Н. О. Категорія зворотності дієслів у польській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук : спец. 10.02.03 – слов'янські мови. Київ, 2016. 20 с.
16. Щербій Н. О. Гібридні дієслівні форми на *-но*, *-то* в українській мові (на тлі слов'янських мов). *Zeszyt naukowy prac Ukrainoznawczych*. 2022. С. 89–98.
17. Jodłowski S. Ogólnojęzykoznawcza charakterystyka zaimka. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk : PAN, 1973. 150 s.

18. Gramatyka współczesnego języka polskiego: Morfologia. Cz. 1 / Grzegorzczkowska R., Laskowski R., Wróbel H. Warszawa, 1998. 360 s.
19. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego / pod. red. K. Polańskiego. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2003. 731 s.
20. Leksykon wiedzy o języku polskim: nie tylko dla uczniów / Edward Polański, Tomasz Nowak. Kraków : Wyd-wo "Petrus", 2010. 319 s.
21. Příruční mluvnice češtiny / ed. P. Karlik. M. Nekula, Z. Rusinova, M. Grepl. NLN – Nakladatelství Lidové noviny, 2012. 799 s.
22. Rittel T. Kategoria osoby w polskim zdaniu. Warszawa – Kraków : PWN, 1985. 320 s.
23. Wieczorek D. Ukraiński pierfiękt na *-no*, *-to* na fonie polskiego pierfiękta. Wrocław, 1994. 115 s.

REFERENCES

1. Arpolenko, G.P. (1982). Struktorno semantyczna budova rechennia v suchasni ukrainskii movi. Kyiv: Naukova dumka, 131 p.
2. Bulakhovskiy, L.A. (1958). Pytannia syntaksysu prostoho rechennia v ukrainskii movi. Doslidzhennia z syntaksysu ukrainskoi movy. Kyiv: Vyd-vo AN URSSR. P. 5–28.
3. Vykhovanets, I.R. (2007). Osoba. Ukrainska mova: Entsyklopediia. Redkol. V.M. Rusanivskiy, O.O. Taranenko, M.P. Ziabliuk [ta in]. 3-tie vyd., zi zminamy. i dop. Kyiv. 856 p.
4. Vykhovanets, I., Horodenska, K. (2004). Teoretychna morfolohiia ukrainskoi movy. Akademichna hramatyka ukrainskoi movy. Kyiv. 400 p.
5. Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy. Morfolohiia (2017). Vykhovanets I.R., Horodenska K.H., Zahnitko A.P., Sokolova S.O.; za zah. red. K.H. Horodenskoj. Kyiv: Vydavnychy dim Dmytra Buraho. 752 p.
6. Kalenychenko, M.M. (2012). Bezosobovi rechennia v istorii slovianskoho syntaksysu. Komparatyvni doslidzhennia slovianskykh mov i literatur. Pamiati akademika Leonida Bulakhovskoho. Issue 19. P. 62–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2012_19_11.
7. Korpalo, O.R. (2017). Semantyko-syntaksychna katehoriia osoby v polskii movi. Candidate's thesis. Lviv. 197 p.
8. Kutsarov, Y. (1998). Sʹvremenen bʹlharsky ezyk. Sofya: P.Beron.
9. Mynchev, Z. (2014). Dystrybutsiia na katehoryite personalnost y lytse v sʹvremennyia bʹlharsky ezyk. Mezhdunaroden fylolohychesky forum, Sofya. URL: <https://philol-forum.uni-sofia.bg/distribucia-kategorii-personalnost-lice-sbe/>.
10. Pliushch, M.Ya. (2010). Hramatyka ukrainskoi movy: u 2 ch. Ch. 1. Morfemika. Slovtvir. Morfolohiia. Kyiv: VD "Slovo". 327 p.
11. Rusanivskiy, V.M. (1971). Struktura ukrainskoho diieslova. Kyiv: Naukova dumka. 315 p.
12. Slynko, I.I., Huivaniuk, N.V., Kobylanska, M.F. (1994). Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy: problemni pytannia. Kyiv: Vyshcha shkola. 670 p.
13. Tanasiš Sreto, Z. (2018). Bezlichne participske rechenice u srpskom jeziku. Srpska slavistika: tom I: Jezik. P. 407–423.
14. Shcherbii, N.O. (2014). Hramatychna spoluchuvanist vyrazu się v polskii movi v porivnianni z ukrainskoju movoju (postfiks sia). Naukovyi visnyk mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: "Filolohiia". Odesa. Issue 9. P. 44–48.
15. Shcherbii, N.O. (2016). Katehoriia zvorotnosti diiesliv u polskii movi. Candidate's thesis. Kyiv. 20 p.
16. Shcherbii, N.O. (2022). Hibrydni diieslivni formy na *-no*, *-to* v ukrainskii movi (na tli slovianskykh mov). Zeszyt naukowy prac Ukrainoznawczych. P. 89–98.
17. Jodłowski, S. (1973). Ogólnojęzykoznawcza charakterystyka zaimka. Stanisław Jodłowski. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: PAN. 150 p.
18. Gramatyka współczesnego języka polskiego: Morfologia. Cz. 1 (1998). Grzegorzczkowska R., Laskowski R., Wróbel H. Warszawa. 360 p.
19. Encyklopedia językoznawstwa ogólnego (2003). Pod. red. K. Polańskiego. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. 731 p.
20. Leksykon wiedzy o języku polskim: nie tylko dla uczniów (2010). Edward Polański, Tomasz Nowak. Kraków: Wyd-wo "Petrus". 319 p.
21. Příruční mluvnice češtiny (2012). Ed. P. Karlik. M. Nekula, Z. Rusinova, M. Grepl. NLN – Nakladatelství Lidové noviny. 799 p.
22. Rittel, T. (1985). Kategoria osoby w polskim zdaniu. Teodozja Rittel. – Warszawa – Kraków: PWN. 320 p.
23. Wieczorek, D. (1994). Ukraiński pierfiękt na *-no*, *-to* na fonie polskiego pierfiękta. Wrocław. 115 p.

РОЗДІЛ II. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.161.2.0(092)Мис-1:141.32

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2024-2-10>

«ЩАСТИ ТОБІ, ПОДОРОЖНІЙ, КОЛИ ТИ ЙТИМЕШ НАЗАД»: ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ МОДУС ВИБОРУ В ПОЕЗІЯХ І. МИСЯКА

Овсяницька Г. В.

аспірантка

Запорізький національний університет

вул. Університетська, 66, Запоріжжя, Україна

orcid.org/0000-0003-1057-1539

hanna.ovsianytska@ukr.net

Ключові слова: *вибір, війна, візіонерство, екзистенціалізм, екзистенція, межовість, присутність, топіка, образ.*

У центрі уваги розвідки – психобіографічні та символічні параметри мотиву вибору у віршах І. Мисяка «Щастя тобі, подорожній, коли ти йтимеш назад» і «Цей будинок дожив свого», оприявлені через авторські художні стратегії. Мета статті – розкрити психобіографічні та символічні параметри екзистенційності, проявлені у віршах І. Мисяка, проаналізувати специфіку авторських художніх стратегій висвітлення мотиву вибору, реалізованого через моделювання образу ліричного «Я». Через оптику психобіографічного методу, міфопоетичного аналізу, рецептивної естетики, герменевтики та міждисциплінарної перспективи було визначено способи проявлення екзистенційних мотивів у текстах, простежено особливості спрямованості авторського задуму про смислове наповнення творів. Засади філософії екзистенціалізму є ідейним кластером, що дає змогу виявити в образно-структурній матриці текстів І. Мисяка авторські інтенції, спрямовані на репрезентацію проблеми особистісного вибору. Відповідно до концепції М. Гайдеггера, мова поезії є свідченням присутності особистості як здатності бути, тобто здатності до справжнього, автентичного існування. Топіка твору та його образно-символічна парадигма дають змогу відстежити в аналізованих поезіях проявлення характеру ліричного героя в пограничних ситуаціях як особистості, здатної ризикувати й пориватися до трансцендентного. За результатами дослідження визначено, як через художню оптику пограниччя репрезентуються етична й онтологічна особливості модусу вибору, проявлені на рівні символіки та смислового складника творів. Ці особливості реалізуються через різні способи буття ліричного героя як здатність обирати: через трансцендентність, що пов'язано з рухом, і через іманентність, що пов'язано з примиренням. Екзистенційний модус буття як присутності, представлений у творчості автора як здатність робити вибір, пов'язується з думкою про те, що інтенція вибору є трансцендентною в тому плані, що спонукає особистість виходити за межі себе і приймати вибраний шлях. Перспективи подальших досліджень вбачаються в аналітичному висвітленні структурного, образно-символічного та смислового наповнення інших поетичних творів автора.

“GOOD LUCK TO YOU, WANDERER, WHEN YOU WILL FOLLOW YOUR WAY BACK”: EXISTENTIAL MODUS OF CHOICE IN I. MYSIAK’S POETRIES

Ovsianytska H. V.

Postgraduate Student

Zaporizhzhia National University

Universytetska str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine

orcid.org/0000-0003-1057-1539

hanna.ovsianytska@ukr.net

Key words: borderliness, choice, existentialism, existence, image, presence, topoi, visionary, war.

In the center of this paper are psychobiographical and symbolic parameters of choice motif that are embodied in poetries of I. Mysiak’s “Good luck to you, wanderer, when you follow the way back” and “This house has reached its life” are elucidated via the author’s creative strategies. The research aims: to determine the psychobiographical and symbolic parameters of existentialism which are actualized in Ihor Mysiak’s poetries, and to analyze the specifics of the author’s artistic strategies for an explanation of the motif of choice realized via modeling of the character’s Me-image. Via the optics of the psychobiographical method, mythopoetical analysis, receptive aesthetics, hermeneutics and interdisciplinary perspective, it was determined the ways of existential motif manifestation in the texts, and via the canvas of the poetics, it was retraced the specialties of the direction of the author’s intention regarding the semantical capacity of the works. The basis of existential philosophy is the semantic cluster which allows us to reveal in imaginary and structure matrix of the I. Mysiak’s texts are the intentions directed to the representation of the personal choice problem. According to Martin Heidegger’s conception, the poetry language is the most prominent evidence of personality presence as a capability of being, i.e. to be able for true, authentic existence. The topoi on the work and theirs imaginary and symbolic paradigm allow us to retrace the appearance of the character’s temper as a personality able to risk and to drive to transcendence in borderline situations depicted within the analyzed poetries. According to the results of the research, it was determined how via the artistic optics of borderliness the ethical and ontological peculiarities of choice modus represented, that are appeared on the level of symbolism and ideological content of the poems. These peculiarities emerge via the different ways of a character’s being as an ability to choose: via transcendence which is connected to movement, and via immanence which is connected to obedience. The existential modus of being as a presence which is represented in the works of the authors as an ability to make a choice, is connected with the idea that the intention of choice is transcendent in that case that provokes the personality to go beyond themselves and accept the chosen way. The perspectives of future exploration appear in the analytical revealing of the structure, imaginary, symbolic, and semantic content of the author’s other works.

«Здатність бути, заради якої присутність є, сама має буттєвий модус буття в світі» [Гайдеггер, 2018, с. 132], а «справжній час – прищестя того, що вже було; це не минуле, а збирання сущого», – зазначив М. Гайдеггер [Гайдеггер, 2007, с. 58]. Поезія, як один із способів мови як присутності [Гайдеггер, 2007, с. 211], здатна консолидувати смислові й аксіологічні комплекси висловлюваного, реалізувати авторський особистісний потенціал, який полягає в здатності виходити за межі буття,

детермінованого часом і простором, продовжувати говорити із читачем через присутність у тексті, яка є чимось більшим, ніж просто набором смислових акцентів та ідіостильових характеристик, що визначають унікальність авторського «голосу».

Постановка проблеми. Проблема висвітлення екзистенційної проблеми вибору в комбатантській літературі з перспектив психобіографії та екзистенціальних інтенцій автора залишається

однією з найбільш важливих для розуміння «духу часу», але разом із тим – однією з найскладніших для адекватного тлумачення і сприйняття з перспективи досвіду, що потребує певної моральної, етичної та естетичної підготовки, емпатії і готовності вчуватися у висловлене [Гайдеггер, 2007, с. 215].

Вплив філософії екзистенціалізму на художню літературу, характеристики модальності екзистенційних мотивів у поетичних і прозових творах були широко представлені в розвідках таких науковців, як Н. Анісімова, В. Дмитренко, М. Доценко, С. Дубинська, М. Зьола, П. Іванишин, І. Луцишин, В. Матвієнко, І. Ніколаєва, О. Онуфрієнко, Л. Павленко, Т. Павлюк, О. Пашник, Н. Плетенчук, О. Соловей, Г. Токмань, С. Хопта та ін. у різних перспективах: поетикальних, смислових, культурологічних.

І. Мисяк – поет, прозаїк (автор єдиного роману «Завод»), учасник Революції гідності, боєць-рятувальник полку «Азов» (2014–2015 роки), підрозділу Сил територіальної оборони ЗСУ та окремої механізованої бригади імені Лицарів Зимового походу (з березня 2022 року). Брав участь у звільненні Херсонщини. Загинув наприкінці травня 2023 року [Горлач, 2023]. Поетична творчість І. Мисяка ще не була в полі зору літературознавців, але, на нашу думку, доробок цього митця заслуговує на увагу бодай тим, що його творчість є своєрідним трансцендентним продовженням авторського шляху мови як присутності, що, зі свого боку, консолідує і кристалізує символічні параметри особистісної психобіографії як сукупності авторського досвіду символічного сприйняття себе у світі, центр якої становить екзистенційна проблема особистісного вибору й відповідальності за цей вибір, бо, за словами Ж.-П. Сартра, людина несе відповідальність за все людство, а не лише за власну індивідуальність [Сартр, 1993, с. 133], адже вона є не чим іншим, як своїм життям – низкою вчинків, сумою або організацією їх відносин [Сартр, 1993, с. 136].

Мета статті – розкрити психобіографічні та символічні параметри екзистенційності, реалізовані у віршах І. Мисяка «Щастя тобі, подорожній, коли ти йтимеш назад» і «Цей будинок дожив свого», проаналізувати специфіку авторських художніх стратегій щодо висвітлення мотиву вибору, реалізованого через моделювання образу ліричного «Я».

Виклад основного матеріалу. Зважаючи на різницю між реальністю й художнім твором (або сукупністю художніх творів певного автора, яким притаманна тільки їм властива картина світу), а також беручи до уваги потенційну відкритість кожного окремо взятого художнього твору щодо можливості застосування різних герменевтичних

і рецептивних методологічних апаратів, суть яких М. Гайдеггер означив як *Auf-Riss*, себто «цілісність рисунка, який всуціль поєднує розкриття, вільне мови» [Гайдеггер, 2007, с. 212], слід говорити про характер відношень двох онтологічних площин: дійсності та символічного художнього світу твору, які корелюються у вимірі тексту, що консолідує буттєві характеристики, параметри як авторської біографії та символічно-трансцендентного авторського буття у мові, так і подібні увиразники онтологічних параметрів реципієнта, адже мовлення, згідно з концепцією М. Гайдеггера, також є слуханням як даванням себе сказати [Гайдеггер, 2007, с. 215]. Враховуючи окреслені вище особливості художнього тексту як мови-присутності, виходимо на спільні параметри мови художнього твору (у значенні самого факту мовлення) як консолідатора авторського досвіду й мови як оптики, через що твір можна розглядати в контексті візіонерського дискурсу. Такий смисловий і виражальний потенціал твору пов'язується насамперед з думкою про єдність суцього в межах «справжнього», у розумінні М. Гайдеггера, часу [Гайдеггер, 2007, с. 58], якщо зважати, зокрема, і на тези філософа, які стосуються мови художнього твору: «кожен з окремих віршів, та й усі вони, не кажуть усього, проте кожен вірш промовляє із цілості поезії» [Гайдеггер, 2007, с. 42], «кожен великий поет творить з одного-єдиного вірша» [Гайдеггер, 2007, с. 41], адже той «один-єдиний вірш» консолідує авторський чуттєвий і ментальний досвід, даючи можливість авторській мові-присутності відбуватися згідно з принципами трансцендентного виходу за онтологічні межі, трансформуватися через набуття нових смислових навантажень і конотацій, відтворитися в рецептивному вимірі того, хто цей текст сприймає (у трактуваннях і (пере)осмисленнях читача).

Вірш «Щастя тобі, подорожній, коли ти йтимеш назад» можна тлумачити з подвійної перспективи: як символічний діалог із неназваним безпосередньо у творі суб'єктом (образом іншого), і як монолог ліричного героя із собою (як із суб'єктом для себе, згідно з концепцією М. Гайдеггера): «*Щастя тобі, подорожній, коли ти йтимеш назад, Коли пісок під ногами змінить холодна крига, Ти несеш на спині ядра старих гармат І для тебе вони як крила*» [Мисяк, 2017]. Мотив повернення можна тлумачити подвійно: як вибір наново і як наслідок вибору, що не називається, натомість згадка про атрибути війни, «*ядра старих гармат*», може натякати як на досвід ліричного героя, так і на онтологічні параметри темпоральності як ніцшеанського «вічного повернення» [Ніцше, 1993] до реалій війни. Ідея М. Гайдеггера про «закинутість» індивіда в буття певною мірою може корелювати з думкою Сартра про те, що людина приречена на

свободу робити вибір [Сартр, 1993, с. 135] і вона сама створює підґрунтя для будь-яких проявів детермінізму в суспільно-історичній та екологічній практиці, адже все, що відбувається у світі, є прямим наслідком її дій і вибору. Мотив легкості у вірші І. Мисяка позначений настроями трагізму, позаяк ліричний суб'єкт, як і автор, змушений із легкістю ставитися до власної «закинутості» в буття у війні, адже «...закінчиться день, усі розійдуться спати, Затихнуть люди, замовкнуть всі мінарети, Якщо залишаться на варті солдати, То їм байдуже, хто має померти» [Мисяк, 2017]. Подібні конотації надають рядкам глибини й водночас створюють передумови для оприявлення іманентних концептуальних параметрів межі як Aus-Riss екзистенційних морально-етичних та аксіологічних параметрів вибору між «життям заради себе» і «смертю заради життя». Водночас відповідний образ, позначений рисами мілітарності, може відображати як вказівку на мотив війни, так і означувати символічне «примирення» з відповідним екзистенційним досвідом унаслідок зробленого ліричним суб'єктом вибору. Тож мотив війни мислиться у творі через призму *modus vivendi* [Курилова, 2024], що простежується в тексті на рівні проєкції авторського біографічного досвіду.

Прикметним є те, що метафоричне і психобіографічне «*Лови п'ятому за рукав і годуй її хлібом, Вона єдиний твій друг на крайній із барикад, Я бачив, як ти пішов, котився по світу горіхом, Нехай щастить тобі, коли ти ітимеш назад*» [Мисяк, 2017] створює передумови сприйняття окресленого в цих рядках досвіду ліричного героя з кута зору межовості, яка увиразнюється через образ «*крайньої із барикад*», що водночас являє собою також топос перебування в екстремальних ситуаціях, або концептуальну точку сконцентрованості, Ort, за М. Гайдеггером [Гайдеггер, 2007, с. 41]. Через образ «*крайньої із барикад*» розкривається мотив опору, у вимірі якого простір межовості маркується ознаками боротьби. Зокрема, В. Корінна зазначала, що топос межі в міфопоетичній свідомості мислиться насамперед як простір почварності, яка «існує за законами межової логіки, але це вже логіка переходу не від одного полюсу опозиційної пари до іншого, а тернарних відносин, де немає чіткого розподілу між добром і злом, де є щось ціннісно третє. На межі перетину різних логік виникає почварність» [Корінна, 2010, с. 104]. Саме тому ліричний суб'єкт мислить персоніфіковану *п'ятому* як «*єдиного друга*», якого «*хапає за рукав*» і «*годує хлібом*». У цій метафорі символічної взаємодії із архетипом Тіні, обрамленим атрибутикою «*сутності*, «*породженої*» межею», маємо натяк на ритуалізацію: образ хліба і процес «*годування*» можуть бути увиразниками

мотиву принесення жертви з метою задобрити сутність, яка насправді перебуває «по той бік». Саме тому слова «*нехай щастить тобі, коли ти ітимеш назад*» можна розуміти і як формальне обрамлення твору, і як своєрідну магічну конструкцію, здатну бути для ліричного героя словесним оберегом. «Межа може бути й специфічно перехідним топосом, що взаємодіє з суто перехідними явищами й героями» [Корінна, 2010, с. 105], саме тому образ «*п'ятьми-друга*» у творі не мислиться як оксюморон, так само ритуалізація не викликає жодного натяку на суперечність, позаяк конфлікт у творі полягає не в специфіці стосунків ліричного героя з його Тінню, а в самій ситуації закинутості як безвиході і вимушеного вибору, що потребує примирення з онтологічною непередбачуваністю світу. Зокрема, символічна маргіналізація ліричного героя (відчуженість, що корелює з межовістю) підкреслюється через порівняння з горіхом, який «*котився по світу*». Трагічне в останніх рядках вірша оприявнюється через почуття беззахисності ліричного героя перед фатумом. Асоціативно можна припустити, що мотив «*повернення*» і застереження через побажання «*нехай щастить*» пов'язаний із рецепцією авторського досвіду повернення на фронт, а тому звучання останніх рядків набуває візіонерських значень і посилює трагізм твору. Зокрема, смислове навантаження останніх рядків протиставляється смислового навантаженню перших, унаслідок чого створюється контраст між образосферами сили і крихкості: «*Як ти вперше пішов – тебе проводжали ченці, Тобі кидали під ноги троянди і пелюстки лілій, Усім так легко чекати, коли хтось йде по землі, Усім так щемко кохатися в твоїй силі*» [Мисяк, 2017]. Подібний контраст (зокрема, реалізований через образи квітів як увиразників скороминущості: троянд і лілій відповідно як символів жіночого і чоловічого, мирного і воєнного) так само підкреслює трагічний пафос твору, бо «*сильне*» виявляється не «*слабким*», а «*крихким*»: воно протистоїть світові, знаючи, що світ його знищить. Зокрема, образи ченців і ліричного героя так само створюють певний контраст через артикуляцію відповідно символів іманентного і трансцендентного. Оприявлення подібної моделі буття у світі ліричного героя через мотив дороги, руху, трансцендентності становить смислову основу екзистенційного модусу в аналізованому творі І. Мисяка.

В іншому творі автора («*Цей будинок дожив свого...*») маємо рядки, позначені настроями вже згаданого нами «примирення» з фатумом: «*Але все воно якимось буде, Нам до смерті ще цілий день*» [Мисяк, 2021]. Якщо в попередньому вірші екзистенційний мотив вибору реалізується через мотив шляху, в цьому творі він артикулю-

ється через мотив бездоріжжя як відсутності розвитку. Ліричний суб'єкт цього вірша не мислить темпоральними часовими категоріями, віддзеркаленнями яких є рух; у цьому творі, навпаки, спостерігаємо мотив занурення в позачасову медитативність, коли топос буття мислиться через межовість як статику, утвердження в домашній просторовості, осілості, на відміну від номадичності, параметри якої окреслені в попередньому творі: «Цей будинок дожив свого, Він забутий на полі вулик, Хоч і бджоли собі щосьносять, Аленосять лише собі. Цей будинок посеред літа Кілька років тому забули І ніщо вже його не верне На широкі дороги в світ» [Мисяк, 2021]. Отже, образ будинка-вулика відображає мотив іманентності та ізоляції, так само, як і його мешканці-бджоли, що «носять лише собі».

Мотив покинутості корелюється з мотивом спустошення і мислиться у творі близьким до «богопокинутості» [Сартр, 1993]. Образ світу постає в наступних рядках іманентним і незатишним, оприявнюється через образ дому, який, по суті, домом не є, а лише замкненим простором, перебування у якому змушує ліричного героя ставити самому собі екзистенційні запитання: «Та живемо у цьому домі, Бо нема нам куди податись. Повтікали сусідські діти І собаки, і всі коти. Тільки бджоли собі щосьносять, І нема нам кого спитати, А куди нам усім податись, А куди тепер далі йти?» [Мисяк, 2021]. Таким способом, ліричний герой ніби говорить від себе, але разом із тим він говорить за всіх. Подібна організація поетичного тексту асоціативно натякає на згадану ідею Ж.-П. Сартра про відповідальність індивіда перед людством. Але на рівні художнього світу поезії ліричний суб'єкт позбавлений такої можливості, бо в канві тексту взагалі відсутній будь-який натяк на можливість такої відповідальності, адже, щоб набути такої здатності, герой має вийти за межі іманентного простору. Зокрема, в наступних рядках можемо спостерегти «завмирання» часу (де

хронос поступається еонові, наближається до вічності): «І мовчать голі сірі стіни, Зупинивши на собі час. Але все воно якось буде, Нам до смерті ще цілий день. Цей забутий на полі вулик Вдалині магістральних трас, І шукатимеш – не згадаєш, Пам'ятатимеш – не знайдеши» [Мисяк, 2021]. Отже, у цих рядках маємо акцентуацію завмирання ліричного героя на межі, що реалізується через образосферу забуття, покинутості, порожнечі. Медитативні інтонації тільки посилюють загальне звучання і настрої твору, у вимірі якого ліричний герой не здатен щось змінити, лише змиритися. Зокрема, рядок «нам до смерті ще цілий день», попри трагічні інтонації, не звучить песимістично: у цьому випадку можемо говорити про авторські інтенції надії.

Вибір, який здатен зробити ліричний герой, є тою екзистенційною передумовою, завдяки якій він має можливість подолати внутрішню розгубленість, глибинні страхи і травми, впоравшись із вагою пам'яті та відповідальності, у цьому випадку можемо простежити певну смислову закономірність, яка об'єднує обидва твори за спільністю ідей та настроїв.

Висновки. Отже, у віршах І. Мисяка «Щастя тобі, подорожній, коли ти йтимеш назад» і «Цей будинок дожив свого» художні стратегії, пов'язані з художньою репрезентацією модусу вибору, реалізуються по-різному: через трансцендентність, що пов'язана з рухом, і через іманентність, що пов'язана з примиренням. Буття як присутність у віршах І. Мисяка актуалізується через здатність ліричного героя до виходу за межі себе як прийняття себе і свого шляху. У такому випадку межа як екстремальна ситуація є топосом, у вимірі якого герой проявляє здатність переборювати себе і брати відповідальність за власний вибір.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у висвітленні структурного, образно-символічного та смислового наповнення інших поетичних творів автора.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гайдегер М. Буття присутності як турбота. *Філософія: Хрестоматія для аспірантів*: навчальний посібник. Мелітополь, 2018. 424 с. С. 131–134.
2. Гайдегер М. Дорогою до мови. Пер. з нім. В. Кам'янець. Львів: Літопис. 2007. 232 с.
3. Горлач П. Загинув письменник Ігор Мисяк. *Суспільне культура*. Дата публікації: 23.05.2023. URL: <https://susplne.media/484531-zagynuv-pismennik-igor-misak/> (дата звернення: 13.11.2023).
4. Корінна В. Межа як один із топосів, що породжують почварність (на матеріалі української прози початку ХХ ст.). *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2010. Вип. ХХІІІ. Ч. 4. С. 101–113.
5. Курилова Ю. Збірки поезії Я. Черногуз «Як вигинається воєнне коло» і «[dasein: оборона присутності]»: війна як внутрішня перспектива і modus vivendi. *XIV Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht. Діалог мов – діалог культур. Україна і світ. XIV Міжнародна наукова інтернет-конференція з україністики. München. 02–05 November 2023*. 2024. С. 106–115.

6. Мисяк І. Цей будинок дожив свого. 46. *Ігор Мисяк. Три історії про дім. Поетична доба 2021. Довгий список. Творчі лабораторії*. Дата публікації: 02.04.2021. URL: <https://poetryage.com.ua/?p=1927> (дата звернення: 13.11.2023).
7. Мисяк І. Щастя тобі подорожній, коли ти йтимеш назад. *Ще один день. Ігор Мисяк. Фейсбук*. Дата публікації: 24.12.2017. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0yiShtFABug3BWMef1bacb4BxzzaDUCy3Sd4MZ62ADY93BgHwcljUVUaVhbWCrY8gl&id=1309577119084292 (дата звернення: 13 листопада 2023).
8. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади. Київ : Основи, Дніпро. 1993. 415 с.
9. Сартр Ж.-П. Екзистенціалізм – це гуманізм. *Читанка з філософії*. Кн. 6: Зарубіжна філософія ХХ століття. Київ : Довіра, 1993. С. 131–139.

REFERENCES

1. Heidegger, M. (2018). *Buttia prysutnosti yak turbota [Being of Presence as a Concern]*. *Philosophy: Reader for Postgraduates: a study manual*. Melitopol. P. 131–134.
2. Heidegger, M. (2007). *Dorohoiu do movy [The Road to Language]*. Translated from German by V. Kamianets. Lviv: Litopys [Chronicle]. 232 p.
3. Horlach, P. (2023). *Zahynuv pysmennyk Ihor Mysiak [The Writer Ihor Mysiak passed Away]*. *Suspilne kultura [Social Culture]*. The Date of Publication: 23.05.2023. URL: <https://suspilne.media/484531-zagynuv-pismennik-igor-misak/> (The Date of Application: 13.11.2023).
4. Korinna, V. (2010). *Mezha yak odyin iz toposiv, shcho porodzhuiut pochvarnist (na materialy ukrainskoi prozy pochatku XX st.) [Borderline as One of Topoi, Which Provokes the Monstrousness]*. *Actual Issues of Slovenic Philology*. Vol. XXIII, Part 4. P. 101–113.
5. Kurylova, Yu. (2024). *Zbirky poezii Ya. Chornohuz “Iak vyhynaietsia voienne kolo” i “[dasein: oborona prysutnosti]”: viina yak vnutrishnia perspektyva i modus vivendi [Ya. Chornohuz’s Poetry Gatherings “How the War Circle Bends” and “[dasein: defense of the presence]”: the War as Inner Perspective and Modus Vivendi]*. *XIV Internationale virtuelle Konferenz der Ukrainistik. Dialog der Sprachen – Dialog der Kulturen. Die Ukraine aus globaler Sicht. 02–05 November 2023*. München. P. 106–115.
6. Mysiak, I. (2021). *Tsei budynok dozhyv svoho [This House has Reached its Life]*. 46. Ihor Mysiak. The Three Stories of Home. Poetry Age 2021. Long List. Artistic Laboratories. URL: <https://poetryage.com.ua/?p=1927> (The Date of Application: 13.11.2023).
7. Mysiak, I. (2017). *Shchasty tobi podorozhnii, koly ty ytymesh nazad [Good Luck to You, Wanderer, When You Will Follow Your Way Back]*. One More Day. Ihor Mysiak. *Facebook*. URL: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid0yiShtFABug3BWMef1bacb4BxzzaDUCy3Sd4MZ62ADY93BgHwcljUVUaVhbWCrY8gl&id=1309577119084292 (The Date of Application: 13.11.2023).
8. Nietzsche, F. (1993). *Tak kazav Zarathustra. Zhadannia vlady [Thus Spoke Zarathustra. Will to Power]*. Kyiv: Osnovy [Foundations], Dnipro. 415 p.
9. Sartre, Je.-P. (1993). *Ekzystentsializm – tse humanizm [Existentialism is Humanism]*. *Reader in Philosophy*. Vol. 6: Foreign Philosophy of the XX century. Kyiv: Dovira [Trust]. P. 131–139.

УДК 82.09
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2024-2-11>

ДЕКОЛОНІАЛЬНІСТЬ, УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА І ПЕРЕКЛАД

Одрехівська І. М.

*лектор української та східноєвропейської культури
Школи славістичних і східноєвропейських студій
Лондонський університет
вул. Тавінтон 16, Лондон WC1H 0BW, Велика Британія;
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри перекладознавства і контрастивної лінгвістики
імені Григорія Кочура
Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, Львів, Україна
orcid.org/0000-0002-2568-8775
iryna.odrekhivska@lnu.edu.ua*

Ключові слова: деколонізація,
деколоніальність, переклад,
українська література,
перекладна література,
перекладознавство,
едитологія перекладу.

Ця стаття – одна з перших спроб в Україні запропонувати теоретико-методологічне осмислення ролі перекладу в деколоніальних літературних практиках, розгорнути зміст поняття «деколоніальний переклад» і розвинути цілісну концепцію деколоніальної аналітики перекладу української літератури в іншомовному просторі через інструментарій едитології перекладу. Запропонований едитологічний аналіз англійськомовних видань антиколоніального роману «Тигролови» Івана Багряного слугує в цій студії прикладом релевантності та потенціалу розробленої концепції. Деколоніальний переклад позиціонуємо як критичний підхід до перекладу, який спрямований на (1) подолання «епістемічного насильства» в літературі, що вкорінене в колоніальних ієрархіях, (2) деконструювання колоніальних репрезентацій, (3) творення повноцінного міжкультурного діалогу й (4) ініціювання інтерпретаційних практик, які актуалізують ревізію панівного колективного знання. Відповідно, запропоновано проводити деколоніальну аналітику перекладного видання за такими умовними чотирма кроками едитологічного аналізу: (1) археологія знання; (2) паратекстуальна рамка; (3) уважне критичне читання тексту перекладу (close critical reading); (4) репрезентація, що націлена на (де)колоніальну конфігурацію матеріалу в новітній системі інтерпретаційних і дискурсивних координат. Саме едитологічний аналіз перекладних видань дає змогу або предметно ідентифікувати нашаровані рівні «колоніального знання» в позиціонуванні тексту й супровідного матеріалу або, навпаки, увиразнити їх деколоніальний характер. Наведений порівняльний аналіз двох англійськомовних видань «Тигроловів» Івана Багряного в перекладі Юрія Луцького, що вийшли в Торонто та Нью-Йорку, свідчить про різні стратегії соціополітичного позиціонування антиколоніального твору в канадському й американському культурних контекстах.

DECOLONIALITY, UKRAINIAN LITERATURE AND TRANSLATION

Odrekhivska I. M.

Lecturer of Ukrainian and East European Culture

School of Slavonic and East European Studies

University College London

Taviton str., 16, London WC1H 0BW, England, UK;

PhD in Philology (Translation studies), Associate Professor,

*Associate Professor at the Hryhoriy Kochur Department of Translation Studies
and Contrastive Linguistics*

Ivan Franko National University of Lviv

Universytetska, 1, Lviv Ukraine

orcid.org/0000-0002-2568-8775

iryana.odrekhivska@lnu.edu.ua

Key words: *decolonization, decoloniality, translation, Ukrainian literature, translated literature, translation studies, editorial studies of translation.*

The present paper represents one of the first attempts in Ukraine to provide a theoretical and methodological framework for understanding the role of translation in decolonial literary practices. It aims to develop the concept of «decolonial translation» and elaborate a comprehensive framework for the decolonial analytics of Ukrainian literature in translation, utilizing the conceptual mechanism of editorial studies of translation. The editorial analysis of English-language publications of Ivan Bahryany's anti-colonial novel *Tyholovy* (in English renditions – *The Hunter and the Hunted*) serves as a case study to illustrate the relevance and potential of the proposed framework. Decolonial translation is positioned as a critical approach to translation that seeks to (1) overcome the epistemic violence inherent in colonial hierarchies that are embedded in literary production, (2) deconstruct colonial representations, (3) foster genuine intercultural dialogue, and (4) initiate interpretative practices that challenge mainstream collective knowledge. Consequently, the paper proposes conducting a decolonial analytics of a translated text by focusing on four key steps of editorial analysis: (1) archaeology of knowledge; (2) paratextual framing; (3) close critical reading of the translated text; and (4) re-presentation, which aims to present the material within a new system of discursive coordinates. Editorial analysis of translated texts allows for the tangible identification of layered «colonial knowledge» in the positioning of the text and its accompanying materials or, conversely, highlights their decolonial character. By comparing two English-language editions of Ivan Bahryany's *The Hunters and the Hunted* translated by George Luckyj and published in Toronto and New York, this study demonstrates how the novel was positioned differently (in sociopolitical terms) within Canadian and American contexts.

Постановка проблеми. Одразу з перших тижнів повномасштабного вторгнення Росії навесні 2022 р. українські інтелектуали актуалізували д глобальному вимірі деколонізаційний наратив, викриваючи імперський характер усієї російської культури та наголошуючи на потребі у зміні «росієцентричної» дослідницької оптики у світовій славистиці та східноєвропейських студіях. Якщо взяти лише статті за березень 2022 р., серед яких – *Decolonization and the Power of Absence or Why All Russian Culture is Totalitarian* («Деколонізація і сила відсутності, або Чому вся російська

культура тоталітарна») І. Левченка [Levchenko, 2022], *Zeitgeist. Dostoevsky as a reason for war* («Zeitgeist. Достоевський як привід для війни») Остапа Українця [Ukrainets, 2022], *Decolonizing the Mysterious Soul of the Great Russian Novel* («Деколонізація таємничої душі великого російського роману») під авторством Л. Терехової [Terekhova, 2022], можна одразу простежити, що вони концептуально (навіть якщо без прямих відсилань) ревіталізують фундаментальні праці Е. Томпсон *Imperial Knowledge: Russian Literature and Colonialism* («Трубадури імперії: російська

література і колоніалізм»), яка після її публікації у 2000 р. зазнала значної критики з боку західних русистів, а також книги 2001 р. *Russia and Ukraine: Literature and the Discourse of Empire from Napoleonic to Postcolonial Times* («В обіймах імперії: російська та українська літератури новітньої доби») М. Шкандрія, що свого часу теж кинула низку викликів усталеним концепціям.

Лише з початком російсько-української війни, наймасштабнішої у Європі з 1945 р., провідні наукові школи на Заході розпочали перегляд власних підходів, перепрочитання вищевказаних праць і актуалізацію інших видань, серед них – студій С. Лейтен [Layton, 1995]. Навіть симпозиум світової Асоціації славистичних, східноєвропейських та євразійських студій (ASSEES) у 2023 р. відбувся під назвою «Про деколонізацію». По суті, запустився масштабний запит на розв'язання «подвійної колоніальної петлі» [Латиш, 2023] – зовнішньої (для викриття нормалізації російського імперського «знання» на академічному рівні та «незнання» України як суб'єктності й предмета досліджень, отже, епістемологічного колоніального контролю в її науковому позиціонуванні) та внутрішньої (для осмисленого розуміння колоніального спадку й перепрочитання свого минулого українцями).

Так, упродовж 2023 р. в Україні перевидують українські переклади книг Е. Томпсон [Томпсон, 2023] та М. Шкандрія [Шкандрій, 2023], що дає новий поштовх до утвердження деколоніальної парадигми в сучасному українському літературознавчому та культурологічному дискурсі та до ґрунтового переформатування теоретико-методологічних основ таких досліджень. Того ж року Віра Агеєва публікує оновлену версію книги «За лаштунками імперії: есеї про українсько-російські культурні відносини» [Агеєва, 2023] та започатковується важливий проєкт «Український деколоніальний глосарій» для використання інструментів чи методик де- і постколоніальних концепцій в українському контексті. Виходить низка подкастів, онлайн-курсів і майстерень з української культури, історії та літератури. Інакше кажучи, твориться засаднича інтелектуальна інфраструктура для міждисциплінарних деколоніальних студій.

Запропонована тут студія – одна з перших спроб в Україні інтегрувати перекладознавчу перспективу в деколоніальну парадигму й окреслити деколоніальну аналітику перекладу як формотворчий елемент в оцінці представлення української літератури в іншомовному просторі. Актуальність такої праці беззаперечна, адже гармонійно вписується в русло новочасних наукових ініціатив. Отож, **мета цієї статті** – запропонувати теоретико-методологічне осмислення ролі пере-

кладу в деколоніальних практиках, розгорнути зміст поняття «деколоніальний переклад» і розвинути цілісну концепцію деколоніальної аналітики перекладу української літератури в іншомовному просторі через інструментарій едитології перекладу і запропонований едитологічний аналіз англійськомовних видань антиколоніального роману «Тигролови» Івана Багряного.

Виклад основного матеріалу. Оскільки це дослідження потребує комплексного підходу до вивчення перекладу, враховуючи і глобальні деколонізаційні тенденції, і специфіку представлення та рецепції української літератури в світі, цю студію побудовано у тривимірному методологічному фокусі: 1) метатеоретичний аналіз, що пропонує системний огляд та ідентифікацію ключових концепцій, які релевантні для деколоніальних практик перекладу; 2) історико-генетичний метод і контекстуальний аналіз, який застосовуємо на перетині історії літератури та соціології перекладу, щоб виявити специфіку колоніального обрамлення чи деколоніального увиразнення перекладних видань українських творів в англійськомовному просторі; 3) метод синтезу та концептуалізації, що дасть змогу представити інтегральну концепцію деколоніального перекладу української літератури. З огляду на таку структуру виклад статті – поетапний, щоб поступово зосередитися на кожному зі згаданих аспектів.

Деколоніальний поворот у гуманітаристиці пов'язаний із ключовими напрацюваннями Ф. Фанона про колоніалізм як дегуманізацію та творення «зон небуття» [Fanon, 1963], Т. ва Нгуджі про деколонізацію свідомості [Ngugi, 1986], А. Кіхано про епістемічну несправедливість і знання як об'єкт власності та прояв колоніальності влади [Quijano, 2007] та нещодавніми працями В. Міньюоло та К. Велш про деколоніальність як нову епістемічну рамку [Mignolo and Welsh, 2018]. Власне, В. Міньюоло та К. Велш проводять чітку лінію розмежування між деколонізацією як політичним проєктом і деколоніальністю – як епістемологічним, де останній покликаний розширити вихідні принципи відбору джерел та змінити дослідницьку оптику серед науковців. На релевантність такого підходу вказує Дж. Асціоне, наголошуючи на потребі в «деколонізації глобальності» через аналіз колоніальності методів та одиниць аналізу в сучасних працях [Ascione, 2016], тобто у фокусі постає питання, як переклади відібраних текстів і надалі поширюють колоніальні інтерпретаційні моделі.

У світовому перекладознавстві деколоніальний вектор досліджень набирає дедалі більшої ваги з початку 2000-х рр., зокрема, у 2009 р. К. Бетчлор опублікувала одну з перших монографій у цій тематиці, концептуалізуючи «деколонізаційний

переклад» на основі англійськомовних перекладів франкомовних африканських романів [Batchelor, 2014]. На початку 2024 р. вийшло масштабне колективне видання Translation and Decolonization («Переклад і деколонізація») в авторитетній Рутледжівській перекладознавчій серії [Chambers and Demir, 2024], яке пропонує багатоаспектний огляд потенціалу перекладу як рушійної сили протидії колоніалізму. Адже саме через призму деколоніального перекладу проявляється, що усталені літературні практики можуть часто слугувати інструментом культурного імперіалізму.

З огляду на це деколоніальний переклад – це критичний підхід до перекладу (переклад як «інтервенція»), який спрямований на (1) подолання «епістемічного насильства» в літературі, що вкорінене в колоніальних ієрархіях, (2) деконструювання колоніальних репрезентацій, (3) творення повноцінного міжкультурного діалогу й (4) ініціювання «багатоголосих» і мультидискурсивних інтерпретаційних практик. Як обґрунтовує В. Матіолі, деколоніальний переклад зберігає «лінгвістичну та концептуальну множинність», відкидаючи монологічну уніфікацію та утверджуючи різноманітні епістемічні та онтологічні перспективи, властиві вихідному тексту [Mattioli, 2024, с. 2–5]. У такому контексті деколоніальний переклад стратегічно визначає і усуває прогалини в усталеному трансфері знань, а також переформатовує міжмовну взаємодію через ліквідацію колоніального впливу (скажімо, у творенні прямих перекладів, а не через посередництво мови колонізатора).

Спектр деколоніальних методологічних засад в українському перекладознавчому дискурсі можемо простежити в працях Р. Зорівчак про націєтворчу місію перекладу [Зорівчак, 2005], М. Стріхи про роль перекладу в інтелектуальній історії України [Стріха, 2020] та Н. Рудницької про колоніальні практики російських перекладів українських творів та їхні ідеологічні зсуви [Рудницька, 2015]. Ця стаття теж стає наступним етапом у серії досліджень авторки, зосереджених на перекладах української літератури в глобальному англійськомовному культурному просторі з погляду деколоніальної аналітики та їхнього соціополітичного позиціонування [Одрехівська, 2020; Одрехівська, 2024; Odrekhivska, 2024]. У цьому контексті розвиваємо напрям едитології перекладу, що зосереджується на вивченні процесу підготовки перекладних текстів до публікації та на співпраці редакторів-упорядників разом з іншими суспільними дієвцями у формуванні кінцевого продукту [Odrekhivska, 2017].

Передусім важливо зазначити, що деколоніальна аналітика впливає з визнання тривалого впливу колоніалізму на системи знань і куль-

турні практики [Mahat et al., 2024]. Отже, едитологічний аналіз перекладних видань дає змогу або предметно ідентифікувати нашаровані рівні «колоніального знання» в позиціонуванні тексту й супровідного матеріалу або, навпаки, увиразнити їх деколоніальний характер.

Деколоніальну аналітику перекладного видання пропонуємо розвивати за такими чотирма кроками едитологічного аналізу:

1) *археологія знання* – у часопросторі аналізованого видання окреслюємо домінуючий дискурс, поширену історичну нарративізацію інформації (чи матеріалів) на задану тему, вже наявні переклади з їх стилевим і соціополітичним обрамленням та інші метатексти, що сукупно формують мережевість фокусного продукту;

2) *паратекстуальна рамка* – розглядаємо перекладне видання як чітку взаємопов'язану структуру («конструкт»), у якій *передмова – перекладний текст – ілюстрації – прикінцеві / посторінкові нотатки та інші частини* створюються єдину цілість, тому деконструкція та реінтерпретація цих елементів увиразнює модус представлення іншомовного твору;

3) *уважне критичне читання тексту перекладу (close critical reading)* – ідентифікація ідеологічних зсувів, нейтралізаційних елементів, стертя ідентичнісних маркерів та задіяна тактика «гладкопису» дають змогу показати колоніальні «якори» перекладної інтерпретації;

4) *репрезентація* – на основі проведеної студії (попередні три кроки) випрацьовуємо комплексний опис і подаємо різнорівневу характеристику аналізованого перекладного видання в розрізі імагологічного представлення літератури та автора, його (де)колоніальної конфігурації у формуванні колективного знання.

До прикладу, порівняємо два англійськомовні видання антиколоніального роману «Тигролови» Івана Багряного в перекладі Юрія Луцького, що вийшли в Торонто 1954 р. та в Нью-Йорку 1957 р. На перший погляд, це – перевидання того ж канадського англійськомовного перекладу на американському книжковому ринку для його кращого розповсюдження, тим паче обране у США видавництво мало лондонську філію. Проте, якщо застосувати механізм едитологічного аналізу з акцентом на деколоніальну аналітику представлення твору, то постає ширше тло позиціонування перекладу Луцького у двох публікаціях.

Передусім варто зазначити, що сам переклад – високоякісний і не пристосовує матерію тексту до популярної англо-американської тенденції гладкопису в перекладі, щоб зробити твір якомога доступнішим, а отже, спрощеним для цільової аудиторії. Навпаки – одразу з перших сторінок Ю. Луцький оприсутнює читача в дуальність двох

начал роману (колонізованого і колонізатора): з одного боку, української стійкості через переклад української пісні, збереження образу Кожум'яки (з приміткою-роз'ясненням в кінці сторінки: Kozhumiak, a legendary Ukrainian hero, a dragon-slayer, renowned for his physical strength [Bahrianyi, 1957, с. 1]) і експлікацією згадки про першого українця, засланоного в Сибір – пра-правнука гетьмана Дем'яна Многогрішного: The steamer faded into the grey mist, carrying the unfinished legend of an eagle, a foolhardy dare-davil, who was a proud descendant of the first Siberian convict – the great-grandson of Hetman Demian Mnohohrishny з поясненням: a Cossack hetman (captain) of the 17th century, banished to Siberia [Bahrianyi, 1957, с. 9]). З іншого боку, перекладач чітко експлікує дикість радянської системи в образі найстрашнішого дракона з локомотивом Й. С., додаючи роз'яснення ініціалів у дужках: It was a real dragon, the biggest, the most fearful of all dragons [...] At the front there was a fiery-eyed head – a huge two-eyed Cyclops, a super-locomotive J.S. (Joseph Stalin); at the rear, a super-locomotive F.D. (Felix Dzerzhinsky) [Bahrianyi, 1957, с. 2]). Інакше кажучи, уважно і критично працюючи з текстом перекладу, бачимо помірковану роботу перекладача в увиразненні всіх ідеологічних маркерів оригіналу.

Проте на рівні паратекстуальної рамки видань варто виокремити суттєві розбіжності, які порізно їх позиціонують. Канадське видання 1954 р. на обкладинці характеризує твір так: A novel of high adventure in the Shangri-la of the USSR [Bahrianyi 1954], дослівно – «високопригодницький роман у Шангрі-ла СРСР». В англійськомовному дискурсі, згідно з Оксфордською енциклопедією, образ Шангрі-ла одразу відсилає до роману Дж. Гілтона *Lost Horizon* (1933 р.), який традиційно змальовано як тибетську утопію, земний рай, місце відступу від турбот сучасної цивілізації [Oxford Reference Dictionary]. Таке значення абсолютно суперечить задуму Івана Багряного. Далі: передмова канцлера Торонтського університету С. Беатті порівнює твір із стилем Л. Толстого: The style and the manner are the same as in *The Cossack*, *The Raid* and *The Wood-Feling* by *Tolstoy*, except that there is an even greater tendency to dwell on all the details of the out-of-doors and make the most of them [Bahrianyi, 1954, с. 7] (переклад: «Стиль і манера такі ж, як і в «Козаках», «Набігу» та «Лісорубах» *Толстого*, за винятком ще більшого прагнення описати всі деталі природи і максимально використати їх). Оприсутнення Л. Толстого, класика російської літератури, для наведення «схожості» їх стилів теж не відповідає антиколоніальному осерддю твору Багряного, ба більше, це додаткове нашарування російського імперського контексту, який усталився в концептуалізації української культури до середини ХХ ст. в англійськомовному просторі.

З іншої перспективи, С. Беатті так презентує *скопос* (*skopos*) перекладного видання, тобто його цільову мету: The novel is bound to serve a useful purpose in this country in helping us appreciate and understand the mind and heart of New Canadians coming to us from the gentle land of the Ukraine [Bahrianyi, 1954, с. 7] (переклад: «Цей роман неодмінно послужить корисній справі в нашій країні, допомагаючи нам оцінити і зрозуміти розум і серце новоканадців, які приїхали до нас з лагідної землі України»). У цьому коментарі закорінено інтеграційну функцію перекладу, який націлений поліпшити розуміння канадцами долі тисяч українців, які прибули на простори Канади після Другої світової війни. Тож спостерігаємо багатовекторність і деяку неузгодженість загального послуху видання.

Натомість, обкладинка американського видання 1957 р. презентує роман уже за відгукми в англійськомовній пресі як «гімн життю на волі» (TIME), у структуру книги теж додано вступ від перекладача, де подано біографічну довідку про Івана Багряного, тим часом – в описі стиль автора вже порівняно з Е. Гемінгвеєм: Bahrianyi, like *Hemingway*, deals with the primary fundamentals of life – love and death, loyalty and courage – yet his style is uniquely his own, combining a sensitive perception of the beauty of the forest with the simplicity of the hunter's life [Bahrianyi, 1957] (переклад: «Багрянний, як і *Гемінгвей*, пише про першооснови життя – любов і смерть, вірність і відвагу, але його стиль є унікальним і неповторним, поєднуючи чутливе сприйняття краси лісу з простотою життя мисливця»). Така переорієнтація засвідчує активнішу позицію перекладача в деколоніальному оприсутненні твору, видимішу суб'єктність автора роману й загалом стрункішу структуру нью-йоркського видання. Отже, воно пропонує принципово інший імагологічний підхід та ідеологічну рамку до увиразнення українського роману в англо-американському просторі.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Запропонована стаття демонструє, що едитологічний аналіз перекладних видань – це перспективний інструмент для дослідження деколоніальних процесів у літературі. Запропонований підхід відкриває нові горизонти для вивчення української літератури в контексті глобальних соціополітичних трансформацій і сприяє розвитку міждисциплінарних досліджень на перетині літературознавства, перекладознавства та постколоніальних студій. Отримані результати можна використовувати для всеохопнішого розроблення теоретичних засад деколоніальної аналітики перекладу та для проведення емпіричних досліджень інших творів української літератури в іншомовних перекладах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Агеєва В. За лаштунками імперії: есеї про українсько-російські культурні відносини. 2-ге вид., випр. Київ : Віхола, 2023. 360 с.
2. Зорівчак Р. Український художній переклад як націєтворчий чинник. Літературна Україна. 2005. 13 січня. URL: <http://odes-transl.com/index.php?page=zorivchak-r-nation>.
3. Латиш Ю. Складні виміри деколонізації. *Україна модерна*. 2023. URL: <https://uamoderna.com/notes/skladni-vumiry-dekolonizatsii/>.
4. Одрехівська І. Аналітична модель дослідження рецепції української літератури в інокультурному просторі. *Іноземна філологія*. 2020. Вип. 133. С. 173–183.
5. Одрехівська І. Едитологічна концепція перекладу Юрія Луцького як пропозиція глобального розвитку українських студій. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2024. Вип. 210. С. 202–208.
6. Рудницька Н. Переклад як засіб формування радянського канону світової літератури: ідеологічний аспект. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Філологічні науки. Мовознавство*. Луцьк, 2015. № 3. С. 48–53.
7. Стріха М. Український переклад і перекладачі: між літературою і націєтворенням. Київ : Дух і Літера, 2020. 520 с.
8. Томпсон Е. *Трубадури імперії: російська література і колоніалізм*. Наш формат, 2023. 384 с.
9. Шкандрій М. *В обіймах імперії: російська та українська літератури новітньої доби*. Комубук, 2023. 488 с.
10. Ascione, G. Decolonizing the ‘Global’: The Coloniality of Method and the Problem of the Unit of Analysis. *Cultural Sociology*. 2016. Vol. 10 (3). P. 317–334.
11. Bahrianyi I. *The Hunters and the Hunted*. New York: St. Martin’s Press, 1957.
12. Bahrianyi I. *The Hunters and the Hunted*. Toronto: Burns & MacEachern, 1954.
13. Batchelor K. *Decolonizing translation: Francophone African novels in English translation*. Routledge, 2014.
14. Chambers C. and Demir I. *Translation and Decolonisation: Interdisciplinary Approaches*. Routledge, 2024.
15. Dipak, M. et al. Decolonization in Focus: A Bibliometric Analysis of Scientific Articles from 2010 to 2023. *Nepal journal of multidisciplinary research*. 2024. Vol. 7 (1). P. 1–21.
16. Fanon F. *The Wretched of the Earth*. Farrington, C. (trans.). New York : Grove Press, 1963.
17. Iyanaga, M. On the Decolonial Otherwise of Translation: Alexander J. Ellis, Mário de Andrade, and the Contingency of Form. *Ethnomusicology*. 2024. Vol. 68 (2). P. 173–194.
18. Layton S. *Russian Literature and Empire. Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*. Cambridge University Press. 1995. 372 p.
19. Levchenko I. Decolonization and the Power of Absence or Why All Russian Culture is Totalitarian. *LB.ua*. 17 March 2022. URL: https://en.lb.ua/news/2022/03/17/11310_decolonization_power.html.
20. Mattioli V. The Influence of the Translation Tradition on the Construction of Identity: Analysis of the English Translation of Amereida. *English Studies in Latin America: A Journal of Cultural and Literary Criticism*. 2024. 26. P. 1–24.
21. Mahat, D. et al. Decolonization in Focus: A Bibliometric Analysis of Scientific Articles from 2010 to 2023. *Nepal Journal of Multidisciplinary Research*. 2024. Vol. 7 (1). P. 1–21.
22. Mignolo W. D., and Walsh C. E. *On decoloniality: Concepts, analytics, praxis*. Duke University Press, 2018.
23. Ngugi T.w. *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*. Pearson, 1986. 114 p.
24. Odrekhivska I. Decolonial analytics in translation history: Ukrainian literature in the contested space of English translation. *World Literature Studies*. 2024. Vol. 16. № 3. P. 4–14.
25. Odrekhivska I. Translation Editology: Conceptualising the Unknown Known Interdisciplinary Area of Translation Studies. *Respectus Philologicus*. 2017. Vol. 31. № 36.
26. Oxford Reference Dictionary. URL: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780199567454.001.0001/acref-9780199567454-e-1668>.
27. Terekhova L. Decolonizing the Mysterious Soul of the Great Russian Novel. *Heinrich Böll Stiftung*. 29 March 2022. URL: <https://ua.boell.org/en/2022/03/28/dekolonizatsiya-zahadkovoyi-dushi-velykohorosiyiskoho-romanu>.
28. Quijano, A. Coloniality and Modernity/Rationality. *Cultural Studies*. 2007. Vol. 21. P. 168–178.
29. Ukrainets O. Zeitgeist. Dostoevsky as a reason for war. *Medium*. 18 March 2022. URL: <https://medium.com/@Ukrostop/zeitgeist-dostoevsky-as-a-reason-for-war-cb5ab6351ed2>.

REFERENCES

1. Aheieva, V. (2023). *Za lashtunky imperii: Esei pro ukrains'ko-rosiis'ki kulturni vidnosyny* [Behind the scenes of the empire: Essays on Ukrainian-Russian cultural relations] (2nd ed.). Kyiv: Vikhola [in Ukrainian].
2. Zorivchak, R. (2005). *Ukrains'kyi khudozhnii pereklad yak natsiivtorchyi chynnyk* [Ukrainian literary translation as a nation-building factor]. *Literaturna Ukraina*. URL: <http://odes-transl.com/index.php?page=zorivchak-r-nation> [in Ukrainian].
3. Latysh, Yu. (2023). *Skladni vymiry dekolonizatsiyi. Ukraina moderna*. URL: <https://uamoderna.com/notes/skladni-vymiry-dekolonizatsii/> [in Ukrainian].
4. Odrekhivska, I. (2020). *Analitichna model doslidzhennya recepciyi ukrayinskoyi literatury v inokulturnomu prostori* [Modelling the Reception Studies of Ukrainian Literature in the Target Cultural Space]. *Inozemna filologiya*, 133, 173–183 [in Ukrainian].
5. Odrekhivska, I. (2024). *Edytolohiia perekladu yak napriam perekladoznavchyykh doslidzhen* [Editorial studies of translation as direction within translation studies]. *Studia Methodologica*, 57. P. 165–173 [in Ukrainian].
6. Rudnytska, N. (2015). *Pereklad yak zasib formuvannia radianskoho kanonu svitovoi literatury: ideolohichni aspekt*. *Naukovyi visnyk Skhidnoievropeiskoho natsionalnoho universytetu imeni Lesi Ukrainky. Serii: Filolohichni nauky. Movoznavstvo*. No. 3. P. 48–53 [in Ukrainian].
7. Strikha, M. (2020). *Ukrainskyi pereklad i perekladachi: mizh literaturoiu i natsiivtorenniam*. Kyiv: Dukh i Litera. 520 p. [In Ukrainian].
8. Thompson, E. (2023). *Trubadury imperii: rosiiska literatura i kolonializm*. Nash format. 384 p. [in Ukrainian].
9. Shkandrii, M. (2023). *V obiimakh imperii: rosiiska ta ukrainska literatury novitnoi doby*. Komubuk. 488 p. [in Ukrainian].
10. Ascione, G. (2016). *Decolonizing the 'Global': The Coloniality of Method and the Problem of the Unit of Analysis*. *Cultural Sociology*. Vol. 10 (3). P. 317–334.
11. Bahrianyi, I. (1957). *The Hunters and the Hunted*. New York: St. Martin's Press, 1957.
12. Bahrianyi, I. (1954). *The Hunters and the Hunted*. Toronto: Burns & MacEachern.
13. Batchelor, K. (2014). *Decolonizing translation: Francophone African novels in English translation*. Routledge.
14. Chambers, C. and Demir, I. (2024). *Translation and Decolonisation: Interdisciplinary Approaches*. Routledge.
15. Dipak, M. et al. (2024). *Decolonization in Focus: A Bibliometric Analysis of Scientific Articles from 2010 to 2023*. *Nepal journal of multidisciplinary research*. Vol. 7 (1). P. 1–21.
16. Fanon, F. (1963). *The Wretched of the Earth*. Farrington, C. (trans.). New York: Grove Press.
17. Iyanaga, M. (2024). *On the Decolonial Otherwise of Translation: Alexander J. Ellis, Mário de Andrade, and the Contingency of Form*. *Ethnomusicology*. Vol. 68 (2). P. 173–194.
18. Layton, S. (1995). *Russian Literature and Empire. Conquest of the Caucasus from Pushkin to Tolstoy*. Cambridge University Press. 372 p.
19. Levchenko, I. (2022). *Decolonization and the Power of Absence or Why All Russian Culture is Totalitarian*. *LB.ua*. URL: https://en.lb.ua/news/2022/03/17/11310_decolonization_power.html.
20. Mattioli, V. (2024). *The Influence of the Translation Tradition on the Construction of Identity: Analysis of the English Translation of Amereida*. *English Studies in Latin America: A Journal of Cultural and Literary Criticism*. Vol. 26. P. 1–24.
21. Mahat, D. et al. (2024). *Decolonization in Focus: A Bibliometric Analysis of Scientific Articles from 2010 to 2023*. *Nepal Journal of Multidisciplinary Research*. Vol. 7 (1). P. 1–21.
22. Mignolo, W.D., and Walsh, C.E. (2018). *On decoloniality: Concepts, analytics, praxis*. Duke University Press.
23. Ngugi, T.W. (1986). *Decolonising the Mind: The Politics of Language in African Literature*. Pearson. 114 p.
24. Odrekhivska, I. (2024). *Decolonial analytics in translation history: Ukrainian literature in the contested space of English translation*. *World Literature Studies*. Vol. 16. № 3. P. 4–14.
25. Odrekhivska, I. (2017). *Translation Editology: Conceptualising the Unknown Known Interdisciplinary Area of Translation Studies*. *Respectus Philologicus*. 2017. Vol. 31. № 36.
26. *Oxford Reference Dictionary: Shangri-La*. URL: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780199567454.001.0001/acref-9780199567454-e-16682>.

27. Terekhova, L. (2022). Decolonizing the Mysterious Soul of the Great Russian Novel. *Heinrich Böll Stiftung*. URL: <https://ua.boell.org/en/2022/03/28/dekolonizatsiya-zahadkovoyi-dushi-velykoho-rosiyskoho-romanu>.
28. Quijano, A. Coloniality and Modernity/Rationality. *Cultural Studies*. 2007. Vol. 21. P. 168–178.
29. Ukrainets, O. Zeitgeist. Dostoevsky as a reason for war. *Medium*. 18 March 2022. URL: <https://medium.com/@Ukrostop/zeitgeist-dostoevsky-as-a-reason-for-war-cb5ab6351ed2>.

РОЗДІЛ III. ФОЛЬКЛОРИСТИКА

УДК 398(=161.2):[323.1:355.48](477=560)''15/17''
DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2024-2-12>

ОБРАЗИ ТУРКІВ В УКРАЇНСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРИ: БИТВИ З КОЗАКАМИ

Мушкетик Л. Г.

*докторка філологічних наук,
член-кореспондентка Національної академії наук України,
провідна наукова співробітниця
Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології
імені М. Т. Рильського Національної академії наук України
вул. Грушевського, 4, Київ, Україна
orcid.org/0000-0001-5958-0044
mushketik@ukr.net*

Ключові слова: *турки-завойовники, козаки, фольклор, історизм, тема, дійові особи, герої.*

Події часів турецько-татарського лихоліття XV–XVII ст. не лише увійшли до історичних джерел, а й отримали художнє висвітлення в різноманітних писемних та усних творах. Водночас варто зауважити, що народні твори дають власне, опосередковане відображення тих далеких подій, їх перебігу, ставлення до героїв і ворогів, якими на той час серед інших були азійські завойовники, зокрема турки – представники однієї з найбільших, наймогутніших імперій того часу, мусульманської Високої Порту. Мета дослідження – проаналізувати особливості висвітлення образів турків-османів в українському фольклорі, зокрібно в контексті козацько-турецького протистояння, битв і сутичок із запорожцями у XV–XVII ст.

В українській уснопоетичній творчості лексеми «турок», «татарин» загалом вживали у значенні «завойовник, загарбник, поневолювач», ставлення до яких було негативним, ворожим, що відбиває реалії того часу. Турки, так само як і татари, виступають як збірний, узагальнений образ ворога, як хижа, зловісна сила степу, Дикого поля – ця назва позиціонується як межова територія між цивілізацією і дикістю, де ходять орди, зла сила, що суне з азійських теренів. Попри чисельні згадки у фольклорі про турків як ворогів і нападників, їх описи зберегли небагато конкретики чи деталей, вочевидь за давністю подій і неблизьким сусідством. Мало трапляється і власних назв, серед дійових осіб переважно – безіменний турок, а ще паша чи султан, турецький цар. Їм протиставлено героїв-козаків – як безіменних, так і втілених в образи Байди, Морозенка, Сірка та ін.

Образи турків і козаків, опис їхніх сутичок і битв найбільшим числом увійшли до історичного фольклору – дум та історичних пісень, легенд та переказів, а ще до ліричної поезії, балад тощо. У цих творах є чимало відомостей про тогочасні реалії, факти, назви подій чи битв, воєн, у яких, однак, годі шукати точних дат чи описів через особливості фольклорного бачення і трансмісії. Натомість тут відтворено загальну атмосферу епохи, певні історичні традиції, ставлення до героїв і ворогів, коли на тлі загарбників вивисуються образи захисників землі та віри, козаків-визволителів.

Висновки. Здійснене дослідження дає змогу глибше зрозуміти минуле українського народу, перипетії його історичної долі, стосунків із сусідами, ворогами чи союзниками, що прокладає стежку до бачення сучасності і, можливо, прогнозування майбутнього.

IMAGES OF TURKS IN UKRAINIAN FOLKLORE: BATTLES WITH THE COSSACKS

Mushketyk L. H.

Doctor of Philological Sciences,

Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine,

Leading Researcher

Rylsky Institute of Art Studies, Folklore and Ethnology

of National Academy of Sciences Ukraine

Grushevsky str., 4, Kyiv, Ukraine

orcid.org/0000-0001-5958-0044

mushketik@ukr.net

Key words: *conquering Turks, Cossacks, folklore, historicism, theme, protagonists.*

The events of the Turkish-Tatar troubles of the XV–XVII centuries are not only recorded in historical sources, but also reflected in various written and oral works. At the same time, it is worth noting that folk works provide their own, indirect reflection of those distant events, their course, attitudes towards heroes and enemies, which at that time were Asian conquerors, in particular the Turks – representatives of one of the largest, most powerful empires of that time, the Muslim High Porte. The purpose of the study is to analyse the peculiarities of the coverage of the images of the conquering Turks in Ukrainian folklore, especially in the context of the Cossack-Turkish confrontation, battles and clashes with the Cossacks in the fifteenth and seventeenth centuries.

In Ukrainian oral poetry, the lexemes of Turks and Tatars were generally used to mean conqueror, invader, enslaver, and the attitude towards them was negative and hostile, reflecting the realities of the time. The Turks, like the Tatars, act as a collective, generalised image of the enemy, as a predatory, sinister force of the steppe, the Wild Field – this name is positioned as a borderland between civilisation and savagery, where hordes roam, an evil force coming from the Asian territories. Despite numerous references in folklore to Turks as enemies and attackers, their descriptions retain few specifics or details, apparently due to the long time since the events took place and their close proximity. There are also few proper names; the protagonists are mainly an unnamed Turk, as well as a pasha or sultan, and a Turkish king. They are contrasted with Cossack heroes, both unnamed and embodied in the images of Baida, Morozenko, Sirko, and others.

The images of the Turks and Cossacks, descriptions of their clashes and battles are included in historical folklore – dumas and historical songs, legends and tales, as well as lyrical poetry, ballads, etc. These works contain a lot of information about the realities of the time, facts, names of events or battles, wars, in which, however, one cannot find exact dates or descriptions due to the peculiarities of folklore vision and transmission. Instead, it recreates the general atmosphere of the era, certain historical traditions, and attitudes towards heroes and enemies, when the images of defenders of the land and faith, Cossack liberators, rise against the background of the invaders.

Conclusions. This study allows us to better understand the past of the Ukrainian people, the vicissitudes of its historical destiny, relations with neighbours, enemies or allies, which paves the way for the perception of the present and, possibly, the prediction of the future.

Постановка проблеми. Одним із давніх шарів українського фольклору є усна словесність про період турецько-татарського лихоліття XV–XVII ст. Доповнюючи історичні джерела, народні твори дають власне, опосередковане відображення тих далеких подій, їх перебігу, ставлення до героїв і ворогів, якими на той час були азійські завойовники, зокрема турки – представники однієї з найбільших, наймогутніших імперій того часу, мусульманської Високої Порти.

Упродовж указанного часу та й дещо згодом Османська імперія та її васали, головню Кримське ханство, чинили напрочуд потужний вплив на розвій України. Від 1470-х років Порта почала освоювати північне узбережжя Чорного моря, створила колонії на півдні Криму: Кафу (Феодосія), Судак, Балаклаву, Керч, а також військові бази в Акермані (Білгород-Дністровський), Кілії, Очакові, Ізмаїлі. Кримський хан став її васалом. У 1484 році хан Менглі-Гірей здійснив потужний набіг на Україну, узяв Київ, зруйнував Києво-Печерську лавру і з дуже великим полоном повернувся у Крим. Відтоді татари самі чи спільно з турками щороку вчиняли напади на Україну, руйнували, плюндрували і спустошували поселення, забирали у ясир українців, яких везли на продаж до Криму і Стамбулу, де був розташований один із головних невольницьких ринків.

Після утворення наприкінці XV ст. у середній течії Дніпра Запорізької Січі українські козаки почали чинити збройний спротив османсько-татарській навалі й самі нападали на ординські загоны. Від другої половини XVI ст. вони ходили морськими та ін. походами на міста, що перебували у власності Високої Порти на півдні України: Очаків, Кілію, Ізмаїл, Кафу, Варну, Трапезунд, Синоп, декілька разів нападали на Стамбул (1615, 1620 і 1624). Найуспішніші походи, які наводили жах на османів і отримали широкий резонанс у Західній Європі, відбулися під проводом славетного українського гетьмана Петра Сагайдачного. Султан, який не зміг відновити свою перевагу на морі, уклав угоду з козаками.

Відносини України з державою османів за доби Козаччини і Гетьманщини були доволі складними. З одного боку, Козацька Республіка чинила опір турецько-татарським нападам на українські землі Речі Посполитої, взявши на себе історичну місію захисту християнської Європи від мусульманського світу. З іншого – українські владники намагалися здобути підтримку імперії у протистоянні загарбницьким намірам Польщі та Росії. Дипломатичну та ін. діяльність у цьому напрямі вели гетьмани Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко, Іван Виговський та ін.

За Бахчисарайським договором 1681 р. Висока Порта отримала Північну Київщину, Брацлав-

щину та Поділля. Після зруйнування Запорізької Січі (1775 р.) частина запорожців подалися до Османської імперії, де заснувала Задунайську Січ, що проіснувала до 1828 року. У XVIII ст. після втрати автономії своєї держави українці у складі російської армії брали активну участь у російсько-турецьких війнах, визволенні південних слов'ян на Балканах, що призвело до відходу османів з півдня України.

Загалом в українській уснопоетичній творчості лексеми *турок* і *татарин* вживали у значенні завойовник, загарбник, поневолювач, ставлення до яких було негативним, ворожим, що відбиває реалії того часу. Турки, так само як і татари, виступають як збірний, узагальнений образ ворога, як хижа, зловісна сила степу, Дикого поля – ця назва позиціонується як межова територія між цивілізацією і дикістю, де ходять орди, зла сила, що суне з азійських теренів. У фольклорі і в народно-розмовній мові побутували такі синонімічні вирази, як *вражий турок* (*турчик*, *турчин*), *злий бусурман*, *бусурманець*¹, *турок-невіра*, *превращі мурзаки*², *турки-яничари*, *турки-баши* та ін. Власне, протиставлення турків за етнічним походженням посилювалося їх «поганою» вірою, адже поняття віри у світогляді тогочасної людини зливалось з поняттям етнічної належності, батьківщини. Зрада віри означала зраду свого народу. Негативну конотацію і нині мають у мові історизми *ординець*, *орда*, які колись навіювали жах на мирні українські села. Часто це складні слова на позначення будь-яких ворогів, які стали символом загарбника, поневолювача, чужого і небезпечного: *турки-татари*, *ляхи-турки*. У народній уяві етноніми *турки* і *татари* часто зливалися, змішувалися, взаємозамінювалися, інколи з іншими «невірними», так, в одній з пісень дівчина скаржить на втрату цноти: «...Чи з турчином молоденьким. / Чи з турчином, арабином, / Чи з невірним татариним». Згадки про турецьких османів-завойовників зустрічаємо в різних жанрах українського фольклору, зокрема у давніх – обрядовій поезії, колядках і героїчному епосі, історичних піснях, а ще в баладах і народній прозі – легендах та переказах, малих жанрах – пареміях, загадках. Кожен жанр подає ці образи за допомогою власного художньо-поетичного інструментарію, з превалюванням певної тематики, мотивів та персонажів.

На захист своєї Вітчизни, її людності та віри від чужоземних завойовників стали козаки, про що збереглося чимало згадок в українському фоль-

¹ Бусурман (басурман, басурмен, бусурмен, бусурманець) – давньоукраїнське запозичення з тюркських мов, найімовірніше з кримськотатарської, від фонетичної видозміни арабсько-персидської форми *муслім-ун* – мусульмани. В Україні так називали іновірців, переважно магометан.

² Мурза – титул феодальної знаті у татар; прізвище, поширене серед українців і приазовських греків.

клорі³. Ці питання вивчали дослідники минулого і сучасності у своїх студіях з історії України, героїчного епосу, козацького фольклору та ін. З таких досліджень назвімо праці Михайла Драгоманова, Миколи Костомарова, Павла Житецького, Якова Новицького, Леоніда Білецького, Дмитра Яворницького, Олени Апанович та ін. Турецькі мотиви народних пісень і балад вивчав Іван Франко. Із сучасніших назвімо дослідницю запорозького фольклору Ірину Павленко, прозового історичного фольклору Василя Сокола. Турецький дослідник Гусейн Алюпінар простудіював образи поляків, турків та євреїв в українських думках.

Мета та завдання статті – проаналізувати особливості висвітлення образів турків-османів як завойовників в українському фольклорі, зосібна в контексті козацько-турецького протистояння, битв і сутичок із запорожцями у XV–XVII ст.; порушити питання історизму уснопоетичних творів, їх мотивів і тематики, художніх особливостей історичних та ін. пісень турецької тематики; висвітлення козацької героїки в боротьбі з османами, негачії ворогів у межах антиномії свій – чужий.

Виклад основного матеріалу дослідження. Козацько-турецька тематика потужним струменем увійшла у багатий і розмаїтий **козацький фольклор**, поединки та бої козаків з турками, їхні морські та інші походи на турецькі міста і фортеці⁴. У 1887 р. 116-річний Іван Розсолота розповідав досліднику запорозької культури Д. Яворницькому: «Батько, було, як почнуть розказувать про ту удаль запорожців та про баталії їх з турками, або татарами та ляхами, так аж страшно слухати...» [Еварницький, 1888, с. 250]. Про частоту і запеклість зіткнень з турками свідчать такі вислови: «Козак як не п'є, то турка б'є»; «– А я ж тих турків та й не боюся, / Ой я з ними в пил переб'юся...»; «Ой панночко-шаблюко, панночко наша! / з бусурманом зустрівалася, та й не двічі цілувалася» [Чубинський, 2011, с. 935]. Козаків, які брали участь у багатьох баталіях з турками та ін. ворогами, називали *рубаними* козаками. Битви з ворогами в усній поезії метафорично описано як *кривавий бенкет*, *варіння пива*; отже, *пити пиво*, *вино* означало загибель. Хлопець прощається з милою, *іде на пир*, туди, де *роблять на диво червонеє пиво з крові супостата*. Уподібнення битви бенкету властиве як усній народній творчості, так

і давньоруській літературі, цей прийом як один із складників мілітарної культури був запозичений українським козацтвом із періоду лицарсько-дружинної епохи Київської Русі. Один із підписів під відомою народною картиною «Козак Мамай» свідчить про такі його подвиги:

Случалось же, ще й не раз варити те пиво,
Що пив турок і татарин, що пив лях на диво.
Багато десь і тепер лежать із похмілля
Мертвих голів по степу із того весілля [Мишанич, 2003, с. 212].

Жорстокі бої з турками не на життя, а на смерть епічно зображено в багатьох історичних піснях, звучить заклик до опору, протидії агресорам усіма можливими засобами:

Годі тобі, пане-брате,
Гринджоли малювати,
Бери шаблю гостру, довгу
Та йди воювати!
Ой ти станеш на воротах,
А я в закалку.
Дамо тому стиха лиха
Та вражому турку!
Ой ти станеш з шабелькою,
А я з кулаками,
Ой щоб слава не пропала
Проміж козаками.
Ой козак до ружини,
Бурлака до дрюка:
Оце ж тобі, вражий турчин,
З душею розлука [Історичні пісні, 1961, с. 82].

У пісні «Ой з-за гори чорна хмара, мов хвиля, іде» оспівано реальну постать – козацького ватажка Івана Богуна, який веде запорожців, *як чорну хмару* – це порівняння в українському фольклорі є константним у зображенні великої кількості ворогів, загрози тощо. Гіперболічно описано поразку турків-яничар – їх було сорок тисяч, а тепер нема. Від страху виє пугач, мліють туркені. Богун «... ой наточив невірам вина», козаки жорстоко помстилися нападникам – всіх «упень рубали, як капусту січуть» тощо [там само, с. 234].

Крім згаданої в українському фольклорі існує цілий цикл дум і народних пісень, де зображено степові та ін. битви козаків з турками й татарами, загибель козаків у полі. Деякі з цих багатирів мають власні імена, інші діють під одним прозивним ім'ям *козак*. У відомій на всій Україні пісні «Ой Морозе, Морозенку», що побутувала в багатьох варіантах, розповідається про знущання османів над молодим героєм-козаком, якого вони взяли в полон:

Посадили Морозенка на жовтім пісочку,
Зняли, зняли з Морозенка кроваву сорочку.
Вони ж його ані били, ні в чверті рубами,
Тільки з його, молодого живцем серце взяли [Березовський, 1961, с. 245].

³ Попри чисельні згадки про турків як ворогів і нападників, їхні описи зберегли небагато конкретики чи деталей, вочевидь за давністю подій і неблизьким сусідством. Мало трапляється і власних назв, серед дійових осіб – безіменний турок, а ще паша чи султан, турецький цар. Турки як вороги з'являються у трьох основних локусах – українські степи, села; місто Стамбул, здебільшого у невольницькому циклі; події на морі. До них прив'язані і певні сюжети та теми, деякі топоніми.

⁴ Військо Жовтої Тростини – так дослівно в османських літописах називали козаків.

Картини битв, зіткнень в епічних піснях подано натуралістично, це жорстокі сцени боротьби з ворогами: відрубана голова, злітаючи, як мушка, бренть; яскрава колористика – біле тіло, червона кров, чорна земля, кров тут тече потоками і річками. У піснях вжито аграрний код, це алегоричний образ обробки поля, де війна і бої екстраполюються на оранку, сівбу, жнива, однак тут сіють кістки, волочать тілом, поливають кров'ю, смерть збирає свій урожай. Водночас войовничість, агресивність козаків спрямовано на благу справу – захист вітчизни, своєї власної землі – «Або добудь, або дома (в господі) не будь».

Козаки часто гинуть на полі бою від руки турка («козака турки вбили, під явором положили»). *Lesi communes* в українській усній поезії є сцена смерті козака в полі, коли йому нікому прикрити очі, нікому відслужити церковну службу над ним. Над козаком стоїть його вірний кінь і питає, мовляв, кому віддасть його господар? Турку чи татарину? «– Тебе турок не спіймає, а татарин не осідлає», – відповідає козак і наказує йому бігти до його матері і повідомити: «Не плач, мати, не журися, / Бо вже син твій оженився, / Та взяв собі паняночку в чистім полі земляночку!» (пісні «Ой три літа й три неділі», «Туман поле покриває» та ін.).

Українські козаки застосовували проти турків-яничар, які часто переважали їх числом, не лише зброю, а й хитрощі, про що йдеться в піснях «Ой що то за крячок», «Як козаки Азов брали» та ін. про взяття фортеці Азов, коли вони перевдягаються в турецьких купців і дурять сторожу, яка впускає їх до міста, тобто в основі подій традиційний мотив «троянського коня». Відомо, що козаки неодноразово ходили на Азов, найчастіше пісня пов'язується з подіями 1637 р., хоча облога фортеці запорожцями під проводом Вишневецького тривала й 1559 р., а пізніше у час Азовсько-Дніпровських походів 1695–1696 рр. Водночас варто зауважити, що в козакому фольклорі Азов є свого роду «епічним містом», з яким пов'язувалися різноманітні події та факти. У XVII столітті козаки декілька разів захоплювали місто Варну (нині в Болгарії), про такі походи йдеться в піснях «Кляла цариця, вельможна пані», «Піснь козацька» та ін., тут оспівано їх кмітливість і військову майстерність. Так, за порадою старого турецького ворожбита вони оточують місто не з поля чи з моря, а «з річки-невелички», у кінці турки проклинають річку, через яку потерпіли поразку. Закарпатська пісня книжного походження про події Австро-турецької війни 1683–1686 рр. «Пісня о Будині, воєнська» прославляє перемогу австрійських, чеських і хорватських військ над турками під Будином (Будюю) по свіжих слідах битви. Автор вітає всі союзні війська, що допомогли вигнати

турків з Будина, і радіє, що Мукачів тепер уже не потрапить до рук ворога. Закінчується пісня побажанням «нехай мир навіки буде».

Під час військових походів козаки брали військову здобич, майно багатих турків, яким частково ділилися із запорозьким товариством. Інколи вони захоплювали полонених, щоби потім обміняти на своїх людей, невольників, про це в пісні «Ой панове, молодці, відкіль ідете» з гумором повідомляють козаки: «...були в бусурмана: багато в чортяки всякого надбано... Зібрали по три смужки з барана, четверту, маленьку з самого бусурмана» [Історичні пісні, с. 66–67]. Існують численні перекази про заховані козаками скарби.

Про напади турків на Поділля, а саме на відомий Почаївський монастир (нині Свято-Успенська Почаївська лавра на Тернопільщині) складено «Пісню про Почаївську Божу Матір», у якій йдеться про оборону святині від ворогів, у чому вірникам допомагає Божа матір, яка відхиляє стріли – ті вертаються до нападників, покриває церкву омофором⁵. Цей сюжет, занесений з Візантії, є в Богогласнику. Леонід Білецький писав: «У цій пісні оспівується чудотворний образ Божої Матері, що згадується і в літописах, образ, що рятує люд український і віру її від турків, ворогів православної віри» [Білецький, 1947, с. 284]. Богородиця з'являється перед турками і в інших сюжетах, вони втікають від неї чи провалюються крізь землю.

Охорона та розширення християнського світу була одним із основних завдань запорожців, які були свого роду лицарським орденом і стояли за свою віру і свій народ, а своєю покровителькою і заступницею вважали Покрову Пресвятої Богородиці. Мирослав Попович констатував: «Війни, мета яких – оборона своєї землі, руйнування ворожого краю, визволення своїх невольників та здобування “козацького хліба”, тобто трофею, усвідомлювалися як особливий вид Служби Божої; а оскільки християнські уявлення тоді сусідили з дуже архаїчними, ця служба сприймалась як кривавий бенкет» [Попович, 1998, с. 168].

У фольклорі віддзеркалилися і події пізніших часів – зруйнування Катериною II Запорозької Січі, виселення запорожців в інші краї, а згодом до Олешків (нині Україна), де вони за дозволом султана створили Задунайську Січ, що стало тяжкою повинністю для козаків, адже вони замешкали на землях свого одвічного ворога. У наративі «Як козаки пішли під турків» їх приймає паша і вимагає присягтися на вірну службу султану. Запорозьці зробили це по-своєму, вони набрали своєї землі в чоботи і присяглись: «На чийй землі стоїмо, тому і будемо служити вірно» [Січова скарбниця, 1999, с. 46], таким чином не покоровившись туркам.

⁵ Омофор – частина вбрання сановної духовної особи – епископа, архієрея, що накидається на плечі.

Козаки у складі російського війська брали участь у російсько-турецьких війнах XVIII століття. Народ, який займав антимілітарну позицію щодо загарбницьких воєн далеких держав, дав їм іронічну оцінку в прислів'ї: «Бив сі Турок і москаль, за мотику, за рискаль (Кепкують з якоїсь турецько-московської війни)» [Галицько-руські, 1909, с. 228]. Так, у час російсько-турецької війни 1787–1792 рр. особливо відзначилися чорноморські козаки під командуванням Антона Головатого, які діяли на бойових човнах – чайках, у піснях «Ой стояли ми на якорі», «Від Килії до Ізмайлова покопані шанці» та ін. йдеться про взяття міста Ізмаїла, коли козаки «забрали весь запас і лодки з ордою».

До циклу переказів про походження етносів увійшли нарativi про герця чи двобій багатирів – представників різних народів, перемога в якому означала в цьому випадку заснування поселення. Легенда, записана Д. Яворницьким, пов'язана з Багатирями – двома великими скелями біля дніпрових порогів, що нагадують багатирів. Турецький і руський витязі змагаються в перекиданні каменя через Дніпро з правого на лівий берег – камінь першого упав у воду, а руського – перелетів через увесь Дніпро й упав далеко на луках: «...І пішов чужий багатир, а наш поселив тут свій народ на обох берегах Дніпра. На тому камені, що впав на лівому боці Дніпра, так там зостався й слід від руки; якраз там, де руський багатир брався за його рукою...» [Українські народні пісні, 1989, с. 41]. В іншій версії багатирів пропонують султан Сулейман і цар Матвій, останній – Павла Кинижа, який за перемогу над турком отримує Шандровський соляний колодязь⁶.

Та найвідомішим твором на цю тематику, де персонажем є турецький цар чи султан⁷, є широківідома, у багатьох записах, складена не пізніше XVII століття пісня «Ой п'є Байда», «Пісня про Байду» і сьогодні відома на всій українській території. Прототипом Байди, на думку більшості дослідників, є козацький гетьман Дмитро Вишневецький, який вважається засновником Запорізької Січі на о. Мала Хортиця. Його справді захопили в полон турки й жорстоко стратили. Трагічна смерть Вишневецького знайшла відтворення в численних легендах. Польські історики того часу згадують, що Вишневецький, зачеплений гаком за ребро, жив ще три дні, поки турки, не стерпівши його лихослів'я, не вбили його стрілами. Дія пісні відбувається в Царгороді на ринку, де «Байда п'є мед-горілочку», турецький цар пропонує йому відректися від своєї віри, стати йому на службу,

взяти за дружину дочку. Та Байда навідріз відмовляється: «Твоя, царю, віра проклятая, / Твоя царівночка поганая!» Іван Франко, який досліджував сюжет, зробив цікаву заувагу щодо діалогу Байди із султаном: «Історично се мало правдоподібно, але поетична творчість має свою логіку, по якій політичні, релігійні чи суспільні антагонізми представляють як суперечки свари або боротьба двох осіб» [Франко, 1984, с. 175].

За наказом повелителя турки хапають Байду й вішають його за ребро на гаку, де він у страшних муках висить протягом двох днів і проклинає своїх ворогів, а на третій день, доставши лук і стріли, вбиває султана та його родину: «Ой як стрілив, – царя вцілив, / А царицю в потилицю, / Його доньку – в головоньку» [Исторические песни, 1874, с. 146]. Мотив виростає з уявлень про розміщення в голові життєвої сили. «Цей трагічний кінець і героїчна смерть Вишневецького, – зазначив відомий український історик Михайло Грушевський, – як образ перемоги ідеально настроєного духу над грубою фізичною силою, символ безсилля хижого бусурманського світу подолати морально світ український, взагалі християнський – зробили сильне враження. В колах українських, польських, литовських... історія смерті Вишневецького почала переказуватися в легендарних, з різними поетичними подробицями, барвистих формах» [Грушевський 2007, с. 92].

У боях проти турків і татар прославився запорозький кошовий Іван Сірко, про якого складено численні легенди, зокрема про те, що він був характерником, чаклуном і міг у час бою перетворюватися на хорта, вовка, чи яструба або закласти вороже військо. Недаремно турки й татари прозвали його «Урус Шайтан», а татарські матері іменем Сірка лякали дітей. Турецький султан видав наказ про моління в мечетях на загибель Сірка. Автор польськомовної «Віршованої хронічки» XVII століття писав, що «Сірко був поставлений Богом як пес на сторожі християнських овечок, щоб видирати їх з вовчої пащеки бусурманів» [Мицик, 2022, с. 3]. Про пригоди Сірка складено чимало творів: «Кошовий Сірко», «Превеликий характерник», «Як Сірко переміг татар», «Його жахались вороги», «Сила Сіркової руки», «Великий воїн» та ін.

Фольклорна традиція пов'язує з іменем Івана Сірка написання легендарного листа турецькому султану⁸. Народні джерела свідчать, що у відпо-

⁶ Переказ постав на Закарпатті під впливом угорської традиції, де персонажами є король Матяш (Матвій Корвін) і Пал Канижа (у переказі Павло Кинижа) та ін.

⁷ Турецький султан з'являється на українських землях двічі 1621 і 1672 р. і щоразу на чолі великого війська.

⁸ Насправді лист навряд чи є офіційною пам'яткою, існують різні версії його написання, та швидше всього це літературний твір у стилі антиосманської опозиції XVI ст. Деякі дослідники зауважують, що він міг бути витвором козаків. Лист набув широкої популярності, на цю тематику створювали літературні твори (С. Руданський) та особливо його прославила відома картина українського і російського художника Ілля Рєпіна «Запорожці пишуть листа турецькому султану».

відь на вимогу султана підкоритися йому запо-
рожці на чолі із Сіркою написали глузливого
листа, один із його варіантів: «Ти, султан, прокля-
того чорта брат і товариш! Який ти в чорта лицар,
що чорт се..., а ти і твоє військо пожирає. Ти
самого люципера онук, турецький кухар, вавілон-
ський слюсар, македонський броварник, олексан-
дрійський козолуп, Великого і Малого Єгипта сви-
нар, армянська свиня, козацький сагайдак (козел),
подольський кат, лютеранський папуга, самого
гаспида байстрюк, нашого бога дурень, свиняча
морда, кобиляча с..., різницька собака! Не будеш
ти годен синів християнських мати, твого ми
війська не боїмось, землею і водою будемо битися
з тобою, вражий, проклятий сину, чорт би побрав
твою матір, нехрещений лоб, мати твою...! Так
тобі козаки відповідають... Числа не знаємо, бо
календарів не маємо; місяць же на небі, а рік в
календарі, день у нас такий же, як і у вас, за цим
же словом поцілуй же в с... нас!

Кошовий отаман Іван Сірко зо всім кошом запо-
розьким» [Українська народна сатира, 1957, с. 21].

У літературних творах турків і татар часто
називають людоловами, торгівля людьми була
поширена на азійських теренах. Українські
дослідники подають відомості про те, що загальні
втрати населення українських земель з кінця XV
і до середини XVII ст. становили близько 2 млн
500 тис. осіб, що було набагато більше, ніж
втрати Африки під час трансатлантичної торгівлі
рабами [Чухліб, 2010, с. 77]. За свідченням відо-
мого українського сходознавця Агатангела Крим-
ського, «невільниками-українцями Туреччина
аж кишіла» [Кримський, 1924, с. 167], історики
писали про дуже тяжке становище бранців, їх
умови утримання та підневільну працю [Драгома-
нов, 1918, с. 19]. Узятих у полон козаків зазвичай
ставили гребцями на суднах, які називали гале-
рами, каторгами, по-турецьки *кадригами*. Гребці
були приковані до лавок, на яких вони сиділи і не
могли їх ніколи покидати. Доглядач з батоном під-
ганяв нещасних.

Страждання бранців відтворено переважно у
так званому невольницькому циклі історичних
пісень та героїчного епосу українців – думах.
Одними з найдавніших є думи XV–XVI ст. про
муки в турецькій неволі «Плач невольника» та
«Плач невольників» («Невольники на каторзі»),
які нагадують поховальні голосіння. Неволь-
ники скаржаться на нелюдські умови існування в
полоні, муки, які вони терплять:

Тоді далася бідному невольнику

Тяжкая неволя добре знати:

Кайдани руки, ноги поз'їдали,

Сирая сириця (ремін) до жовтої кості

Тіло козацьке пройдала [Исторические песни,
1874, с. 3].

У думках діє «паша турецький, бусурманський,
недовірок християнський», який наказує своїм
туркам-яничарам брати «...по три пучки тер-
нини, / По чотири червоної таволги і до крові, до
жовтої кості» хльостати невольників. Ті прокли-
нають турецьку землю, яка хоч і багата дорогими
речами і напоями, золотом-сріблом, однак ворожа
невольникові, чужа за вірою і всім іншим:

Ти, земле Турецька, віро бусурманська,

Ти, розлуко християнська!

Не одного ти розлучила з отцем, з матерю,

Або брата з сестрою,

Або мужа з вірною жоною! [Там само, с. 89].

Бранці зі сльозами і молитвою звертаються до
Бога (дума «Плач невольників»):

Визволь, Господи всіх бідних невольників,

З тяжкої неволі турецької,

З каторги бусурманської

На тихі води,

На ясні зорі,

У край веселий,

У мир хрещений,

В городи християнські! [там само, с. 89–90].

Кілька українських дум присвячено визво-
ленню і втечі бранців з турецької неволі, що відбу-
валося в дійсності – існують свідчення про бунти
на галерах, ініціаторами яких були українські
козаки, чи втеча їх через Крим тощо. Це думи
«Про Марусю Богуславку», «Іван Богуславець»,
«Про Самійла Кішку», «Утеча трьох братів із
Азова». Образи турків у думках – зниженого плану,
це, зокрема, князя Трапезунське Алкан-паша –
молодий жорстокий турок, зневага до нього вияв-
ляється у найменуванні – княжа, паня, тобто
воно – середнього роду, йому прислужує «недо-
вірок християнський» Лях Бутурлак, зрадник і
перевертень, який «віру християнську під ноги
підтоптав», їм протистоїть відважний гетьман
Самійло Кішка (був його історичний прототип),
під проводом якого галерники добуваються до
своїх побратимів. Події відбуваються на турець-
кій галері, великому і красивому судні, прикраше-
ному в різні кольори, озброєному гарматами та,
крім цього, окрашеному християнською кров'ю
і обсадженому 350 невольниками, з ними ще
більше число турків і солдат-яничар. У думі «Іван
Богуславець» підступна турчанка Алкан-Пашева
турецькая, аби вийти заміж за Івана Богуславця,
змушує його до віровідступництва, а потім насмі-
хається з нього, за що згодом жорстоко карається.

Епічне число – сімсот невольників із темниці
рятує «дівка-бранка Маруся попівна Богуславка»
 («Дума про Марусю Богуславку»), дружина бага-
того турка, яка «потурчилася, побусурменилася
для розкоші турецької, для лакомства нещасного»,
однак заради своїх земляків іде, можливо, на
смерть, адже таку сваволю навряд чи пробачить їй

чоловік-мусульмани. Символічно, що визволення відбувається у святий для невольників день – Великдень. Образ Богуславки є збірним образом українських жінок, які в ті часи ставали дружинами турецької знаті й навіть султана. Відомо, що дружиною султана Сулеймана I Пишного була дівчина з українського села Настя Лісовська, Роксолана (так турки називали усіх українок) на ім'я Хуррем (радісна)⁹, вона мала великий вплив на чоловіка. У думках є згадки і про можливість викупу бранців, що теж практикувалося в ті часи, однак на заваді міг ставати завеликий викуп чи невідоме місце перебування невольника.

В українському фольклорі збереглася пам'ять про історичні події далекого минулого, боротьбу з іноземними завойовниками, зосібна з турками-османами, їх бої та війни з козаками. Найменування *турок*, *бусурман*, *ординець* має в усній словесності негативну конотацію, як уособлення ворожої сили, завойовника, чужого як за етнічним походженням, так і за вірою, яка на той час трактувалася як одна з найважливіших ідентифікаційних ознак. Образи турків і козаків, опис їхніх сутичок і битв найбільшим

числом увійшли до історичного фольклору – дум та історичних пісень, легенд та переказів, а ще до ліричної поезії, балад тощо. У цих творах є чимало відомостей про тогочасні реалії, факти, назви подій чи битв, воєн, у яких, однак, годі шукати точних дат чи описів через особливості фольклорного бачення і трансмісії. Натомість тут відтворено загальну атмосферу епохи, певні історичні традиції, ставлення до героїв і ворогів, коли на тлі загарбників вивищуються образи захисників землі та віри, козаків-визволителів.

Подібні дослідження дають змогу глибше зрозуміти минуле народу, перипетії його історичної долі, стосунків із сусідами, ворогами чи союзниками, що прокладає стежку до сприйняття сучасності і, можливо, прогнозування майбутнього. Важливим є і переосмислення багатьох історичних аспектів з погляду нових нагромаджених знань з історії, психології, етнології, ідентичності та ін., знаходження та вивчення нових джерел. Розглядувана тематика збагачує і знання з народної характерології в аспекті трактування образу свого – чужого – іншого – інакшого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. Київ : Дніпро, 1991. 333 с.
2. Білецький Л. Історія української літератури в 2 т. Т. 1: Народня поезія. Авґсбург, 1947. 328 с.
3. Галицько-руські народні приповідки / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. 1909. Том III. Випуск I (Рабунок-Час). *Етнографічний збірник*. Т. 27.
4. Грушевський М. Байда-Вишневецький в поезії й історії. *Грушевський М. С. Твори: У 50 т.* Львів : Світ, 2007. Т. 8: Серія: Історичні студії та розвідки (1906–1916). С. 90–116.
5. Драгоманов М. Про українських козаків, татар та турків: Історична розвідка. З додатком про життя Михайла Драгоманова. Київ : накл. укр. книгарні ім. Т. Г. Шевченка, 1918. 65 с.
6. Житецький П. Про українські народні думи. Київ : Печатня Вид. т-ва «Друкар», 1919. 115 с.
7. Запорожжє в остатках старини и преданиях народа / Упорядк., текстолог. інтерпретація, передмова М. М. Олійник-Шубравської. Ч. 1, 2. Київ : Веселка, 1995. 447 с.
8. Исторические песни малорусского народа. С объяснениями Вл. Антоновича и М. Драгоманова. Київ : Тип. М. П. Фрица, 1874. Том I. 368 с.
9. Історичні перекази українців / Збір. та опрац. Василь Сокіл. Львів : Видавництво Л. Коць, 2003. 328 с.
10. Історичні пісні / Упор. Березовський І., Родіна М., Хоменко В. Київ : Вид-во АН УРСР, 1961. 1068 с.
11. Костомаров Н. Історія казачества в памятникях южно-русского народного песенного творчества. *Русская Мысль*. 1880. № 1. С. 1–39; № 2. С. 1–60; № 5. С. 33–54; № 6. С. 35–71; № 7. С. 37–68; № 8. С. 1–33.
12. Кримський А. Ю. Історія Туреччини. Звідки почалася Османська держава, як вона зростала й розвивалася і як досягла апогею своєї слави й могутності. Київ : Друкарня української АН, 1924. 227 с.
13. Легенди та перекази / Упоряд. та прим. А. Л. Іоніди. Київ : Наукова думка, 1985. 400 с.
14. Малорусские песни, преимущественно исторические, собранные Я. П. Новицким в Екатеринославской губернии в 1874–1894 гг. *Сборник Харьковского историко-филологического общества*. Т. 6.: *Труды педагогического отдела*. Выпуск 2. Харьков, 1894. 112 с.
15. Мишанич С. Фольклористичні та літературознавчі праці: Том I. Донецьк : ДонНУ, 2003. 544 с.
16. Мицик Ю. Іван Сірко. Київ : Кліо, 2022. 160 с.

⁹ Про ці події написано чимало творів, створено кінофільми. З останніх – український телесеріал «Роксолана» режисера Бориса Небієридзе, відзнятий у 1996–2003 роках на кіностудії «Укрелефільм». Одним із найпопулярніших у світі став турецький серіал «Величне століття» (виходив у Туреччині у 2011–2014 рр.), його переклали і трансливали в 60 країнах.

17. Павленко І. Історичні пісні Запорозжя: регіональні особливості та шляхи розвитку. Запоріжжя : Тандем – У, 2003. 208 с.
18. Павленко І. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини: буття у просторі та часі. ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України; ДВНЗ «Запоріж. нац. ун-т». Запоріжжя, 2006. 244 с.
19. Повхан Ф. Історія у народних піснях. *Подкарпатская Русь*. 1930. Ч. 7–8. С. 158–161.
20. Попович М. Нарис історії України. Київ : АртЕк, 1998. 728 с.
21. Січова скарбниця. Легенди та перекази Нижньої Наддніпрянщини / Упор., передм. та прим. В. Чабаненка. Запоріжжя : ЗДУ, 1999. 392 с.
22. Сокіл В. Українські історико-героїчні перекази: структурно-семантичний та поетичний аспекти. Львів : Інститут народознавства НАН України, 2003. 319 с.
23. Срезневский И. И. Запорожская старина. Харьков, 1833. Ч. 1; 1834. Ч. 2.
24. Українська народна сатира і гумор. / Упор. та вст. ст. Г. А. Нудьги. Львів : книжково-журнальне видавництво, 1957. 534 с.
25. Українські народні пісні, наспівані Д. Яворницьким. Пісні та думи з архіву вченого / Упоряд., вс. ст., прим. та комент. М. М. Олійник-Шубравської. Київ : Музична Україна, 1990. 453 с.
26. Народные песни Галицкой и Угорской Руси, собранные Я. Ф. Головацким. Москва : Университетская типография, 1878. Т. I–III.
27. Чубинский П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной ИРГО. Юго-Западный отдѣль. Санкт-Петербург : В типографии В. Безобразова и К°, 2011. Т. 5. 1242 с.
28. Франко І. Студії над українськими народними піснями. *Франко І. Твори: У 50 т.* Т. 42. Київ : Наук. думка, 1984. С. 7–492.
29. Чухліб Т. Козаки та яничари. Україна у християнсько-мусульманських війнах 1500–1700 рр. Київ : Києво-Могилян. акад., 2010. 446 с.
30. Эварницкий Д. Запорожье в остатках старины и преданиях народа: [в 2 ч.]. Санкт-Петербург : Изд. Л. Ф. Пантелеева, 1888. Ч. 1. 294 с.

REFERENCES

1. Apanovych, O. (1991). *Rozpovidi pro zaporozkykh kozakiv* [Stories about the Zaporozhian Cossacks]. Kyiv: Dnipro, 333 p. [in Ukrainian].
2. Biletskyy, L. (1947). *Istoriya ukrayinskoyi literatury v 2 kh* [History of Ukrainian Literature in 2 vols.], vol. 1: Folk Poetry, Augsburg, 328 p. [in Ukrainian].
3. Halytsko-ruski narodni pryovidyky [Galician-Ruthenian folk proverbs] (1909) / collected, arranged and explained by Dr. Ivan Franko, vol. III, iss. I (Rabunok–Chas). *Ethnographic collection*, vol. 27 [in Ukrainian].
4. Hrushevskyy, M. (2007). *Bayda-Vyshnevetskyi v poeziyi y istoriyi* [Baida-Vyshnevetskyi in poetry and history. *Hrushevskyy M.S. Works: In 50 volumes*]. Lviv: Svit, vol. 8, series: Historical studies and renaissance (1906–1916), pp. 90–116 [in Ukrainian].
5. Drahomanov, M. (1918). *Pro ukrayinskykh kozakiv, tatar ta turkiv: Istorychna rozvidka. 3 dodatkom pro zhyttya Mykhayla Drahomanova* [About Ukrainian Cossacks, Tatars and Turks: Historical Exploration. 3 appendix on the life of Mykhailo Drahomanov]. Kyiv: Publishing house of Ukrainian bookstore named after T.G. Shevchenko, 65 p. [in Ukrainian].
6. Zhytetskyi, P. (1919). *Pro ukrayynski narodni dumy* [On Ukrainian folk poems]. Kyiv: Printing Publishing House “Drukar”. 115 p. [in Ukrainian].
7. *Zaporozhe v ostatkakh staryny y predanyakh naroda* [Zaporozhye in the remnants of antiquity and folk traditions] (1995) / comp., textol. interpr., foreword by M. M. Oliynyk-Shubravskya, part 1, 2, Kyiv: Veselka, 447 p. [in Russian].
8. *Istoricheskiye pesni malorusskogo naroda. S obyasneniyami Vl. Antonovicha i M. Dragomanova* [Historical songs of the Little Russian people. With explanations by Vl. Antonovich and M. Dragomanov] (1874). Kiev: Type. M.P. Fritz, vol. I, 368 p. [in Russian].
9. *Istorychni perekazy ukrayintsiv* [Historical legends of Ukrainians] (2003) / compiled and edited by Vasyl Sokil. Lviv: Kots Publishing House, 328 p. [in Russian].
10. *Istorychni pisni* [Historical Songs] (1961) / compiled by Berezovsky I., Rodina M., Khomenko V. Kyiv: Publishing House of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, 1068 p. [in Ukrainian].
11. Kostomarov, N. *Istoriya kazachestva v pamyatnikakh yuzhno-russkago narodnago pesennago tvorchestva* [The history of the Cossacks in the written sources of southern Russian folk song art] (1880). *Russkaya*

- Mysl.*, no. 1, pp. 1–39; no. 2, pp. 1–60; no. 5, pp. 33–54; no. 6, pp. 35–71; no. 7, pp. 37–68; no. 8, pp. 1–33 [in Russian].
12. Krymskiy, A.Yu. (1924). *Istoriya Turechchyny. Zvidky pochalasya Osmanska derzhava, yak vona zrostala y rozvyvalasya i yak dosyahla apoheyu svoeyi slavy y mohutnosti* [History of Turkey. Where did the Ottoman Empire begin, how did it grow and develop and how did it reach the apogee of its glory and power]. Kyiv: Printing House of the Ukrainian Academy of Sciences, 227 p. [in Ukrainian].
 13. *Lehendy ta perekazy* [Legends and oral traditions] (1985) / compiled and edited by A.L. Ionidi. Kyiv: Naukova Dumka, 400 p. [in Ukrainian].
 14. *Maloruskiye pesni, preimushchestvenno istoricheskiye, sobrannyye Ya.P. Novitskim v Yekaterinoslavskoy gubernii v 1874–1894 gg.* [Little Russian songs, mainly historical, collected by Ya.P. Novitsky in the Yekaterinoslav province in 1874–1894] (1894). *Collection of the Kharkov Historical and Philological Society*, vol. 6, works of the Pedagogical Department, iss. 2, Kharkov, 112 p. [in Russian].
 15. Myshanych, S. (2003). *Folklorystychni ta literaturoznavchi pratsi* [Folkloristic and literary works], vol. 1, Donetsk: DonIU, 544 p. [in Ukrainian].
 16. Mytsyk, Yu. (2022). *Ivan Sirko*. Kyiv: Klio, 160 p. [in Ukrainian].
 17. Pavlenko, I. (2003). *Istorychni pisni Zaporozhzhya: rehionalni osoblyvosti ta shlyakhy rozvytku* [Historical songs of Zaporozhye: regional features and development paths]. Zaporozhye: Tandem – U, 208 p. [in Ukrainian].
 18. Pavlenko, I. (2006). *Lehendy ta perekazy Nyzhnoyi Naddniproshchyny: buttya u prostori ta chasi* [Legends and oral traditions of the Lower Dnieper region: existence in space and time], M.T. Rylsky IMFE; DVNZ “Zaporizhzhia National University”. Zaporizhzhia, 244 p. [in Ukrainian].
 19. Povkhan, F. (1930). *Istoriya u narodnykh pisnyakh* [History in Folk Songs]. *Subcarpathian Rus*, part 7–8, pp. 158–161 [in Ukrainian].
 20. Popovych, M. (1998). *Narys istoriyi Ukrayiny* [A sketch of the history of Ukraine]. Kyiv: ArtEk, 728 p. [in Ukrainian].
 21. *Sichova skarbnytsya. Lehendy ta perekazy Nyzhn'oyi Naddniproshchyny* [Sich Treasury. Legends and oral traditions of the Lower Dnieper region] (1999) / ref., preface and notes by V. Chabanenko. Zaporizhzhia: ZDU, 392 p. [in Ukrainian].
 22. Sokil, V. (2003). *Ukrayinski istoryko-heroyichni perekazy: strukturno-semantychnyy ta poetychnyy aspekty* [Ukrainian historical and heroic legends: structural, semantic and poetic aspects]. Lviv: Instytut narodoznavstva NAN Ukrayiny, 319 p. [in Ukrainian].
 23. Sreznevskiy, I. (1833). *Zaporozhskaya starina* [Zaporizhzhya antiquity]. Kharkov, part 1 [in Russian].
 24. *Ukrayinska narodna satyra i humor* [Ukrainian folk satire and humor] (1957) / edited and translated by G.A. Nudhy. Lviv: book and magazine publishing house, 534 p. [in Ukrainian].
 25. *Ukrayinski narodni pisni, naspivani D. Yavornytskym. Pisni ta dumy z arkhivu vchenoho* [Ukrainian folk songs written by D. Yavornytsky. Songs and poems from the scientist's archive] (1990) / edited, all articles, notes and comments by M.M. Oliynyk-Shubravska. Kyiv: Musical Ukraine, 453 p. [in Ukrainian].
 26. *Narodnyye pesni Galitskoy i Ugorskoy Rusi, sobrannyye Ya.F. Golovatskim* [Folk songs of Galician and Hungarian Rus, collected by Ya.F. Golovatsky] (1878). Moscow: University Printing House, vol. I–III [in Russian].
 27. Chubinskiy, P. (2011). *Trudy etnograficheskoy-statisticheskoy ekspeditsii v Zapadno-Russkiy kray, snaryazhennoy IRGO. Yugo-Zapadnyy otdel* [Works of the ethnographic and statistical expedition to the Western Russian region, equipped by the IRGO]. South-West Department. St. Petersburg: In the printing house of V. Bezobrazov and Co., vol. 5, 1242 p. [in Russian].
 28. Franko, I. (1984). *Studiyi nad ukrayinskymy narodnymy pisnyamy* [Studies on Ukrainian folk songs. *Franko I. Works: In 50 volumes*, vol. 42, Kyiv: Nauk, Dumka, pp. 7–492 [in Ukrainian].
 29. Chukhlib, T. (2010). *Kozaky ta yanychary. Ukrayina u khrystyiansko-musulmanskykh viynakh 1500–1700 rr.* [Cossacks and Janissaries. Ukraine in the Christian-Muslim Wars 1500–1700]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academician, 446 p. [in Ukrainian].
 30. Evarnitskiy, D. (1888). *Zaporozh'ye v ostatkakh stariny i predaniyakh naroda* [Zaporozhye in the remnants of antiquity and the legends of the people: [in 2 parts]. St. Petersburg: Publishing house of L.F. Panteleev, part 1. 294 p. [in Russian].

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У ЖУРНАЛІ «МОВА. ЛІТЕРАТУРА. ФОЛЬКЛОР»

Вимоги до оформлення статей:

До друку приймаються статті, що мають наукову і практичну цінність. Автор має право представити тільки одну, раніше не публіковану, наукову статтю в один номер. Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, котрі не підлягають відкритій публікації. Остаточне рішення про публікацію статті, на підставі попереднього анонімного її рецензування, ухвалює редакційна колегія.

Технічні вимоги:

- до друку приймаються статті українською, іншими слов'янськими та англійською мовами;
- електронний варіант статті у форматі *.doc, *.docx або *.rtf, підготовлений у текстовому редакторі Microsoft Word;
- **формат** А4, міжрядковий інтервал – 1,5;
- **шрифт** Times New Roman, розмір 14; у разі застосування інших шрифтів автор надсилає їх разом зі статтею.
- **поля**: ліве – 3 см, праве – 1,5 см, верхнє, нижнє – 2 см.

Необхідною умовою є розрізнення дефіса (-) як внутрішньослівного графічного знака і тире (–) – як пунктуаційного.

Використання **нерозривного пробілу** є обов'язковим при оформленні:

- а) ініціалів імені й прізвища в тексті статті або імені, по батькові й прізвища у списку літератури:
- а) ініціал імені-нерозривний пробіл-прізвище (І. Петренко); б) ініціал імені-нерозривний пробіл-ініціал по батькові-нерозривний пробіл-прізвище (І. П. Петренко);
- б) нумерованих або маркованих літерами переліків (нерозривний пробіл ставиться після цифри/літери-маркера);
- в) графічних скорочень (15 с., С. 122, XX ст., XIX в. тощо).

Найпоширеніші скорочення, які використовуються у статті (*ст.*, *напр.* і т.ін.), мають бути уніфіковані по всьому тексту.

Структура статті:

- рядок 1** – УДК (вирівнювання по лівому краю);
- рядок 2** – назва тематичного розділу (вирівнювання по лівому краю);
- рядок 3** – назва статті (вирівнювання по центру, напівжирний шрифт, великі літери);
- рядок 4** – прізвище та ініціали автора статті; науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням кафедри (вирівнювання по центру);
- рядок 5** – місце роботи (навчання), адреса роботи (навчання), ORCID-код, електронна адреса автора (вирівнювання по центру).

Якщо автор не має ORCID-коду, його можна отримати за посиланням <https://orcid.org/>

абзац 1 – **розширена** анотація (1800 знаків без пробілів) та ключові слова (мінімум 5 слів), написані мовою, як і вся стаття;

абзац 2 – назва статті (напівжирний шрифт, усі літери великі), прізвище, ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням кафедри, місце роботи (навчання), адреса роботи (навчання), orcid-код, електронна адреса автора, **розширена** анотація (1800 знаків без пробілів) та ключові слова (мінімум 5 слів), написані **англійською мовою**. Переклад англійською мовою повинен бути достовірним (не машинним).

Якщо стаття подана не українською мовою, то обов'язково після анотації мовою статті подаються назва статті (напівжирний шрифт, усі літери великі), прізвище, ініціали автора, науковий ступінь, вчене звання, посада із зазначенням кафедри, місце роботи (навчання), адреса роботи (навчання), ORCID-код, електронна адреса автора, розширена анотація (1800 знаків без пробілів) та ключові слова (мінімум 5 слів), написані українською мовою.

Структурні елементи основного тексту статті:

Постановка проблеми (постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, де вказати започаткування розв'язання окресленої проблеми та на які спирається автор, а також обов'язково виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячена стаття).

Мета статті (висловлюється головна ідея публікації, яка суттєво відрізняється від сучасних уявлень про проблему, доповнює або поглиблює вже відомі підходи; звертається увага на введення до наукового обігу нових фактів, висновків, рекомендацій, закономірностей або уточнення відомих раніше, але недостатньо вивчених).

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Висновки й перспективи подальших розробок у цьому напрямку.

Література розміщується після статті в порядку згадування; друкується через 1,5 інтервал, 14 кеглем, шрифтом Times New Roman та оформляється відповідно до вимог міждержавного стандарту ДСТУ 8302:2015.

Покликання на теоретичні джерела подавати в тексті згідно з переліком літератури у квадратних дужках так:

- 1) одне джерело [Кочерган, 2007, с. 15];
- 2) два і більше джерела [Городенська, 2013, с. 42; Загнітко, 2017, с. 7; Пономарів, 2009, с. 35];
- 3) джерело без наведеної сторінки [Німчук, 2015].

Наприкінці статті розміщується транслітерована й перекладена англійською версія літератури (**References**), оформлена згідно з вимогами APA (American Psychological Association).

За наявності використання у статті скорочень джерел ілюстративного матеріалу список таких скорочень під назвою **Перелік умовних скорочень використаних джерел** подається після **References**.

Порядок подання матеріалів:

Для публікації статті у фаховому науковому виданні необхідно надіслати на електронну адресу редакції editor@philology.journalsofznu.zp.ua такі матеріали:

- **ретельно вичитану наукову статтю**, обов'язково оформлену відповідно до вказаних вимог;
- **інформаційну довідку про автора**;
- **відскановане підтвердження сплати коштів** (реквізити для сплати надаються авторові після позитивного висновку рецензента).

Зразок оформлення назви електронних файлів: Іванов_І.І._стаття, Іванов_І.І._оплата.

Редакція здійснює анонімне рецензування статей упродовж трьох тижнів.

Статті студентів редакція приймає лише у співавторстві з науковим керівником.

Адреса та контактні дані:

Редакція журналу «Мова. Література. Фольклор», вул. Жуковського, 66а, корп. 2, ауд. 237, 424, м. Запоріжжя, Україна, 69096

Телефон: +38 066 53 57 687

Електронна пошта: editor@philology.journalsofznu.zp.ua

Офіційний сайт: www.journalsofznu.zp.ua/index.php/philology

НОТАТКИ

Журнал

МОВА. ЛІТЕРАТУРА. ФОЛЬКЛОР

№ 2, 2024

Комп'ютерна верстка – О.І. Молодецька
Коректура – Н.В. Славогородська

Підписано до друку: 25.12.2024.
Формат 60x84/8. Гарнітура Times New Roman.
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 11,86.
Замов. № 0125/073. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.